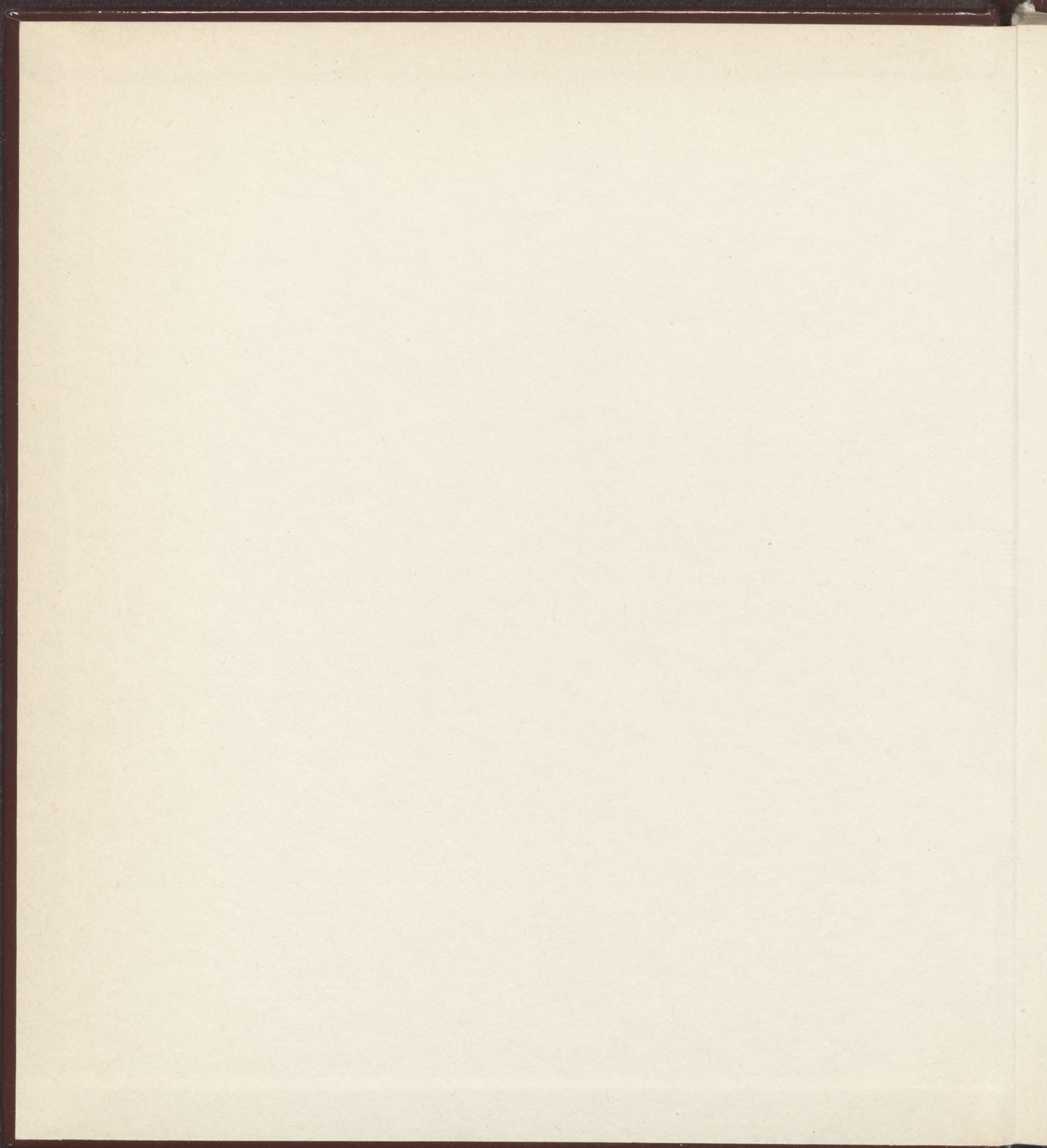
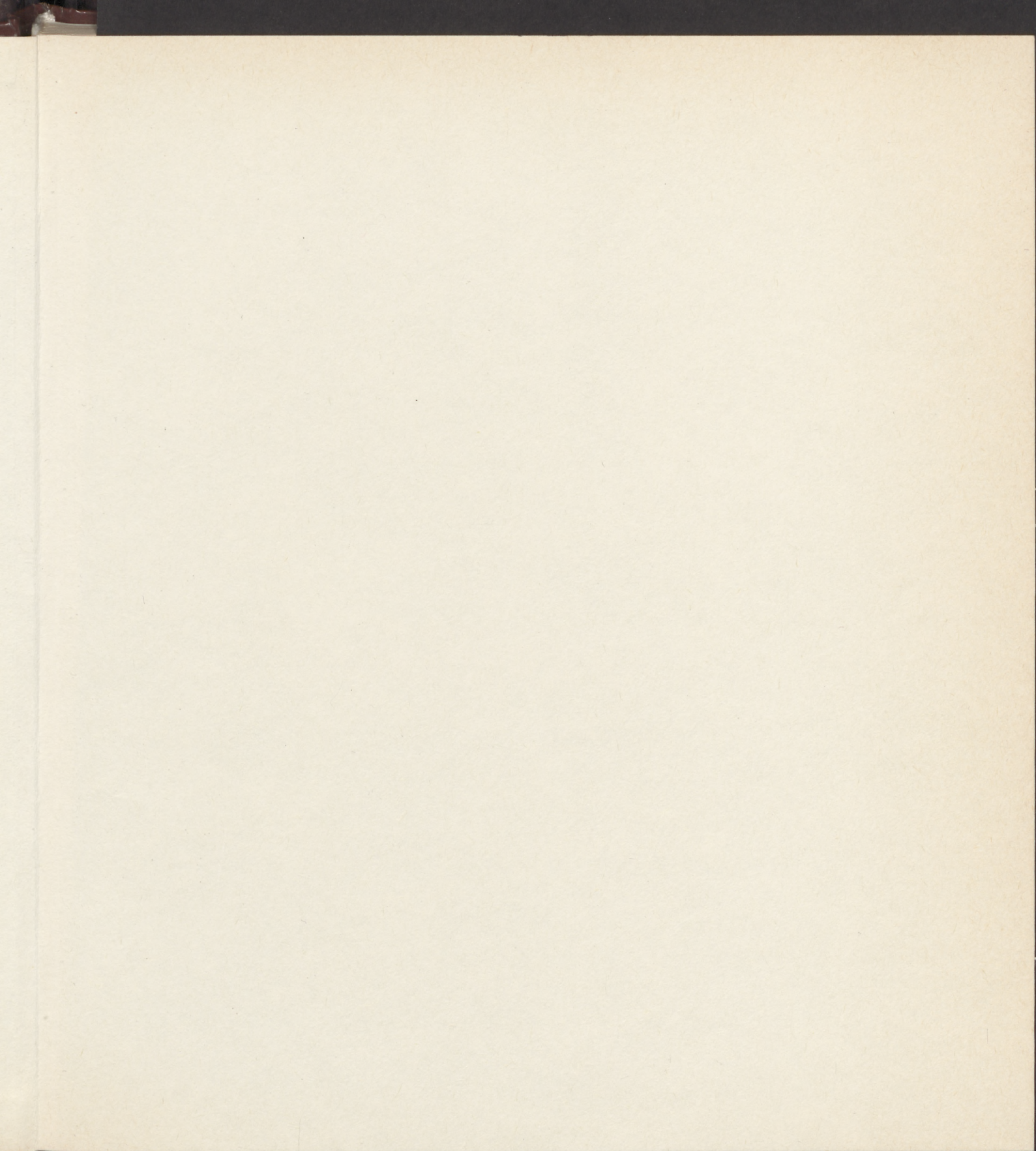


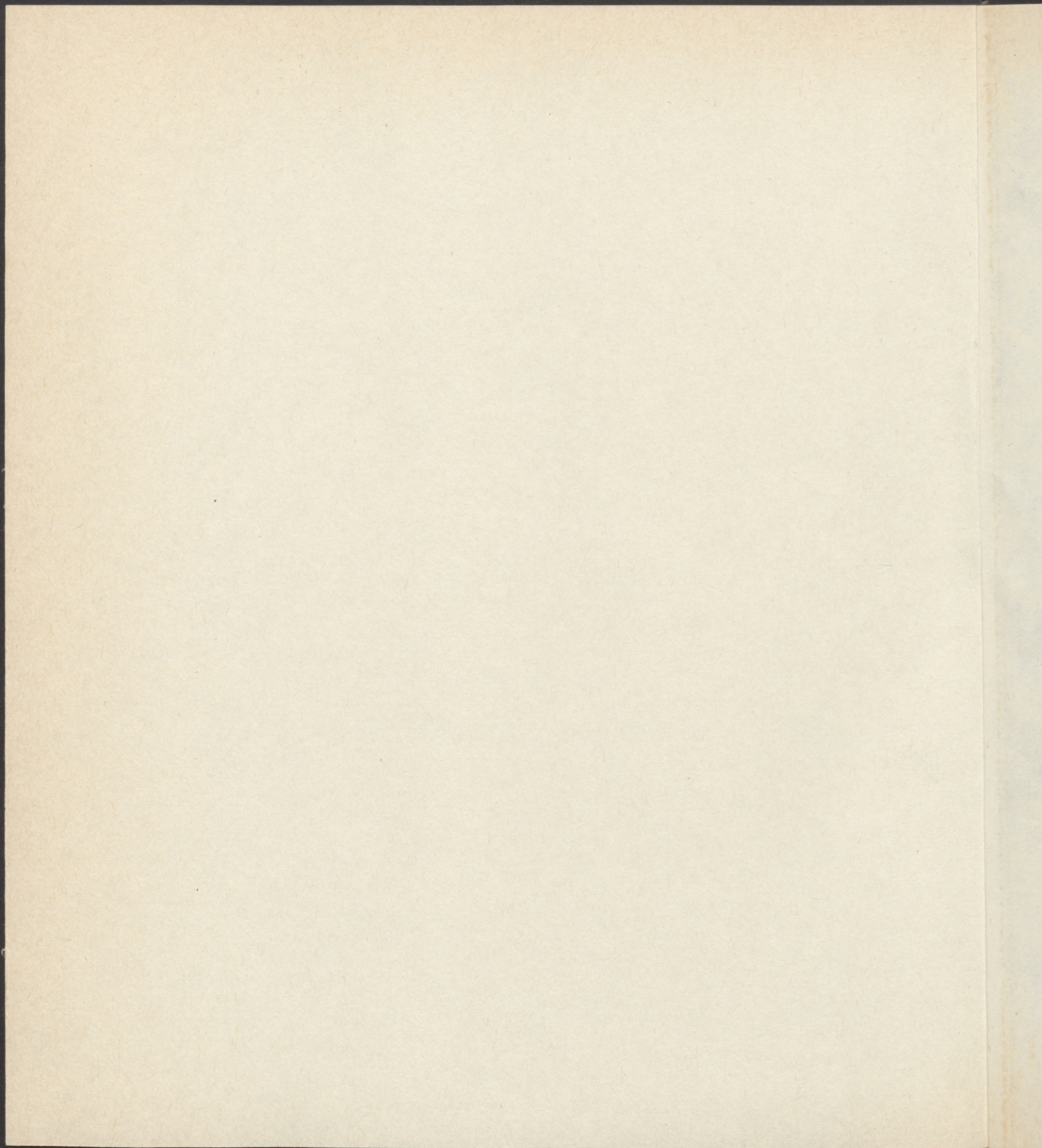
MC
111.014



Tóth Antal A PESTI
VÁRMEGYEHÁZA



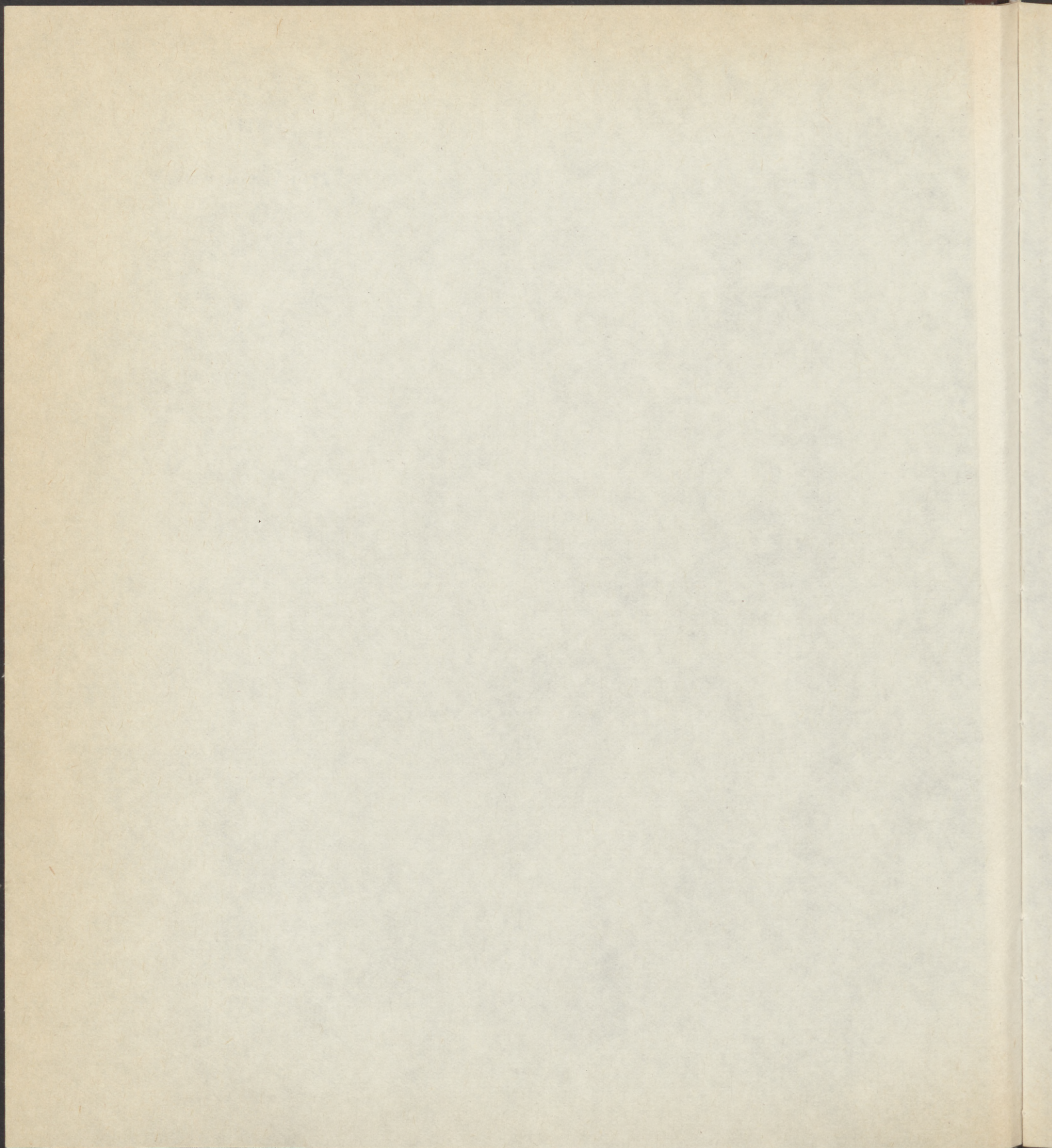




TÓTH ANTAL

A Pesti Vármegyeháza

PEST MEGYEI TANÁCS, 1990



TÓTH ANTAL

A Pesti Vármegyeháza

MÁSODIK, BŐVÍTETT KIADÁS

MA A PEST MEGYEI TANÁCS SZÉKHÁZA

Lektorálták: DR. LAKATOS ERNŐ és DR. ZÁDOR ANNA
A képeket MIHALIK TAMÁS és az Országos Levéltár bocsátotta rendelkezésünkre.

MC111.014



1990

Sajtó alá rendezte a PANORÁMA

ISBN 963 243 6415

Felelős kiadó: a Pest Megyei Tanács
Felelős szerkesztő: Teravagimov Péter
Műszaki vezető: Orlai Márton
Műszaki szerkesztő: Vékony Árpád
Terjedelem: 9,25 (A/5) ív + 24 oldal melléklet
300.1990 Kner Nyomda, Gyomaendrőd

Az első kiadás előszava

A Budapesten épült Pest megyei vármegyeháza épülete régóta becsült és népszerű emléke a XIX. század hazai építészetének. Hírneve a XX. század első felében, a nemzeti múlt iránti érdeklődés erősödése és a fellendülő építészettörténeti kutatások révén még növekedett. Mégis: mindmáig hiányzik építéstörténetének igazi feldolgozása, művészeti értékének, történelmi helyének körvonalazása. Sőt tovább mehetünk: nemcsak az ünnepélyes és a köztudatban megyeházaként tisztelt, oszlopsoros épületé hiányzik, hanem az egész épületegyüttesé, azé az épülettömbbé, amely a négy utca által határolt telken emelkedve, valódi komplexumot alkot, és így feldolgozása épületegyüttesként nemcsak korszerű problémafelvetés és új kutatási igény következménye, hanem magából elhelyezéséből fakad. A régi Belváros központjában fekvő tömb – amelynek teljes történetét e kötet ismerteti –, a közigazgatási-hatósági teendők ellátására emelt megyeházán kívül a XIX. század első felében az attól még elválaszthatatlan igazságszolgáltatási funkciókat is ellátta, tehát a megyeházához tömlöcrész és más, a rabok ellátását célzó épületszárny is tartozott. A fejlődő gazdasági viszonyok egyik jeleként – egyébként a XIX. század elején nem ritka eset –, bérházszárny is csatlakozik a megyeházához, hogy a fenntartáshoz szükséges bevételek ily módon is növekedjenek. Olyan gondolat ez, amelyet – a reprezentáció rovására – csak a korai kapitalizmus engedhett meg magának.

Az az összetett és mégis szabályos épületegyüttes, amely e többféle igény kielégítésére keletkezett: harmonikusan összeforrt az építészek jóvoltából. Ez a jóleső kiegyensúlyozottság és összetartozás mind a mai napig, sokszori társadalmi és ízlésbeli változás után is fennáll. Oka ennek mindegyik épületrész sikerült, feladatának művészeti eszközökkel megfelelő mivolta, az az őszinte meggyőződés, amely a feladatban rejlő eszmei és gyakorlati rendeltetések egyforma kielégítésére törekszik.

Az épületegyüttest alkotó egyes épületek keletkezésének előtörténetéről és építészettörténeti méltatásáról a következő oldalak szólnak. Már itt előre kell bocsátani: az alapos levéltári kutatások eredményeként a fiatal szerző több tekintetben módosítani tudta az eddig unos-

untalan közölt nézeteket, amelyek egyike-másika már-már alaptalan hiedelemmé vált. Az itt közölt új megállapításokkal – amelyek teljes beigazolását még további kutatások hivatottak kimutatni – a szerző kijelöli az épületegyüttes helyét a hazai fejlődésben.

A XIX. század második harmada – a megyeháza épülettömbjének építési ideje – fontos kora Magyarországnak, főleg a gyors ütemben fejlődő fővárosnak. Röviddel 1825 után vagyunk, abban az időszakban, amikor az ország előtt a polgári átalakulás megvalósításának feladata áll; vagyis gazdasági és társadalmi tekintetben egyaránt ki kell törni a régi feudális világ kötelekeiből, és meg kell teremteni a polgári nemzetállamot. E kettős cél rendkívül bonyolult feladatok végrehajtását igényelte. Harcot kívánt a hazai feudalizmus erőivel és legfőbb támaszokkal, az idegen, bécsi államhatalommal szemben, amely nemcsak a maradiság, a mozdulatlanság képviselője, hanem a nemzeti önállóság megteremtésének is legfőbb akadálya volt. Ez a bonyolult és a legkülönbélebb társadalmi erőket mozgósító harc a nemzeti érdekegyesítés jegyében folyt, antifeudális tartalmat hordozott, és az 1848–49-es forradalomba és szabadságharcba torkollott. Bázisát az ország társadalmi és politikai struktúrája következtében a köznemesség alkotta, vezetői nem egy esetben a megyei tisztikarból, a megyék országgyűlési követeiből kerültek ki, tömegereje a vármegye népe: a kismemesség, legfőbb szövetségese, elméleti irányítója pedig a megyei szolgálatot vállaló, nemegyszer polgári vagy plebejus származású értelmiség volt. A megyék potenciális jelentősége tehát rendkívül megnövekedett. Megsokasodtak a rájuk háruló feladatok, a vármegye a reformkorban mintegy kulcspozícióba jutott. Az viszont már a helyi adottságoztól, a vezető réteg politikai álláspontjától és sok egyéb, itt nem részletezhető tényezőtől függött, hogy a konzervatívizmustól a reformellenzékiségig, sőt a forradalmi változás követeléséig terjedő széles skálán az egyes megyék hol helyezkedtek el, a maradiságot vagy a haladást képviselték-e. A vármegye mint testület a polgári átalakulásban különböző szerepeket tölthet be: mint nagyon régi közigazgatási szerv konzerválója lehet a feudalizmusnak, amely az új polgári korszakba átmenti a nemesi osztályt, és vezető helyet biztosít számára, de ha a régi kereteket új tartalommal töltik meg, akkor a polgári értelemben vett önkormányzat kifejlesztője, az állami önállóság megtestesítője, az ipar és a kereskedelem, sőt a polgári művelődés helyi szervezeti központja is lehet.

Kevés korszak alkalmas ennyire arra, hogy szinte ellentétes véleményeket váltson ki a kutatókból aszerint, hogy előretékvé értékelik-e egyes mozzanatait, vagy fordítva: a kifejlett magaslatról visszanezve bírálják, mikor és mit és hogyan kellett volna cselekedni. E kettős arculatot e korszaknak és minden vonatkozásának történetírói bemutatásánál is megtaláljuk: vannak, akik a tespedés korának, a halogató Pató Pál magatartásnak delelőjét látják benne, vannak – és ma már ezek a vélemények állnak előtérben –, akik a kifejlődő új, polgári forradalom megteremtésének előkészítése szempontjából értékelik, és hajlamosak olykor arra is, hogy egyes jelenségeit, tüneteit túlértékeljék. Gyakori eset például, hogy a polgári öntudat megszilárdulását, a társadalmi fejlődés győzelmét láttatják a megyék jelentősé-

gének növekedésében, annak önkormányzati törekvéseit és számos intézkedését értékelve. Ez a megyei fejlődés és – többek közt – az ennek kifejezőeszközeként keletkezett megyeháza-hálózat e korszak társadalmának és egyúttal építészetének egyik jellegzetes vonása. A nemzeti öntudatnak, a Bécstől függetlenül igyekvő Magyarországnak, a kialakuló polgári társadalomnak és annak céljait szolgáló közigazgatási formának jellegzetes képviselője ez a megyeháza-rendszer. De egyúttal – sok tekintetben – a réginek megőrzését, a nemesi-köz-nemesi uralomnak konzerválását, az elkülönülés magatartását is jelenti, elkülönülést a kereskedelmi-ipari fejlődéstől, a városok szaporodó-gazdagodó lakosságától, amelynek végső soron e társadalmi fejlődés és ennek igényes építészeti kifejezése köszönhető. Megyei hatóságaink e korban olykor kissé a közvetlen környezetükben folyó élet felett lebegnek, hangsúlyozva rangjukat. Ez a magatartás – amely egy életforma következménye – akkor is megfigyelhető, ha e korszak középületeiről van szó. Mindez világos jele ez évtizedek ellentétes erőktől sarkallt és nálunk különösen érzékelhető, egyenlőtlen ütemű fejlődésének. De e ketősségben – amely végül is a pozitív erők győzelmével végződik – rejlik e korszak vonzó érdekessége és a hazai fejlődésnek sajátossága is.

A XIX. század első felében a magyarországi fejlődésnek sajátosságaihoz tartozik az is, hogy ennek a nagy társadalmi-gazdasági változásnak az építészet olyan fontos kísérője, mi több: kifejezője lehetett. Szemben sok európai ország e korbéli művészetével, nálunk egy élénken fejlődő, egységes felfogást képviselő és ezen belül egyéni stílusváltozatok gazdag sorát mutató építészet alakul ki, erősen kapcsolódva a hazai előzményekhez. Ezek a hazai hagyományok a kívülről – főleg Ausztriából – érkezett, de nálunk teljesen meggyökeresedett, és több nemzedéken át, az építészek magukkal hozott felfogásával termékenyen egyesülnek. Csak ennek a körülménynek és a hazai társadalomban élő sürgető igényeknek köszönhető, hogy amíg – például – a fényes építészeti múlttal rendelkező Ausztriában vagy Csehországban, hogy csak a velünk legszorosabb kapcsolatban álló, földrajzilag is közeli területeket említsem, a XIX. század első fele, a klasszicizmus és a kialakuló romantika korszaka, inkább egy lassú elhalás és kevés kiemelkedő művészeti alkotás születésének ideje, addig Magyarországon a klasszicizmus – tehát nagyjából a XIX. század első felének építésze – mennyiségével és alkotásainak művészi minőségével a fellendülés korát jelenti. Itt alakul ki a klasszikus antik elemek újjáélesztésének olyan változata, az új igényekhez való illeszkedésnek, a módosulásnak az a jelensége, amely egész Európa építészetében – mondhatni – párját ritkítja. Nem az újjáélesztés, hanem a teremtő alkotás a jellemző a hazai építészetnek e korszakára, amely ezért szinte egyik fénykora a magyar építészet történetének.

A hazai építészet e virágzásának kiemelkedő csoportját alkotják e korszak megyeháza és városháza épületei. Mindegyik jelzi a nálunk előzőleg szünetelő közéletnek a megindulását oly körülmények között, amikor ez a közigazgatás újjáéledésével, a nemzeti öntudat erősödésével és az önállóság növekedésével jár együtt. Nem meglepő tehát, ha ilyen középületek tervezésében és kivitelezésében a kor legjobb építészei működnek közre, és a legkiemelke-

dóbbek – ezek sorába tartozik a pesti megyeháza is – a legjobb művészek keze nyomán születnek.

Hogy az ismertető építészeti együttes mint művészeti alkotás milyen és hogyan keletkezett: azt a továbbiak tárják fel történelmi hitelességgel. Ez a tanulmány épít a számban nem kevés, de lényeges mondanivalóban inkább ismétléseket tartalmazó elődökre, akik részint az épületekben folyó események érdekességével foglalkoztak, részint kijelentésszerűen hirdették az épület, illetve az épületek kiválóságát. Nagy továbblépés – és ez az utolsó huszonöt év műemléki munkájának, építészettörténeti kutatásának és az ezeken alapuló helyes kutatói felfogásnak köszönhető –, hogy e kötetben nem a régi sommás dicséretekkel találkozunk, hanem sok új és a tárgyhoz tartozó megállapítással.

Hisszük és reméljük, hogy e kötet kedvező fogadtatásra talál, és nyitánya lesz egy olyan sorozatnak, amely Pest megye különféle történelmi korszakokban keletkezett művészeti emlékeit tárja az olvasó elé. Gazdagabbak vagyunk e téren, mint mutattuk, mert sokat mulasztottunk ebben a tekintetben, és nem foglalkoztunk az idevágó emlékek közzétételével, propagálásával. Ennek pótlására indítjuk útjára – első fecskéként – a Pesti Vármegyháza együttesét tárgyaló kötetet, bízva sikerében.

DR. ZÁDOR ANNA

Bevezetés¹

A Pesti Vármegyházát, a mai Pest Megyei Tanács székházát a múlt század első felében, három szakaszban építették. Megrendelője a társadalmi haladás élén álló Pest-Pilis-Solt vármegye volt. A vármegye nemességének a reformkort előkészítő és a reformkorban kiemelkedő történelmi szerepű személyiségei szellemi energiájuk legjavát és anyagi eszközeiket a haladás ügyének szolgálatába állították. A vármegyei székház falai között küzdöttek, istápolói voltak a nemzeti függetlenségnek, a nemzetté válás és a polgári átalakulás gondolatának. Pártfogói a társadalmi-politikai változást előkészítő ügynek, a nemzeti kultúrának és művészetnek: a magyar nyelv érvényesüléséért, a magyar irodalom, tudomány, színészet, képzőművészet megteremtéséért folytatott, nemegyszer éles harcnak.²

A korszak történetéről és művészetéről író kutatók egybehangzó véleménye szerint a társadalmi átalakulásért vívott politikai harc egyik formája a nem politikai téren és a nem politikai eszközökkel folytatott küzdelem volt a nemzeti kultúra megteremtéséért. A küzdelem középpontjában feltétlenül a magyar nyelv érvényesítése állott, de minden megmozdulás és minden eredmény, ami előbbre vitte a kultúra ügyét, a gazdasági- és politikai tekintetben független nemzeti állam megteremtését is elősegítette.

E célkitűzést szolgálták a művészetek is. Az irodalom mellett különösen érvényes ez a megállapítás az építészetre, amely kellő szellemi és technikai felkészültségével adekvát módon elégíthette ki a vele szemben támasztott igényeket. Hogy közelebb kerüljünk tárgyunkhoz, az elmondottakat a vármegyházák példájával illusztráljuk.

A korra jellemző, hogy a vármegyéknek, a municipiális közigazgatás centrumainak politikai-társadalmi jelentősége megnőtt. A közigazgatási apparátus a közép- és kisbirtokos nemesség bevonásával meggyarapodott. Ez magával hozta a vármegyei karok és rendek legfelsőbb fórumának, a nemesi közgyűlésnek³ demokratizálódását, viszont a vármegyei székházak szűknek bizonyultak a felduzzadt apparátus elhelyezésére és szegényesnek ahhoz, hogy a bentlakó intézmény méltóságának megfeleljenek. Ez az igény új feladat elé állította a korszak építészeit. Meg kellett teremteniük egy új épületfajtát: a vármegyházát.

Az új épület összetett rendeltetésű, az egyes szektoraiban elhelyezett helyiségek felhasználása – a bennük működő vármegyei intézmények feladatának megfelelően – eltérő. Ezeket kellett esztétikus, impozáns egységbe rendezni a funkcionális követelmények messzemenő kielégítésével. Ez utóbbiak bonyolultsága a vármegyei szervezeteknek lényegében még a középkorban kialakult felépítéséből fakadt. A múlt század eleji vármegyei szervezet magába foglalta a közigazgatási és igazságszolgáltatási testületeket és hivatalokat. A nemesi közgyűlés és a törvényszék testülete ugyanabban az épületben tartotta üléseit. Tehát mind a közigazgatási, mind az igazságszolgáltató testületnek üléstermet kellett biztosítani, ítéletek foganatosítására pedig börtönhelyiségeket. Végül a vármegyei tisztikar hivatali szobáit és szállásait, állandó benntartózkodás esetére pedig lakásokat kellett elhelyezni az épületben.

A XIX. század elején, különösen a század első évtizedeiben, a vármegyék közéleti szerepének fokozódásával, a politikai-társadalmi rang emelkedésével tehát együtt járt a székházépítés igénye. Az építkezéseknél a már meglévő épületekkel kellett számolni; elsősorban átépítések és bővítések vártak az építészekre. Ez gyakran megkötötte fantáziájukat és kezüket. Feladatukat nehezítette, hogy a vármegye mint közület lépett velük érintkezésbe. Nemegyszer – így esetünkben is az 1820-as években lefolyt építkezésnél – az építtető testület egy-egy tagja tetszetősen praktikusnak ható, ezáltal előnyösnek ítélt idea jegyében elsőrendű építések tervében annyi kifogásolni valót talált, hogy az intézmény elvetette azokat. Ezzel a döntésével önkéntelenül is késleltette a kivitelezést, megnehezítette saját dolgát, végül pedig az építészeti szempontból jelentéktlenebb elképzelést támogatta és valósította meg.⁴

A közületi építtető egyik fő jellemvonása – ellentétben a barokk korszak művészet és ízlés tekintetében iskolázott főpapi és főúri mecénásaival – a practicista szemlélet és az ízlésbeli puritanizmus. Anyagi erői korlátozottak, éppen ezért igyekszik gazdaságosan építkezni. Ez a helyzet és megfontolás nem engedte, hogy az építész gazdagon alkalmazzon plasztikai díszet – eltekintve az épület egyes tektonikus részeit kiemelő dekorációtól.

Ez a mértékletesség a Pesti Vármegyeházánál is azt eredményezte, hogy az oszlop- és pilérfők, a konzolok és a párkányok kivételével mindössze az első homlokzati tympanonban elhelyezett címer díszíti az épületet.

A vármegyének minden építkezési szándékát, programját, a terveket, a költségjegyzéket jóváhagyás végett az 1724–1848 (majd 1861–68) között működött Helytartótanács, a megyei törvényhatóságok közvetlen felettes szerve elé kellett terjesztenie. A Helytartótanács érzéken, hogy a megyei székházak építése politikai demonstráció, nyíltan akadályozta az építkezéseket. Amikor a programban, tervekben, költségjegyzékben már nem talált kifogásolnivalót, akkor az építkezéshez szükséges pénzügyi lépések megtételét tiltotta le, mindenképpen körülményeskedett jóváhagyása kiadásával. A Pesti Vármegyeháza építésének mindhárom szakaszában szinte teljesen azonos módon ismétlődtek a helytartótanácsi ellenvetések, bürokratikus gáncsoskodások, okvetetlenkedések, főhatósági tudálékosság, olyan intézkedések, amelyek az építkezések nem mindennapi feladatának megoldását bizony zavarták.

Az első pesti székház

A vármegyházát a múlt század első felében, három periódusban építették. Legalábbis akkor alakult ki a mai formája: a három egymáshoz kapcsolt klasszicista épület esztétikus együttese.

A mai épületek helyén régi épületek emelkedtek. Közülük a főépület, a vármegye első pesti székháza, egészen 1838-ig fennállott, ekkor azonban a dunai árvíz úgy megrongálta, hogy lebontásra kellett ítélni.

Noha a klasszicista épületkomplexum bemutatása a célunk, nem mellőzhetjük a vármegye letelepülésének rövid ismertetését és a régi pesti székház bemutatását, a főépítkezéseket megelőző építkezési terveket a XVIII. század utolsó harmadából.

A vármegye letelepülése. A budai és a pesti székház

Buda török kézre kerülése után Pest vármegye nemesi szervezete nem bomlott fel, nem zilálódott szét, a megye területének elvesztése után a királyi országrészbe, a Felvidékre menekült, onnan igazgatott végig a hódoltság időtartama alatt. Az egri, a füleki, a gácsi vár, Szécsény és Losonc a vármegyei közgyűlések színhelye a másfél évszázad folyamán.⁵

Talán az emigrációban töltött másfél évszázad alatt érlelődött meg a vármegyében az a gondolat, hogy a hivatali teendők intézésére állandó székhelyen álló székházat vásároljon. A török hódoltság utolsó éveiben, pontosabban 1684 szeptemberében, amikor az egyesült keresztény haderő megostromolta Budát, már a felszabadult Pesten ült össze a vármegyei közgyűlés, 1689 májusában, tehát három évvel Buda visszafoglalása után pedig a budai várban.⁶ Ez utóbbi gyűlésen gr. Esterházy Pál nádornak, a vármegye főispánjának javaslatára a rendek határozatot hoztak állandó székház vásárlásáról, amely alkalmas a megyei hivatalok elhelyezésére. A nádori szóra hozott és példával megerősített elhatározás – mivel Esterházy Pál maga is a várnegyedben vásárolt házat – a mai Uri utca 19. sz. alatti egyemeletes épületben konkretizálódott. Ezt vásárolta meg a megye, jóllehet képviselői kezdettől fogva ellenérzéssel viseltettek

az iránt, hogy a vármegyei székhely a „török végvárból német végvárrá” lett Budán legyen, ahol az első hivatalos intézkedésekkel a magyarokat és nem katolikusokat hátrányos megkülönböztetéssel sújtották. Helyette a császári hatóságoktól, a Haditanácstól s udvari kamarától távolabb, a magyarabb jellegű Pesten szerettek volna letelepülni.⁷ Ezért több ízben is melőzve a budai házat, Pesten, illetve alföldi városokban tartották a közgyűléseket.⁸

1695–97 telén végül a rendek – noha a budai székházat nemrég vették és nagy pénzen renoválták –, szabad elhatározásukból Pesten szereztek székházat. Megvásárolták Pachner János Richárd császári hadibiztostól a korabeli térképen 32-es számmal jelzett telket, és annak nyugati részén, az Irgalmasok utcáján, a későbbi Gránátos (ma Városház) utcán álló, középkori eredetű épületeket.⁹ A telken nyilvánvalóan romos középkori épületek álltak. Bár jelentős, muzeális értékű tárgyi emlék nem került elő e területről, mégis minden építkezés, átalakítás alkalmával feljegyezték, hogy régi, vitathatatlanul a középkorból származó falmaradványokra bukkantak.¹⁰ A múlt századi főépítkezések alkalmával pedig minden esetben jelentős nagyságú régi épületet bontottak le ott, ahol új falakat húztak. Sajnálatos, hogy a múlt században semmiféle historikus érdeklődés nem fűtötte sem az építettőt, sem az építést a bontási anyag hasznosításán kívül az épületek eredetének kutatására, s figyelmük nem terjedt ki egy-egy szebben faragott kő megőrzésére avagy éppenséggel megőrzésére.¹¹

Az előkerült falszakaszokról készült feljegyzések és szóbeli közlések alapján arra következtetünk, hogy nem egy, de több középkori épület állt a telken, ezek közül a nyugati oldalon levő lehetett a legnagyobb kiterjedésű és talán a legépebb. Ezt javíttatta ki a vármegye, és tette alkalmassá a megyei ügyek intézését végző hivatalok, intézmények és a tisztviselők lakásainak elhelyezésére.

1697-ben már elkészülhettek a renoválással, és beköltözhetnek az épületbe. Ekkor kelt ugyanis Lipót császár „salva guardia”-ja, vagyis kiváltságot biztosító oklevele.¹²

A vásárlást közvetlenül követő renoválás után, a XVIII. század folyamán több kisebb átalakítást, tatarozást végeztek a székházon, és gazdasági épületek hosszú sorával bővítették is. Az 1701. április 5-én összeült közgyűlés határozata egyik első emléke ezeknek a tatarozásoknak. Bél Mátyás 1737-ben megjelent földrajzi munkájában elismeréssel szól a vármegyeházáról: dicséri tágas, kényelmes voltát.¹³

A pesti székház mellett a budai ház egyre inkább jelentőségét veszítette, különösen 1723 után. A várnegyedre sújtó 1723. évi tűzvész a vármegyeházat is súlyosan megrongálta. Ekkor még helyreállították az épületet, és kísérletet tettek többször is eladására. Ebbéli szándékuk kudarcot vallott, végül 1780-ban úgy hasznosították a házat, hogy több helyiségnek a vármegye céljaira való fenntartásával bérbe adták Erdélyi József apátnak és kecskeméti plébánosnak, a Buda környéki nemzeti iskolák felügyelőjének, majd 1804-től újabb bérlőnek: báró Podmaniczkynek. Az ismételt bérbeadásra azután került sor, hogy Buda magisztrátusa többször is meghíúsította a ház eladását. Pedig ezekben az években már nagyon fontos lett volna, hogy a vármegye túladjon rajta. Az egykor kényelmesnek mondott pesti székház ekkor már

szűkösnek bizonyult, s a megye jelentős mértékű, új épületekkel óhajtotta bővíteni. Anyagi erőik lehetővé is tették az építkezést, de mert a budai házat birtokolták, nem volt kellő erkölcsi és jogi alapjuk ehhez a székházbővítéshez. Végül 1803-ban mégis nekiláttak, megbízva Hild Jánost a tervek elkészítésével.

1806-ban végre siker koronázta a vármegye szándékát: az Eötvös család megvásárolta a budai épületet 18 000 forintért.¹⁴

A pesti megyeháza átépítésének terve 1773–74-ből

A XVIII. század folyamán, 1773–74-ben a székház nagyarányú átépítésével foglalkozott a vármegye.¹⁵ 1773 legelején megbízták Mayerhoffer János építő- és Hacker József ácsmestert az avult épület megvizsgálásával, és nyilván a vizsgálat eredménye alapján, a tatarozási és átépítési tervek elkészítésével. Hacker Józsefnek a tetőszerkezetet kellett felújítania, Mayerhoffernek pedig belülről kellett átépítenie, és a tervrajzok tanúsága szerint, a mai közgyűlési terem keresztszárnyának helyén új, földszintes szárnyat emelnie. Tehát részben felújításra, részben bővítésre készültek.

A vármegye építési szándékát 1773 augusztusában közölte a Helytartótanáccsal. Az építkezés megindokolásában a falak és a tetőzet rossz állapotára hivatkoztak, és arra, hogy a levéltár tágasabb és biztonságosabb helyiséget igényel.

E tájékoztatás nyomán a Helytartótanács felszólította a vármegyét az építkezés terveinek és költségjegyzésének felterjesztésére. A vármegye szeptemberben tett eleget a főhatóság kérésének. A Helytartótanács válasza 1774 februárjában kelt, és engedélyezés helyett kérdéseket tartalmazott. A benyújtott építési programból és tervekből nem derült ki pontosan, hogy kiket is helyezne el a vármegye az új épületben, s egyáltalán milyen rendeltetésű helyiségeket kíván kialakítani.

Alig egy esztendővel korábban ugyanis Vas vármegye – hasonló székházépítésre készülődvén –, helytartótanácsi jóváhagyásért folyamodott. Ez alkalomból olyan királyi rendelet látott napvilágot, amely országos érvénnyel szabályozta, hogy a vármegyék székházaiban milyen rendeltetésű helyiségek létesíthetők. Előírás szerint új építkezéssel csak a közgyűlési teremnek, a levéltárnak, a pénztárnak és a börtönöknek emelhető épület.

A Helytartótanács éppen ezért felkérte a vármegyét, hogy a benyújtottnál részletesebb felsorolást készítsen, minden helyiség felhasználásának pontos megjelölésével. A vármegye eleget tett a kérésnek, és 1774 márciusában felküldte a részletes explikációt. A jóváhagyás erre sem érkezett meg, ezért a vármegye az év júliusában megsürgette a választ. Időközben a székház tetőszerkezetét – amelynek helyrehozása halaszthatatlanul szükséges lehetett – megjavították, de az építkezésre nem került sor.

A Joh(ann) Mayerhoffer aláírású felmérési rajzok és építési tervek, az Országos Levéltár

birtokában vannak.¹⁶ Ezek szerint a vármegye régi székháza nagy kiterjedésű, U alakú épület volt, a telek nyugati részén álló főrésszel. Szárnyépületei a telek teljes hosszában nyúltak végig. A boltozatos, egyhajós kapubejárat majdnem a főépület közepén, nagyjából a telek hosszanti tengelyének vonalában volt elhelyezve. A kapubejáróról készült hosszmetzeti rajz gótikus boltozatot sejtet.

Az épület belső helyiségeinek átépítése részint a korabeli ízlésnek megfelelő enteriőrök kiképzését célozta, részint pedig az emeleten egy nagyobb terem nyitását, több közbülső fal eltávolításával. Valószínűleg ez lett volna a közgyűlési terem. Mayerhoffer János e terem elhelyezésére alternatív terveket készített: az egyik megoldás szerint a kapubejárat fölé tette a termet, pontosan az épületszárny közepére, az egész udvar eszmei tengelyébe, kicsiny, mégis hagsúlyos középházalattal kiemelve a lapos, síkhatású homlokzatból. A szimmetrikus elrendezést folytatva külön lépcsőházban elhelyezett kétmenetes és kétkarú lépcsőzet szolgált volna a megközelítésére – a barokk építészet jól bevált reprezentatív megoldásaként. A másik szerint az épület északnyugati sarkánál lett volna, bejáratával az épület ezen sarkában álló kétkarú lépcsőhöz csatlakozva szerényen. Mindkét terv téglalap formájú nagy helyiségnek jelöli a termet. A keresztmetzeti rajzokból pedig kitűnik, hogy egyszintes – galéria, páholy stb. nélküli – belső térnek gondolta építőjük.

Az épület új szárnyának helye az első és második udvart elválasztó, Hild János-féle keresztaszárny helyén lett volna, csatlakoztatva a régi épülethez. Az új együttes hozzávetőleg négyzet formájú udvart fogott volna közre.

Ez az építkezés, mint jeleztük, nem valósult meg. Így kerülhetett sor arra, hogy az 1800-as évek elején tulajdonképpen ehhez az elmaradt építkezéshez hasonló programmal indult meg a munka. Igaz, jóval nagyobb méretű épületet emeltek.

Az első pesti megyeháza leírása

A felmérési rajzokon kívül más források, elsősorban térképek vallanak az épületről. Ezek megerősítik azt a megállapításunkat, miszerint a vármegyei székház bővítése nem történt meg. Balla Antal 1790–1800 körül készült térképe aprólékos gonddal örökíti meg a vármegyei ház alaprajzát: az U alakú épület oldalszárnyai egészen az Újvilág, ma Semmelweis utcáig nyúlnak, és nagy, hátul nyitott udvart határolnak. Az épület déli szárnyához – nagyjából az első udvari keresztaszárny helyén – kisebb épületrész kapcsolódik.

Hasonlónak látjuk az épületet Hild János Pest város szabályozásának és szépítésének tervéhez készült térképén (1805) is. Ez utóbbin valamivel nagyobb a déli szárnyhoz csatolt kiszögellés, sőt ehhez – mint egy harangnyelv – hosszanti formájú épület kapcsolódik. A vármegyei háza régi épületéről tehát a Mayerhoffertől származó alaprajz, Balla Antal és Hild János térképe pontos információt nyújt.

Az épület külsejét, azaz a Gránátos utcára néző homlokzatát Vasquez Károly örökítette meg az 1838-ban közzétett „Buda és Pest szabad királyi városainak tájleírása” térképsorozat első lapján, a Pest térképét szegélyező épületrajzok egyikén.¹⁷ Az épület hosszan elnyúló, dísztelen külsejű. Homlokzata szabálytalan ritmusú ablaksorral tizenegy tengelyes. Ablakai keretezettek. Középpüth hatalmas, kőkeretes, kosárirves záródású kapu tátong. A kapukeret záróköve elérte a két szintet elválasztó övpárkányt. Egyetlen homlokzati dekorációja a többtagú koronázópárkány, amely töretlen vonalban fut végig a fő- és az oldalsó homlokzatokon.

Ez az egyemeletes régi ház 1838-ig szolgálta a vármegyét. Udvarában az 1800-as években megépítették a közgyűlési termet, a kápolnát, szárnyépületei helyére pedig háromemeletes új szárnyakat emeltek. Az 1820-as években a hátsó gazdasági épületek helyébe építettek új reprezentatív lakószárnyat, de nem nyúltak a dísztelen főépülethez. Pedig már méltatlannak érezte a megye, hogy éppen a székház elülső része a legkevésbé szemrevaló épület. Gondoltak is átépítésére, de a 20-as években rendkívül sok bonyodalommal járt és elhúzódott a lakóépület megépítése, meg egyébként is kedvezőtlen viszonyok uralkodtak, így a szándék pusztán maradt. Csak 1838-ban, az árvíz rombolása után láttak neki a megyeszékház újjáépítésének.

A pesti megyeháza tervebe vett felújítása és bővítése 1785–87-ből¹⁸

A Mayerhoffer János által eltervezett átalakítás elmaradásának okát levéltári források hiányában megadni nem tudjuk. Így csak találgatásokba bocsátkozhatunk, vajon ügyviteli-engedélyezési problémák, pénzügyi korlátok, vagy egyéb okok, példának okáért az épület falainak teherbíró képessége miatt érzett kétely akadályozták meg az átépítést. Ez utóbbi bizonytalansági tényezővel minden esetben szembe kellett néznie az építőmestereknek, így Mayerhoffernek is, aki az egyik tervében új falakat kívánt emelni. Még inkább a következő évtizedektől kezdődően, ugyanis a XVIII. század árvízi krónikája 1775 februárjából, majd 1784. március közepéről jeges árvizekről tudósít, amelyek valószínű, hogy megviselték, károsították a vármegyeháza többszázados épületét. Erre Jung József építőmester 1785-ben készült épületállag-vizsgálatában közölt észrevételekből következettünk.

Az állagvizsgálatra, amely építkezési szándékot jelzett, II. József uralkodása alatt hozott intézkedések következtében, hatására kerül sor. Az egyik intézkedés az volt, hogy 1785. június elsejével az addigi vármegyéket összevonták s az országot tíz kerületre (District) osztották fel, Pest vármegyéhez hozzácsatolva Heves, Nógrád, Borsod és Fejér vármegyéket valamint a jász- és nagykun területeket.¹⁹ A másik, hogy a Codex Josephina eltörölte a halálbüntetést. A két intézkedésből kifolyólag nyer magyarázatot a házvizsgálat. Nyilvánvaló

célja az volt, hogy elbírálják a terület-összevonás miatt megszaporodott hivatali apparátust és hivatalnokállományt, valamint a várhatóan megnövekedő létszámú elítélteket miként tudják a székházban elhelyezni.

A vármegye megbízta Jung Józsefet, a szügyi és szekszárdi megyeházak építését az épület statikai vizsgálatával, majd a börtönök vizsgálatával. Jung József 1785 szeptemberében benyújtott szakvéleménye szerint az alapfalak elégtelenek, a felmenő falak függőleges és vízszintes irányban is elmozdultak, repedések láthatók rajtuk, az épület jelentékenyen megsüllyedt a bejáratnál. A földszinti padlózat másfél lábbal fekszik az utcaszint alatt és nedvesek a helyiségek. Rossz a fedélszék is. Jung javasolta a falak, boltozatok, tetők újjáépítését és a földszinti falkorona 1 öllel (cca 60–80 cm) történő megemelését.

A börtönök állapotáról írta, hogy vigasztalanul sötétek, levegőtlenek, betegségek melegét képező nedvesség és bűz hatja át a cellákat. A börtönbe kútszerű nyíláson át lehet lejutni, ill. bármit beadni, eltávolítani. A szakvélemény alapján az (építési) bizottság azt az álláspontot képviselte, hogy javítások helyett új épületet kell emelni a keleti és nyugati szárnyak helyére.

Arról nincs tudomásunk, hogy készített-e tervet Jung az egész komplexumra, mindössze az új börtön szárny tervezete ismeretes 1786-ból.

Ez a tervezett szárnyépület meglehetősen szervesen elhelyezésben a Mayerhoffer-féle felmérési rajzon jól látható, a déli épületrészhez csatlakozó, haránt irányú kiszögellés, ill. az ebből kinyúló udvarbeli épületnyúlvány kibővítése, négytraktusúvá való átépítése. Benne cellák s csaknem négyzet alapú rabkáporna. A háromszintesnek elgondolt börtön magassága megegyezett a környező kétszintes hivatalnoklakásokat magába foglaló épületek magasságával.

A Jung József készítette tervek az 1783–84-ben Pozsonyból Budára költözött Helytartótanács megbízásából Tallher József építész vizsgálta felül. Megbízatása – úgy látszik – nemcsak szakvélemény alkotására és bírálatra szólt, mert Tallher az egész tervet elvetette, helyette rögzítette a maga elképzelését.

Ellentervében ugyanazt a belső épületszárnyat bővítette, mint Jung, csak hogy világosabban áttekinthető alaprajzot képzett, középen elhelyezett folyosóra, melynek végén szűk oratóriumnyílással kapcsolt többszintes káporna nyílt, fűzte fel a cellákat. Ez a megoldás folyosóra nyíló tömlöceivel, az építmény keleti végébe helyezett többszintes, oratóriumablakos kápolnájával a Hild-féle börtön szárny elrendezését anticipálta, esetleg előképül szolgált ahhoz. Tallher lebontásra ítélte a déli oldal árkádjait, ezáltal tágasabb börtönudvart képezett ki, s magát a középső épületszárnyat az egész telek észmei felezővonalára tette, hasonlóképpen mint Hild két évtizeddel később.

A terv, helyesebben a tervek közül egyiket sem valósították meg, nem történt meg az építkezés. A két építkezési szándékban a XVIII. század hetvenes és nyolcvanas éveiben komplex elképzeléssé, nagyarányú építkezési igénnyé formálódott program megvalósítása Hild János feladata lett a XIX. század legelején.

A klasszicista vármegyeháza

A Pesti Vármegyeháza igen nagy történeti becsű középületeink egyike, a magyar klasszicizmus kiemelkedő értékű építészeti emléke. A három tagból álló épületegyüttes három kiváló építész, Hild János, Hofrichter József és ifj. Zitterbarth Mátyás alkotása – sőt főműve. Mindhárman – építészeti és esztétikai szempontból – legrangosabb elképzelésüket valósították meg az épületben.

A Hild János-féle építkezés és épület

A vármegyeháza napjainkban is fennálló épületegyüttesének középső részét Hild János tervezte meg és építette 1804-től 1811-ben bekövetkezett váratlan haláláig. Hogy a vármegye miért éppen Hild Jánost bízta meg az épület tervezésével, arra nem derült fény a levéltári aktákból. Hildnek a vármegyével való korábbi kapcsolatáról nincs adatunk. Valószínű, hogy a pályája zenitjén álló, és a századfordulón erősen foglalkoztatott, József nádor által méltán kedvelt, Pest város szabályozási és szépítési tervének elkészítésével megbízott építőmestert vélték legalkalmasabbnak arra a feladatra, hogy a vármegye igényeinek és elképzelésének megfelelő impozáns épületet emeljen. A középkori eredetű, XVIII. századi toldásokkal bővítetett és átformált épületet ugyanis az 1800-as évek elején mind funkcionális, mind pedig reprezentációs igényével túlnötte a vármegye. Bár az építkezés hivatalos és a Helytartótanácsához felterjesztett megokolása elsősorban a „Leveles Tárház” roskatag állapotát és a börtönök számának gyarapítását hangsúlyozza, és csak másodsorban jelzi a tisztviselői szállások, valamint a gyűlési paloták és a kápolna stb. felépítésének szükségességét, mégis az elsődleges cél, a felszaporodott megyei apparátus és a rabok elhelyezése mellett, a rendek tevékenységi színterének, a székházépületnek komfortossá és reprezentatívva tétele lehe-

tett.²⁰ Ennek az igénynek a közép- és kisbirtokos nemesség anyagi helyzetét is megerősítő háborús konjunktúra adott szárnyakat, politikai szempontból pedig az 1796-tól 1811-ig, Metternich államkancellárrá való kinevezéséig tartó jó viszony a magyar uralkodó osztály és a Habsburg-uralkodóház között. Az építkezés gondolatát a vármegye főispáni tisztébe 1795-ben beiktatott József nádor is ösztönözhetette.

Az előkészületek

Az építkezés első mozzanatainak tartjuk az 1780-tól részben, majd az 1800-as évek elején teljes egészében bérbe adott budai székháznak többszöri eladási kísérletét. A vármegye a budai ház eladásával elsősorban erkölcsi alapot akart teremteni a Pesti Vármegyeház bővítésének engedélyezéséhez, s csak másodlagos, bár nem elhanyagolható jelentőségű volt számára az eladásból származó pénzösszeg.²¹

A vármegyeház építésének szorosabb értelemben vett előkészítő munkálata 1803-ban indult meg, szeptember 26-i közgyűlés határozata alapján. Még abban az évben – közelebről nem ismert időpontban – kaphatta Hild János a megbízást az épület terveinek és az építkezés költségvetésének elkészítésére. Az elkészült terveket a közgyűlés 1804. március 6-án tekintette meg és hagyta jóvá.²²

Hild a vármegye közgyűlésének teljes bizalmát élvezte, tervét sem esztétikai, sem funkcionális szempontból nem kifogásolták. E közgyűlés a végzésben megerősítette az előző évi építkezési határozatot, elrendelte az építkezést a benyújtott tervek szerint, s kinevezte az Építési Küldöttséget, azt a fórumot, amely az építkezés szervezési feladatait végzi, és állandó kapcsolatot tart az építéssel. Az épület terveiben módosítást nem kértek, de az építkezés menetére vonatkozóan meghatározták, hogy legelőbb a legszükségesebbekkel, a tömlöcökkel és a levéltárral készüljön el az építő.

Az 1804-es esztendő, sőt az 1805-ös év első fele is az építkezésre való szorgos készülődésben telt el. A tervek elfogadása után egy hónappal a közgyűlés 400 forint tervezői tiszteletdíjat szavazott meg Hild Jánosnak.²³ Ezt követték a munkabérre vonatkozó megállapodások és az építkezéshez szükséges anyagok felkutatása, beszerzése, majd 1805. június 23-i dátummal az Építési Küldöttség és Hild János szerződéskötése.²⁴ Hild tehát nemcsak tervezője az épületnek, hanem kivitelező építőmestere is.

E szerződés megkötése után kezdődött el az építkezés. Augusztus 4-én József nádor, a vármegye főispánja ünnepélyes körülmények között helyezte el az alapkövet az ilyenkor szokásos emlékirattal és az abban az évben vert arany-, ezüst- és rézpénzekkel együtt.²⁵

Az építkezés története

Az építkezés kezdetben gyors ütemben haladt. A következő év májusában már koszorút állítottak az egyik elkészült falszakaszra, s még a nyár folyamán megépítették a kápolna főfalait is. Az építkezéssel, a szerződésben foglaltak szerint, 1806 októberére kellett volna elkészülni. Ám a kijelölt határidő elérésekor hátra volt még a munka jelentős hányada. Bár az épület nagyobb része – feltehetőleg az északi börtönszárny, a kápolna keresztirányú szárnya és a déli oldalszárny, valamint az egykori kivégzőudvar és átjáróudvar elválasztó börtönszárny – tető alatt állt, de a közgyűlési teremnek még az alapjai sem voltak lerakva, belül pedig hiányoztak a boltozások és egyéb kőművesmunkák.

Nagyjából ez volt a helyzet 1807. nyár elején is, amikor Somogyi Antal főszolgabíró, Balla Antal földmérő és Iványi László számvevő megtekintették az épületet. Beszámoló jelentésük az építkezés menetéről szóló tájékoztatás mellett perdöntő fontosságú kitélt tartalmaz az épületerről. „A Sessionális szobának és mellette levő épületnek fundamentumai egy részben készen vagynak, amennyire azokat a fent álló s ledöntendő régi épületek miatt elkészíttetni lehetett.”²⁶ A vármegyeházával foglalkozó régebbi írások e Hild János emelte középső épületrészről ismertette kétségbe vonják azt, hogy Hild építette a közgyűlési termet. Nem tervező építőjeként említik, hanem átépítőjeként, aki meglehetősen érzéketlenül nyúlt e pazar barokk teremhez. Az 1807-es iratok kétséget kizáróan bizonyítják Hild szerző voltát, az épület pedig építész elgondolásának nagyvonalúságát tanúsítja. A vármegyeházának szóban forgó épülete tehát a gyűlésteremmel együtt Hild János egyik legnagyobb alkotása, és megérdemli azt a bevezetőnkben használt kifejezést, hogy főműve.²⁷

1807-ben az építkezés legnagyobb feladata éppen a közgyűlési terem megépítése volt. Az – egyre szaporodó – anyagbeszerzési gondokat még inkább növelte a teremben elhelyezett galéria megépítéséhez „megkívánható jóféle kemény kövek” beszerzése és kifaragása. A munkát Mayer Mihály és Kronberger János pesti kőfaragók vállalták el. Az épület már felhúzott részeiben pedig a belső munkákat végzik: a boltozások, közfalak építését és a belső szereléseket.²⁸

1808-ban folytatódott az építkezés – és egyre több szó esett a tetőszerkezethez szükséges fáról (Árva vármegyéből szállították), az ácsok munkájáról, majd októberben jelentette Iványi László számvevő, hogy a betetőzött épületre kitűzték a bokrétát. A következő építési jegyzőkönyv 1809 januárjában kelt, és az az évi építési idényben várható munkákhoz szükséges anyagok beszerzéséről intézkedik: így a közgyűlési terem galériájának padolásához szükséges márványlapokról, a padlásburkoló padolótéglákról, és nem utolsósorban arról, „hogy a fentálló középső Épület két végein levő tornyozásoknak (a közgyűlési terem és a kápolna kiugró tetőzete) tsötseit mivel kellessen fel ékesítenie.”²⁹

Ez az első, egyben utolsó építési jegyzőkönyv 1809-ből. Valószínű, hogy a Napóleon elleni nemes felkelés előkészületei és maga a felkelés elvonták a figyelmet az építkezésről,

s ezért azt vagy egyáltalán nem, vagy csak nagyon visszafogva folytatták. Az 1809-es év jelentős veszteség volt az építkezés szempontjából, nemcsak amiatt, mert háttérbe szorult, hanem azért is, mert a Napóleonnal való békekötés pénzzavarokkal járt. Ezek a pénzzavarok megelőző jelei voltak az 1811. évi nagy devalvációnak. Közel járhatunk az igazsághoz, ha feltételezzük, hogy Hild János 1811 tavaszán bekövetkezett halála nem kizárólagos oka volt az építkezés megakadásának. Az igazi nehézséget a devalváció jelentette, hiszen építészvállalkozókban az 1810-es évek elején nem volt hiány. Többen is örökébe léphettek volna Hildnek, s a szó legszorosabb értelmében tető alá hozhatták volna azt az északi oldalon húzódó, feltehetőleg 1810-ben elkezdett szárnyépületet, mely évekig befejezetlenül állt.

Az építkezés történetének ismertetéshez hozzátartozik, hogy szóljunk arról a politikai feszültségről, amely a Helytartótanáccsal való minden jó viszony ellenére is érződött, s ha nem gátolta is, de nehezítette az építkezést.

A vármegye annak rendje és módja szerint még az 1804. március 6-i közgyűlésen – tehát a tervek elfogadásakor – elhatározta az építést, s még ez évben felküldte a terveket és a költségvetést a Helytartótanácsához, kérve a székházépítés és az ehhez szükséges pénzügyi intézkedések jóváhagyását.³⁰ A helytartótanácsi jóváhagyást 1806 májusában megsürgették, s mivel erre sem jött válasz, 1808 januárjában a megye megismételte az engedélyezés iránti kérelmet.

A Helytartótanács válaszát az év júniusában vette kézbe és tárgyalta a vármegyei közgyűlés. Bár az eredeti helytartótanácsi leiratot nem találtuk meg, de tartalmáról bőszeges információt kaptunk a közgyűlési jegyzőkönyvből. A Helytartótanács az anyagiakból kiindulva kifogásolta az épület költségességét, és arra hivatkozott, hogy az évekkel azelőtt készített költségvetés fölött eljárt az idő, s az építkezés az eredeti elképzelésen túlnöve félmillió forintba fog kerülni. Ezért a vármegye elgondolásának és a terveknek felülvizsgálását s több, általuk feleslegesnek ítélt épületrésznek az elhagyását kívánták. Így elsősorban csökkenteni óhajtották a tisztviselők lakásainak és szállásainak számát, kifogásolták a „nagyobb és kisebb Gyűlési Palotát” (közgyűlési terem és a mellette levő kisebb terem), továbbá a levéltárat és a fegyvertárat. Egyben delegáltak egy személyt az Országos Építő Igazgatóságtól, aki a székházépítést megtekinti és ellenőrzi, hogy a Helytartótanács észrevételeinek van-e fogantaja.

A leirat tehát a börtönök, a kápolna, a hivatali helyiségek, valamint néhány lakosztály kivételével az építkezés gerincét adó, építészeti és politikai szempontból kiemelkedő jelentőségű részek emelését kifogásolta. A kisebb és nagyobb „Gyűlési Palota” éppen a rendi függetlenséget képviselő, a vármegyei demokráciát megtestesítő közgyűlésnek a színtere, olyan épületrész, ahol az összegyűlt nemesekben megsokszorozódhat az erő, s az elragadtatás rebelliót szülhet.

A vármegyei közgyűlés a főhatóságnak kijáró kellő alaposággal foglalkozott az észrevételekkel, de a jegyzőkönyv sorai között érződik a vármegyének a fenntartása is, némi dacos büszkeség: hiszen az építkezés oroszánrészén már túljutottak, az épületnek mindkét szerv

által nyíltan legszükségesebbnek mondott része teljes egészében vagy nagyrészt áll, és az építkezést a vármegye a házikasszákból fedezte. Csak a tisztviselők lakásait vették fontolóra; valószínű, hogy jó néhányat elhagytak. Igaz ugyan, hogy az épület terveinek ismerete nélkül ezt bizonyosra venni nem lehet.

A Helytartótanács ellen védekezésül szánták viszont azt, hogy a vármegye ügyeit pártfogoló főispánnak és királyi helytartónak, József nádornak szállást kívántak berendezni, ezzel is erősítve a hozzá fűződő jó kapcsolatot.

Az építkezés jelentősége és programja

A Hild János által emelt épület kiválóságának bemutatása előtt nem hagyhatjuk szó nélkül azt az úttörő jelentőségű ténytet, hogy éppen a pesti székházzal rendelkező Pest vármegye volt az első, amely megyei központ építéséhez fogott. Ezen belül is elsősorban azokat a helyiségeket készítette el, amelyek létükkel, reprezentatív küllemükkel a megyei nemesség kollektív megmozdulásai: a legfőbb megyei jogszabályalkotó és közigazgatási testületet, a közgyűlést és kisgyűlést (Generális és Partikuláris Congregációt) és a vármegye legfőbb igazságszolgáltató testületét (Sedriát) szolgálják. Ezenkívül pedig a vármegye történetének okmányait és tárgyi emlékeit őrző levéltárnak és fegyvertárnak adnak helytet.

Maga az épület alaprajzi elgondolásában, stílusában nem vált – nem válhatott – példaadóvá a későbbi, stílusosan letisztultabb vármegyeházák építése számára. Az erkölcsi példa viszont, tehát hogy Pest-Pilis-Solt vármegye – a társadalmi-politikai élet központjává éppen azokban az évtizedekben fejlődő Pesten – az ország vármegyéi közül elsőnek látott neki a megyeszékház építésének, ösztönző hatással lehetett a centrumtól távolabb fekvő megyékre.³¹

Az építkezés programjának kialakulásáról vajmi keveset tudunk. Az 1803–1804-es évekből származó első iratok már tisztázott elképzelések nyomán készült delineációról és költségjegyzékről tudósítanak. A tervek megnyerték a vármegye tetszését, úgyhogy a megye rögtön a kivitelezés módját kereste.

Ez a nagy egyetértés a végtelenül gondos és apró részletek kiképzésére is figyelmet szentelő építető és az építész között csak úgy képzelhető el, ha feltételezzük – bár sem a építkezés programját, sem a terveket nem ismerjük –, hogy a vármegye nemcsak a felépítendő épületek és helyiségek rendeltetését határozta meg, hanem közölte elképzelését az épület vagy legalábbis a fontos helyiségek formátumáról is. Konkretizálva az elmondottakat, feltételezzük, hogy a vármegye példákkal illusztrálta, milyennek kívánja látni az épület legjelentősebb részét, a Gyűlési Palotát. Innen eredhet, hogy a közgyűlési terem – alaprajzát tekintve – közeli rokona a ráckevei Savoyai-kastély dísztermének, részletkiképzésében pedig a Helytartótanács várbeli dísztermének. Mindkettő barokk példa, s maga a vármegyei székház terme is barokkos. De a barokk főúri paloták jellegzetesen cour d'honneur elrendezésének

hatása érezhető a Hild-féle beépítési tervvel kiteljesedő székház alaprajzán is. Ennek forrása – a megadott mintaképeken túl – Hild János késő barokk építészetben nevelkedett egyénisége és a klasszicista példaképek hiánya lehetett. Az új stílus még nem alkotta meg Magyarországon azokat a reprezentatív épületeket, melyek példaképévé válhattak volna a vármegyeháza összetett rendeltetésű, esztétikailag igényes és politikai szempontból jelentős épületének; és nem utolsósorban a lehetőség is regulázta az építész elképzelését.

Hildnek a tervek elkészítésekor számolnia kellett a meglévő épületekkel. Ezek – mint említettük már – U alakban a mai Városház utcától a Semmelweis utcáig terjedtek, elnyúlt téglány alakú udvart ölelve körül. Hild a rendelkezésére álló szabad udvarban, a Városház utcára néző – akkor még szerény, egyemeletes – főépület tengelyében helyezte el a Gyűlési Palotát, s ezt az axisos elrendezést folytatta és zárta le a kápolna hangsúlyos építészeti tömegével. E hosszanti irányban elnyúló épületet a telek két oldala mentén szárnyépületekkel fogta közre, és a két épületet kereszt szárnyakkal kötötte össze.

Magyarázólag meg kell jegyeznünk, hogy a közgyűlési teremtől a kápolnáig terjedő udvari szárnyat, amely a második világháborúban erősen megrongálódott, Imrényi Szabó Imre építész tervei alapján lebontották. Az épület fennállása óta ez volt a leglényegesebb átalakítás, amely az alaprajzot módosította, és a bontás helyén jelentkező felületeknek új homlokzattá való kiképzésével az épület külsejét megváltoztatta.³²

Az épület bemutatása

A kisebb és nagyobb Gyűlési Palota

Ma a megyeházába betérő látogatót ifj. Zitterbarth Mátyás finom művű palotája fogadja (1838–1842 között épült), de az udvarra érve, így is magával ragadja a közgyűlési terem impozáns épülete. Még inkább magával ragadta e látvány a múlt század elején élő kortársakat, akik a szerény, minden dísz nélkülöző utcai épület ugyancsak dísztelen kapubejáróján keresztül érkeztek az udvarra. Így ír erről Franz Schams 1821. évi útikönyvében: „A vármegyeházának külseje nem jelentős, mivel csak egyemeletes, dísztelen épület; 1689-ben székház céljára vásárolták és állították helyre. Ám a kapun belépve a meglehetősen tágas udvar, a háttérben feltűnik a legújabb építészeti szabályai szerint emelt, kétszintes épület, amelynek oldalfalai befejezésre várnak.”³³

Az egykori udvarban az épület könnyedsége, jó aránya érvényesülhetett, ma pedig éppen tömörszerűsége, vaskossága, a falfelületek nagy egységeinek síkban tartása és határozott puritánsága hat a nézőre a takarékos kiképzés révén, hiszen kisplasztikai értékű elemek, lapos tükrök bontják csak a falsíkot, s az ebbe helyezett ablakoknak nincs keretezése. Ez a benyomásunk csak erősödik, ha betérünk az első és második udvar közötti kocsiahajtóba, ahol

hatalmas, talán a kelletténél nagyobb, megalitikus hatású, nyers felületű kőpillérek és gerendák tartják a boltozat kosárvés bordáit. Ebből az átjáróból nyílik az emeletre, a díszterembe vezető lépcső. Bár elég tágas a lépcsőfeljáró, és a fordulónál pihenője is van, mégis a szűk állású négy pillér vertikális lendülete határozza meg a térélményünket. A ma dísztelen és kissé sötét lépcsőház egykor a barokk udvarházak reprezentatív kétmenetes feljáróihoz volt hasonló. Bal menetét valamikor elfalazták, így napjainkban a közlekedést csak a jobb oldali menet szolgálja. E lépcsőzet az első emeletnek ezen a részen kiöblösödő folyosójára vezet, majd tovább a tanácsterem előterébe. Ez egy 1873-as felmérési rajz szerint eredeti formájában nem volt ilyen tágas társalgó, mint napjainkban. A mai előtér helyén három – a mostani ruhatárhoz hasonló nagyságú – helyiség állt. Előszoba, s ebből nyíló bejárattal, jobb felől egy szoba, a mai ruhatár. A folyosóból pedig külön bejárattal nyílt a harmadik helyiség.³⁴

A kényelmes, de mégis nyomott hatású lépcsőfeljárón, az előtér jellegű szélesebb folyosón, majd az előbbiekhöz képest teremszerű előszobán keresztül visz az út a Gyűlési Palotába.

Lenyűgöző és felemelő látvány e világos és hatalmas terem, amelynek láttán 1828–29 telén Pesten, a vármegyeház épületében, Szemere Pálnál, az akkori megyei aljegyzőnél megszálló Kazinczy Ferenc is elcsodálkozott: „Szébb és nagyobb gyűlési palota a hazában nincs: hossza tizenegy öl, szélessége hét, galéria futja körül a négy falat. A Szalát nagy festések ékesítik.”³⁵ Más alkalommal pedig a következő sorokat vetette papírra: „Ha valami Pesten a Vármegye gyűlési palotája érdemli a látást s' ez artistai' s' történelmi tekintetekben egyszersmind.”³⁶ Hasonló csodálatot vált ki e terem a mai emberből is, aki az előző enteriőrök után készületlenül lép be. Impozáns mérete, világosan áttekinthető, csarnokszerű tere, visszafogott díszítése, tiszta építészeti megfogalmazása elragadtatásra készítet. Ez az egyetlen Hild alkotta enteriőr, amely a legkevésbé változott meg felépítése óta, jóllehet az új, beépített berendezés zavaróan hat benne.

A terem ma is használatos bejárati ajtaja a kelet–nyugati irányban téglalap alakú, nyolcszögletes alaprajzú helyiség déli hosszfalában nyílik, szemben az egykor és ma is hangsúlyos megjelenésű díszemelvénnyel, ahol hajdan barokk formaképzésű, ballusztteres kőkorláttal kerített pódium állt. (1945 után bontották le.) A galéria, ahogy Kazinczy is megörökíti, egykor körbefutott. Folyamatosságát 1893-ban bontották meg, egységesnek ható belsőépítészeti elgondolás szerint: a díszemelvény és a főfal oldalsó kétharmadát elfoglaló galéria síkra kivetítve pontosan három egységre osztja a főfalat. Az emelvény – elvben – felfelé húzott határvonalai jelölték ki a főfalon megszakadó galéria kezdetének, illetve végének helyét. Ez az átalakítás azért vált szükségessé, mert az erre a részre helyezett elnöki emelvény és a karzat között nem fért volna el a koronázás negyedszázados évfordulójára megrendelt hatalmas méretű uralkodói portré. Az I. Ferenc Józsefet ábrázoló képet Benczur Gyula festette és 1894-ben leplezték le. Az átalakítást az Államépítészeti Hivatal tervezte, 1893 novemberére készült el.³⁷

A központi emelvényről a főfalon megszakadó galériára ugrik a tekintet. Ezt a majdnem körbefutó galériát hús, alulról felfelé, illetve befelé türemkedő volutás, a volutáiv fölött, annak hullámos ívét kisebb méretben ismétlő, palmettaleveles dísszel ellátott, plasztikus részein aranyozott konzol tartja. E konzolokon nyugszik a galéria profiltalan alzata. Ezen helyezkednek el – a konzolok ritmusának megfelelően – a mélyített téglánymezőkkel ékes korláttartó attikák. Közöttük amphorára emlékeztető, kecses vonalú balluszterek alkotják a mellvédet, amelyet egyenes, tagozatokkal csak enyhén élénkített könyöklőpárkány zár le.

Ebben a monumentális díszcsarnokban a galéria és mellvédje szép művű főpárkányra emlékeztet. Erőteljes horizontális jelenség: erősíti a terem nyugodt méltóságát. A vízszintesnek ez a hangsúlya folytatódik a tükörcboltozat indításánál körülfutó koronázópárkánnyal, majd egyre csenedesedve a mennyezeti tükörmezőt keretező, egymástól levegősen távortartott, kettős stukkópárkánnyal. A galériatartó konzolokból, a galériából, a nemesen egyszerű párkányokból és az emelvényből állott a terem – építész által tervezett – teljes belső díszítése: ezek élénkítik a sima, nagy egységeket alkotó falakat.

Az építkezés programjának és az épület alaprajzának vázlatos bemutatásánál jeleztük, hogy a barokk előképek hatással voltak a teljes Hild-féle épületre, s annak egyes részleteire is. Mégis e nagyfokú puritánságban – melynek ékes példája éppen a közgyűlési terem –, éreznünk kell a barokkon túlmutató ízlésváltozást. Csak a funkcionálisan szükséges elemek szép művű, gondos kiképzése foglalkoztatta az építészt, aki szobrászi díszítést egyáltalán nem alkalmazott, dekoratív épületplasztikai ékítményeket pedig csak nagyon mértéktelenen.

A terem áttekinthetőségét fokozza a jó világítás. A nyolcszög három oldalát alkotó nyugati falakon három ablaknyílás van. Mindhárom kéttagú: az alsó, négyszögletes, háromosztású ablaknyílástól a galéria padlójának a külső homlokzaton is mutatkozó, vízszintes architrávja választja el a félköríves felső ablakot. A három közül kiemelkedik a középső, amely szintén háromosztású. Eredetileg a keleti oldalon csak két ablakot nyitottak a téglalap sarkát 45 fokos szögben lemetsző falszakaszokon, a börtönudvarra és az átjáróudvarra. Ezen az oldalon az 1945 utáni helyreállítás alkalmával vágták a középső, harmadik ablakot.³⁸

A Gyűlési Palotából az egykori pódium melletti ajtókon lehetett átjutni a jellegéből már teljesen kiforgatott kisebb Gyűlési Palotába. A sorozatos átépítések csak a terem és a mellette levő szoba alapfalait kímélték meg, és megmaradt a termeket az északi épületszárnyal összekötő folyosó is. Itt, az északi szárnyépület emeletén nyíltak a levéltári szobák. Közülük mérete miatt is jelentős a kápolnaszárnyal átellenben elhelyezett, pilléres alátámasztású szoba. A levéltár ebből az épületből a negyvenes évek elején átkerült az első épületbe.

A börtönépület és a rabkápolna

Ezekhez a reprezentatív termekhez közvetlenül csatlakoztak az egykori börtöncellák. Egy részük, pontosan az a gazdag építéstörténetű közbelső szárny, amelyhez Jung József és Tallher Ferenc is készített tervek, a második világháború alatt romba dőlt, majd a székház helyreállításakor lebontott börtönépületen volt, más részük a napjainkban is fennálló északi szárnyépületben. (Az 1921. évi átalakítás óta irodák lettek.) Börtönök voltak a kápolna-szárnyban és a mai levéltár helyén is. (A szobákban a vakolat alatt rejtőznek a priccsek tartógerendáit befogadó lyukak). Az épületnek ez a része végig háromemeletes – a homlokzaton kőkonzolos függőfolyosóval –, és a kápolna kereszt szárnyának kivételével egytraktusú.

Ennek a négyszintes börtönszárnynak legfontosabb része a „házánkban egyedüllálló, centrális rabkápolna”³⁹.

Alaprajza egyenlő oldalú nyolcszög, és eredeti formájában három emelet magas belső terét kupola fedi. Három, keletre néző, külső falát kőkeretes, félköríves ablaknyílások törik át. A nyolcszögnek az épülettestbe beépült öt oldalán a kinti ablakokhoz hasonló oratóriumablakok nyíltak a kápolnát körülvevő és a cellákat L alakban idekötő belső folyosóra. A három emeleten összesen tizennégy oratóriumablak van. Ezek az erős vasráccsal lezárt ablakok arra szolgáltak, hogy a rabok a börtönfolyosó elhagyása nélkül is részt vehessenek az istentiszteleten. A kápolnába a börtönfolyosóról lehetett bemenni. Az északi oldalon pedig a kápolna közelében volt valaha a siralomház. A kápolna maga zömök, toronyszerű építmény. A Hild János emelte épület egészében fontos szerepet tölt be: alaprajzban és tömegelosztásban ellentétje a közgyűlési terem szintén az udvarra kiugró, toronyszerű tömbjének. A kápolna történetéhez tartozik, hogy nem sokkal felépítése után itt helyezték el az 1817-ben alapított fegyvertárat. Ez a másodlagos felhasználás nem érintette az épület formáját.⁴⁰

A vármegye székházában 1921-ig használták a börtönöket. Ekkor készült el a Pestkőrnyéki Törvényszék (ma Budapesti Katonai Bíróság és Ügyészség a Fő utcában), amelybe átköltöztették a bíróságot és a vármegye házában őrzött rabokat, s a kiürült cellákat hivatali helyiségekké alakították át, új függőfolyosóval. Kibontották a Hild-szárny kocsiáthajtójába időközben beépített négy irodát is. Ekkor több szintre osztották a kápolnát is, felszabdalva szép belső terét. Helyreállítása Imrényi Szabó Imrét dicséri, aki igen nagy gondnal és figyelemmel kísérelte meg visszaadni eredeti formáját. Ő tervezte a hajdani kápolna berendezését is: a levéltári iratanyag elhelyezésére szolgáló, neoklasszikus stílusú, galériás könyvespolcot.

Az építkezés történetének teljes ismertetése, az épület főbb belső részeinek bemutatása után egy kiegészítést kíván. Az 1811-ben kelt jegyzőkönyvek több, az építőmester halála miatt bekövetkezett problémát jeleznek. Szempontunkból az a legfontosabb, hogy az északi oldalon csonkán maradt az épület, de valami befejezetlenség látszott az első és a középső épület érintkezési pontjainál is. Az előbbieket tető alá hozását, az utóbbiak összeépítését még 1811-ben eltervezte a vármegye. Az 1811. évi május hó 9-én kelt jegyzőkönyvi határozatban

erre vonatkozóan az alábbiakat találtuk: „...Építő Mester Hild Jánosnak örökössei által az eránt készített rajzolatot, mely szerint a régi Épületet a Leveles Tárház felé az új Épülettel össze lehet kapcsolni... fontolóra vétettvén helyben hagyattatott és ahhoz képest az határozatott meg, hogy az Épületnek a fentebb érdekelt rajzolat szerint leendő össze kapcsolása hová hamarább eszközöltessen.”⁴¹

Nem tudjuk pontosan, kiket nevez a vármegyei okmány „Hild örökössei”-nek, de ismer-
vén azt, hogy Hild József „apja halálakor szerepel először Pesten”⁴² feltételezzük, hogy róla
van szó. Ő készíthetett terveket apja befejezetlenül maradt munkájához. A befejezés azon-
ban egészen az 1850-es évekig váratott magára. (A későbbiekben még szó lesz róla.)

Építkezési tervek és a lakóépület az 1820-as években

A vármegyeháza hátsó, a mai Semmelweis utcára néző lakóépületének emelése a székházépítés második fejezete. A legbonyolultabb menetű – kielégítő adatok, minden részletre kiterjedő források hiányában –, csaknem kusza és legtovább tartó építkezés.

Főleg a kedvezőtlen politikai helyzet és a gazdasági nehézségek akadályozták a munkát. Részint ezek hatására, részint belső egyenetlenségek miatt maga a vármegye is késleltette az építkezés megindítását. Pedig szükségessége már 1811-ben, a Hild-féle építkezés megszakadásakor nyilvánvaló volt. Nemcsak azért, mert Hild nem fejezte be az épületet, s boltozás és tető nélkül maradt az északi oldal több helyisége, hanem azért is, mert a megyei apparátus elhelyezésére a kibővített vármegyeháza is szűknek bizonyult – különösen a szállások és lakások dolgában. A tisztviselők egy része a városban lakott. Többször szóba jött ugyan, hogy szükséges és kevés költséggel megoldható lenne az épület tető alá hozása, de megvalósításával érdemben csak a Helytartótanács 1816-ban kelt, a rabok tartását rendszabályozó leiratának hatására a húszas évek legelején kezdtek foglalkozni,⁴³ miután a vármegye leküzdötte ezzel az intézkedéssel kapcsolatos fenntartásait.

A vármegye tervei és a tervek körül támadt bonyodalmak

1822-ben megbízták Hofrichter József építészt, aki 1819 óta – valószínűleg a legidősebb Zitterbarth Mátyás örökébe lépve – a vármegye hivatalos építésze volt, hogy készítsen terveket az épület befejezésére, illetve az igényeknek megfelelően konyhát és éléskamrát alakítson ki benne. Az épület folytatásaként pedig ugyancsak két helyiséget emeljen a tűzoltókocsik fészere és más melléképületek helyén. Az ezekben elhelyezendő konyhák és éléskamrák a rabok jobb, intézményesített ételmezésére szolgáltak volna.⁴⁴

Hofrichter elkészítette a terveket és a költségjegyzéket: ebben 1970 forintra becsülte a nagyon szerény építkezés költségeit. A terveket vármegyei elfogadtatásuk (1822 március) után tüstént felterjesztették a Helytartótanácsához, mert már az a vád érte a vármegyét, hogy szándékosan keres kifogásokat, csakhogy ellenkezzék a Helytartótanáccsal. Az építkezés engedélyezése a következő évben jött meg. Akkorra vagy éppen a jóváhagyás nyomán a vármegye megváltoztatta a szándékát: és a börtönkonyhák megépítésénél jelentősebb s a vármegyei igényeknek jobban megfelelő, nagyobb építkezésnek szerettek volna nekifogni.⁴⁵

Szándékukban állt az udvart övező, toldozgatással kialakított és rossz állapotban levő szárnyak lebontása és a telek hátsó részének újból való beépítése. Az új épület megtervezésével – ismeretlen időpontban – Pollack Mihályt és Hofrichter Józsefet bízták meg. Mindkét terv és Hofrichter költségvetése 1823 augusztusára készült el, s e hónap 27-én jutott a közgyűlés elé.⁴⁶

Mint említettük, nem tudjuk, hogy az építészek mikor kaphatták a megbízást, de a terveket elbíráló közgyűlés jegyzőkönyve egy nagyon fontos, követelményként megfogalmazott elképzelésről ad hírt. Az építészek azt a feladatot kapták, hogy az épületet többszintesre tervezzék. Ebből a közeljövőben csak a földszinti rész kerül megépítésre, de úgy, hogy majdan két emelet terhet is elbírná. Ezt a követelményt a szükség diktálta: egyrészt kevés anyagi erővel rendelkezett a vármegye ahhoz, hogy egyszerre építtesse fel a többszintes épületet, másrészt tartott a Helytartótanáctól, hiszen a többszintes építkezés nagymértékben meghaladta volna azt a házbővítést, amelynek tervét a Helytartótanács rendelete nyomán ekkor már engedélyezésre benyújtották. Így előre jelezve, hogy a kétemeletesre tervezett épületből most csak a földszintet akarják megépíteni, a többi majd később valamikor, számíthatnak a gyors jóváhagyásra.⁴⁷

A közgyűlés, bár kedvezőbben vélekedtek Hofrichter elképzeléséről, egyelőre nem választott a két terv közül: „... nintsen tehát egyéb hátra hanem csak azon kérdés, mellyik Planumot kellenék elfogadni nevezetesen Hofrichterét-é vagy Polyák Építőmesterét”.⁴⁸ A döntést késleltette, hogy Pollack nem készített költségvetést. Ennek megsürgetését Hangyás Dávid főszolgabíróra bízták. Detsy József mérnököt pedig megbízták, hogy miután megérkezik Pollack Mihály költségjegyzéke, vizsgálja felül a terveket és az árszámítást.⁴⁹ Nemcsak a tervek elbírálására hatalmazták fel, hanem új tervek készítésére is, ha megítélése szerint a benyújtottak a vármegye lehetőségeinek és igényeinek nem felelnének meg „... annak megállapítására, melyik építő Mester planuma legyen jutalmasabb, meghagyatott Decsi Úrnak, hogy a költségek Jegyzékét által vévén Pollák építő mestertől is, tegyen Combinatiót, szükség esetére pedig újj planumot is készítsen.”⁵⁰

Pollack Mihály és alvállalkozóinak költségvetése 1823 novemberében kelt,⁵¹ tehát csak a tél folyamán láthatott neki Detsy József a revíziónak. Munkája – mint felhatalmazása előre sejtette – alapos volt: semmi nem került el a figyelmét, és semmit sem hagyott bíráló megfigyelés nélkül 1824. február 11-én írott jelentésében.⁵² Felsorakoztatott érvei elegendőnek

bizonyultak ahhoz, hogy mind Pollack Mihály, mind Hofrichter József tervének kivitelétől elálljon a vármegye. Helyettük elfogadta azt a tervet, amelyet Detsy József Düttrich József megyei építőmesterrel közösen készített, és a jelentés mellé csatolt.⁵³ Ezzel teljesen más irányba fordult az építkezés menete.

Mielőtt a további fejleményeket sorra vennénk, a szakértői jelentés alapján megkíséreljük a tervek ama részeinek rekonstruálását, amelyek feltétlenül érdeklődésre tarthatnak számot klasszicista építészetünk és két építőmesterünk jobb megismerése szempontjából.

Pollack Mihály tervezete

A Pollack Mihály általt tervezett épületről az alábbiak derültek ki: külső homlokzata oly szerénynek és dísztelennek tűnt a vármegye szemében, mintha nem is rangos közület építtetné, hanem egy „kisrendű ember”.⁵⁴ Az egymáshoz nagyon közel eső nyílású hármas kapu a homlokzat legszembetűnőbb pontja. Az ablakok a két emeleten szélesebbek, mint a köztük levő falszakasz. Az első emeleti ablakokat több részből álló, súlyos benyomást keltő keretezés szegélyezi. A második emeletnél pedig az ablakzáródás felső vonala és a fölötte húzódó főpárkány között szűk a távolság. Mindkét emeleti ablaksor könyöklő párkánya erősen kiugrik, s töretlen vonalban végigfut a homlokzaton. A főpárkányt konzolok támasztják alá. A földszint végig kváderezett felületű, s ez a kváderezés az épület sarkain, az első és második emeleten is megtalálható.

A leírás alapján feltételezzük, hogy Pollack a tőle megszokott módon, szigorúan síkban tartott homlokzatú, puritán egyszerűségű épületet tervezett. Mivel ez a vármegyeháza lakóegysége volt, tervezőjének megítélése szerint nem igényel több pompát, mint azok a pesti, szerényen lakóházaknak, találóbban városi palotáknak nevezhető épületek, amelyek a húszas években sorra épültek Pollack tervei nyomán.

A homlokzat vertikális tagozásáról mindössze annyi felvilágosítást kapunk, hogy ritmusa a földszinten a háromnyílású, diadalívszerű kapubejáratban összpontosul. Az ablakok a köztük levő falszakaszt pillérszélességűvé szűkítik. Ezeket a falszakaszokat vagy valóban lapos félpilléreknek tervezte Pollack, vagy az ablakkeretet alkotó törpe-félpillérekkel még inkább csökkentette szélességüket. A vertikális tagolódáshoz tartozik még a földszinti kváderezés folytatásaként a sarkokra tervezett, mindkét szintet átfogó armírozás.

Az épület megjelenését döntően a vízszintes irányú tagolás határozza meg. Maga az épület is zömök testű lett volna. Az emeleteket elválasztó övpárkányok, egyben az ablaksorok könyöklőpárkányai, kiszögélés nélküli, határozott léniaként jelölték ki a szintek határát. A második emeleti ablakok fölött a közeli főpárkány, illetve az ezt megelőző párkány feltehetően alsó szegélye annak az attikaszerű falszakasznak, amelyből kiemelkednek a tetőarchitrávot tartó, szapora ritmusú konzolok. Ez a koronázó párkány előtti párkány a második

emeleti ablakok lezáró szegélye is lehetett. Az első, tehát a főemelet ablakkeretei szembeöt-lőbbek a fölöttük levőknél.

Nem járhatunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy talán nem is konzolokra helyezett, egyenes párkányról lehetett szó, hanem ablakonként ismétlődő, kis tympanonos vagy félköríves oromzatokról. Ezek a többtagú építészeti formák annyira súlyossá tették a tervezett épület homlokzatát, hogy Detsy földmérő joggal javasolhatta a főpárkány alátéte-lét. Az épület földszintjét – mint már említettük – kváderezés élénkítette, s ezt a hangsúlyo-sabb felülettagolást folytathatta a sarokarmírozás. Az emeleti szinteken sávozott, de valószí-nűbb, hogy sima lehetett a fal.

Az elmondottak, ha nem is érzékeltetik eléggé az épületet, ahhoz elegendők, hogy ráismer-jünk a Pollack-féle sajátosságokra, s meglehetősen biztonsággal utaljunk e terv megvalósult rokonaira. (Természetesen a feladat hasonlósága alapján, és csak a lakóházak körében.) Úgy érezzük, hogy a Wurm-ház, a Hanzély Márton számára épített ház és Pollack saját házának homlokzata lehetett a vármegyei lakóépület tervének előzménye. Az analógiák sorába vehet-jük a Festetich Antal grófnak épített házat is, mert a bizonyosság erőszakolása nélkül az a gyanúnk, hogy Pollack a mai Semmelweis és Vármegye utca találkozásánál letompított sarkú épületet tervezett, és ide helyezte a főbejáratot. Ezt a nézetünket arra alapozzuk, hogy a tervek bírálói azért is kedvezőbben vélekedtek Hofrichter tervéről, mert ő a kapubejáratot a fegyvertárral (kápolnával) átellenben helyezte el. (Tehát Pollack nem!?) Pollack tervében a belső terek és udvari homlokzat, sajnos, építészettesztétikai szempontból nem foglalkoz-tatták Detsy földmérőt. A helyiségeket pusztán abból a szempontból vizsgálta, hogy méret-ben és számban megfelelnek-e az ott elhelyezendő tisztviselőknek és hivataloknak. Csak arról értesülünk, hogy csigalépcső lett volna az épületben, az udvari homlokzaton pedig ket-tős folyosó futott volna végig.

Hofrichter József épületterve

A vármegye megbízottja tehát Pollack Mihály tervét szerénysége, Hofrichterét pedig éppen a túldíszítettsége miatt vetette el. Soknak és az épület jellegéhez (lakóépület) nem illőnek találta a homlokzat „keresett” és „erőltetett piperéjét”: a törpe oszlopokat és a fejezetes és fejezet nélküli oszlopocskákat, a homlokzat vonalának többszörös megtörését és a falfelület egészének kváderes díszét.

Az udvari homlokzaton a homlokzat síkjából kiemelkedő, a fegyvertárral szembenező rizalit és ennek a két oldalhomlokzaton tervezett ismétlődése ütközött a vármegyei megbí-zott szemébe. Elsősorban az udvar területének csökkenése aggasztotta őt. Hiszen rizalit nél-kül is szélesebb volt a Hofrichter által tervezett épület a Hild-félénél.

A szakvélemény kifogásai kontúrjaiban élénk rajzolják az épületet. Hofrichter József, aki-

nek a vármegyeháza lakóépületének a megtervezése legnagyobb világi rendeltetésű megbízása volt, képessége legjavát adta a tervezésbe. Hofrichter a tervek készítésénél nem vett tudomást arról, hogy az épületegyüttesben a vármegye nem óhajtja főépület rangjára emelni a hátsó épületet, még akkor sem, ha az első épület idejétmúlt, régi, hiszen csak sorrend kérdése, hogy előbb láttak neki a lakóépület megépítésének. Ő tizenhárom tengelyes, középriзалitos utcai homlokzatot tervezett, aminek széléit oldalrizalitokkal szegélyezte. A középriзалitot erőteljesebben kiugratta, esetleg négyoszlopos portikusszá képezte ki. Ennek közepén nyitott kaput. Különös gondot fordíthatott az ablakok keretezésére; oszlopokkal (vagy inkább félpillérekkel) szegélyezte őket, és váltott ritmusban kis oromzatokat helyezett rájuk. Magát a falfelületet „parasztos kockázás”-sal (kváderézéssel) díszítette, az ablakok körüli falmezőket pedig rovátkolással.

A külső homlokzat hármas rizalitjához hasonlóan az udvari homlokzaton is hármas ritmust tervezett: a kapubejárat fölé, szemben a kápolna (fegyvertár) kiemelkedő épülettömbjével, jelentős terjedelmű portikuszt („módfelett nagy tornácot”)⁵⁵, az oldalszárnyakon pedig egymással szemben két rizalitot.

Az épület belső oldalán kétszintes tornáccal óhajtotta megoldani a közlekedést. Nyilván a tornác miatt kellett az északi, Hild építette egytraktusú szárny homlokfalánál előbbre helyeznie az épület falát.

Kevés adalékunk van az épület belső kiképzéséről. A főfeljáró oszlopos lett volna (nem találták elég erősnek), szemben a később megvalósított pilléres megoldással.

A Semmelweis utcával párhuzamos épületrész alaprajz tekintetében sem lehetett a legsze-
rencsésebb. A külső és az udvari falakon az ablakok száma szükségszerűen eltérő, mivel ferde a telek keleti határvonala, és az emeleti szobák ablakai túlságosan a sarkok közelébe kerültek.

Fontos gondolat – majd visszatérünk rá a megvalósult épület ismertetésénél –, hogy pince-istállókat is tervezett Hofrichter a lovak elhelyezésére.

A Pollack és Hofrichter által készített tervek további részleteit egyéb források hiányában sajnos nincs módunkban rekonstruálni, Düttrich és Detsy tervét pedig egyáltalán nem ismerjük, de nem hisszük, hogy legelső klasszicista építészünknel és kevésbé egyéni, de kifinomult ízlésű kismesterünknel, Hofrichternél igényesebb, szebb és rendeltetésének megfelelőbb épületet tervezett volna Düttrich József és Detsy József. Sőt egyenesen azt állítjuk – nem egy példa van rá –, hogy az építető közület – ez esetben Pest vármegye – a saját kötelékébe tartozó, kevésbé jelentős mesterek szerényebb igényű terveit egyszerűen fölébe helyezte az építészeti szempontból értékesebb terveknek.

A további események

Most már három terv közül választott tehát az 1824. február 17-én tartott vármegyei közgyűlés, s a bíráló Detsy József és segítőtársa tervét fogadta el kivitelre. Rögtön intézkedtek is a helytartótanácsi jóváhagyás ügyében: felküldték a terveket és engedélykérésüket. Pártfogásért magához József nádorhoz fordultak.⁵⁶

A március 16-i közgyűlés elrendelte az építkezés megkezdését, kinevezte az Építési Küldöttséget, és beiktatta Detsy Józsefet az építkezésfelügyelői tisztségbe. E közgyűlés meghagyta a frissen kinevezett Deputációnak, hogy válasszon vállalkozót az építkezés lebonyolítására (Pollack Mihály, Hild József, Düttrich József, Kassalik Ferenc és budai Kimnach Lajos neve szerepelt a licitációra meghívandó építésszek névsorában), és tegyen meg mindent az építkezés mielőbbi megindítására.⁵⁷ Ennek értelmében júniustól igen komolyan foglalkoztak az építőanyagok beszerzésével és a fedezetül szolgáló anyagi források gyarapításával. Természetesen a megyei nemesség adakozására is számított a vármegye, noha a tervek körüli manipuláció nem aratott osztatlan sikert. Svoboda János, az Országos Építészeti Hivatal igazgatója ki is fejezte nemtetszését júniusi keltezésű levelében.⁵⁸

A mesterembereket még júniusban összehívták, hogy azzal, aki az építkezés vezetésére legkedvezőbb ajánlatot teszi, megállapodást kössenek. De a vállalkozók nem jelentek meg kellő számban, és akik eljöttek, azok a vármegye számításain túllépő, magas bért kértek. Ezért a Deputáció ismételt összehívásukról határozott. Nem jelent meg Pollack sem, mert Budán volt elfoglalva, de üzenetét Hangyás Dávid főszolgabíró közvetítette: „Polyák kőműves Mester azonban Budára mulhatatlan által menetét jelentvén declarálta: hogy ő azon Plannum és Überschlagban (költségvetésben), melyet az Építés eránt már a Tettes [Tekintetes] Vármegyének bémutatott, meghatározta a költségek árát annyira, hogy azon legfellyebb egy procentnál alább nem mehet, s emellett kíván maradni...”⁵⁹

A mesteremberek ismételt összehívására 1824-ben nem került sor – az építkezés tehát nem indult meg. A vármegyei nemesség és az ország érdeklődése a jövő évi országgyűlés felé fordulhatott. E mellett az ország életében döntő fontosságú és igen nagy készülődést kiváltó esemény mellett a lakóépületnek amúgy is bonyolult és kedvezőtlen kilátású ügyére alig szenteltek figyelmet.

Úgy tűnik, mintha fel is függesztették volna az építkezést. A vármegyei építési iratok között az évre vonatkozóan mindössze egy decemberben tartott közgyűlés lajstromában találtunk utalást az építkezésre,⁶⁰ a Helytartótanács az iránt érdeklődött, hogy a vármegye szándékozik-e tenni valamit a székház rossz állapotban levő első részével? A vármegye nemleges választ adott a kérdésre, arra hivatkozva, hogy a lakóépület felépítését tekinti elsődleges feladatnak.

Az első épület újjáépítéséről pedig volt már szó a vármegyeiek körében: Balla Károly udvari kapitány a közgyűlés elé vitt beadványában azt tanácsolta, hogy a lakóépület úgy épít-

tessék meg, hogy semmi vagy igen kevés változtatással alkalmas legyen hivatalok ideiglenes elhelyezésére is, amíg a főépületet újjáépítenék.⁶¹ Ez a javaslat különösen azáltal vált fontossá az építkezés történetében, hogy Pollack és Hofrichter tervének elkészülése után, de Detsy szakértői véleménye előtt készült, éppen az utóbbi érveinek alátámasztására. Így hozzájárult a vármegye elképzeléseinek módosulásához, amelynek következtében a vármegye egy koncepciózus építési program gondolata jegyében az építészetileg feltétlenül értékesebb terveket elvetette. A vármegye eredeti aggályait ekkorra leküzdhetette, s a Helytartótanács elé vihette a még nagyobb igényű székházépítési gondolatot, mert hiszen mi másért érdeklődött volna a Helytartótanács az első épület sorsa iránt?

1825-ből két, az építkezéssel összefüggő iratot találtunk: egyik arról tudósít, hogy a vármegyei nemességet adakozásra szólították fel, a másik pedig pénzügyi intézkedésekről ad hírt.⁶²

1826-ban nagyjából hasonló maradt a helyzet: a Helytartótanács nem járult hozzá az építkezés anyagi fedezetének előteremtéséhez. Az eredeti elképzeléseket jóval felülmúló építési tervek megvalósítása helyett a kiindulóponthoz kellett visszatérni: „az Építés ha csak a Házi pénztár terhelhetése nélkül meg nem történhetik, meg nem engedhetik. A raboknak elhelyeztetésére szükséges Épület Planuma készíttessen el, s a költségek lajstromával együtt küldetessen fel, a rogyadt állapotban levő kassza szobák újj fal húzásával erősíttessenek meg. Az újabb Planumok elkészíttetése és a szükséges vizsgálás végrehajtására Deputáció rendeltett...”⁶³

Az építkezés újrakezdése

Az 1826. év novemberére a küldöttség projektumot készített az épülettervekhez.⁶⁴ Mégpedig – mivel a vármegye, úgy látszik, nem mondott le a kétemeletes lakóépület megépítéséről – a pincékkel együtt négyszintes épületre szóló programot állítottak össze. Ez a program kiindulási alapul szolgált a napjainkban is álló Semmelweis utcai lakóépület megépítéséhez. Ez volt tehát az a program, ami később Hofrichter keze nyomán megvalósult. 1826-ban tehát lényegében újraindították az építkezést, új programmal és új tervekkel. A programot készítő küldöttség Kiss László főszolgabíróat bízta meg, hogy tárgyaljon az építészekkel.

Az időrendben soron következő irat Hofrichter József 1827. július 2-án kelt, 50 666,17 forintról szóló költségvetése.⁶⁵

1828 januárjában adta át Kiss László főszolgabíró az épület terveit és a hozzávaló költségvetést (az építész és az alvállalkozók költségvetését) a Küldöttségnek, a Küldöttség pedig február 5-én terjesztette e terveket („...Építő Mester Hofrichter által készített rajzolatot...”) a közgyűlés elé.⁶⁶ A közgyűlés elfogadta a terveket és az „A bemutatott Plánum és Költségek Jegyzékei felküldettek a’ Helytartó Tanácsnak, megkéretettvén közbe járás végett Nádor Ispán Úr is.”⁶⁷ A vármegye a tervek felküldése mellett részletesen megindokolta, hogy miért lépték ismételten túl a Helytartótanács rendeletében meghatározott méreteket és költségeket

retek. Azt is jelezték, hogy a vármegye „Curiális Házának további építéséhez már számossabb esztendők óta készülvén”,⁶⁸ több vidéki kvártélyházat eladtak, tehát anyagi erőik lehetővé teszik, hogy a házipénztárból fedezzék az építkezést.

Az 1829. február 18-i közgyűlésen tették közzé, hogy József nádor megküldte a Helytartótanács útján a resolúciót hozzávetőleg 50 000 forintnak a házipénztárból az építési kasszába való átutalásáról.⁶⁹

A vármegye nem ragaszkodott ahhoz, hogy az épület tervezője vezesse az építkezést, így azt a döntést hozták, hogy az Építő Küldöttség hirdessen nyilvános licitációt, s ezen válassza ki a legjutányosabb ajánlatot tevő építőmestert.

A következő közgyűlés, amely az építkezésről tárgyalt, március 17-én ült össze. Ennek jegyzőkönyve meglepő adatokkal gyarapítja az építkezés történetét.

Az 1826-ban újrakezdett előkészületi munka több részlete szakasztottan úgy bonyolódott, mint a 20-as évek első felében. Az építkezés tehát ismét abból indult ki, hogy a még mindig befejezetlenül álló Hild János-féle épület északi szárnyában, a rabok élelmezésének intézményesítésére konyhát és kamrát kell építeni. Ezért megbízták Hofrichter Józsefet olyan épület tervezésével, amelyben helyt kap a börtönkonyha és kamra, de tartalmazza a terv az egész hátsó udvar újjáépítésének lehetőségét is. Ezt a tervet és a hozzávaló költségjegyzéket 1827 nyarára készítette el Hofrichter – a vármegye küldöttségének 1826-ban összeállított programja alapján. Földszintes és végig alapincézett épületet tervezhetett, statikailag oly erős falakkal, hogy később a program szerinti két emelet súlyát is elbírák. Ezt a tervet még 1828-ban felterjesztették a Helytartótanácsához. Az építési engedélyt tartalmazó válasz 1828/29 telén érkezett meg.

Az 50 000 forint átutalásán felbuzdult vármegyei közgyűlés (a március 17-i), régről megszavazott összegeket kutatott fel,⁷⁰ és adakozásra szólította fel tagjait annak érdekében, hogy az épületet egy- vagy – ha szükség lenne rá – kétemeletesre lehessen felépíteni. A felhívást siker koronázta: a közgyűlésen jelenlevők akkora összeget szavaztak meg, hogy rögtön határozni tudtak a kétemeletes épület egy ütemben történő építéséről.⁷¹

Ekkor még nem lehettek készen a ráépítés tervei, legalábbis a Hofrichtertől származók, mert az április 13-án összeült közgyűlés a programok és a rajzolatok revízióját javasolta. Itt alighanem szó lehetett a Düttrich József-féle tervekről is, amelyek – mint említettük – egykor megnyerték a vármegye tetszését. Ebbéli véleményünket Düttrich József 1830 márciusában kelt levele is megerősíti. Düttrich sértettségében, a mostoha eljárás miatt fogott tollat, mondván, hogy a vármegye nem honorálta munkáját, pedig az használható volt, sőt fel is használták. Így a licitációnál az ő árszámításából indultak ki, maga az épület kevés kivétellel az ő elképzelése szerint épül. Hogy miként értsük Düttrich szavait, és hogyan vélekedjünk tervéről, arra levelének néhány sora világít rá. Eszerint: „Amint a’ rajzolat fölírása jelenti én tsak azon ideákat tettem papirosra, mellyeket a’ NT Vármegye Fő Inzsenérje nékem által adott.”⁷²

Ebből arra következtetünk, hogy Düttrich – feltehetőleg – tanulmányi értékű terveket

vagy tervvázlatot készített. Tehát elsősorban – mint hangsúlyoztuk is – ezek a funkcionális követelmények kielégítése szempontjából lehettek értékesek. Érthető viszont, hogy az új programmal induló építkezés kezdetén revideálták az egykor helyesnek talált elképzelést: programot, tervet egyaránt. Illetve ez utóbbi revízióját az építész, Hofrichter József végezhette, aki időközben 1829. május 9-én, licitációval (Düttrich József, Kasselik Ferenc és Brein Ignác ajánlata ellenében) elvállalta az építkezést, és június 6-án aláírta a szerződést.⁷³ Bár a szerződés előírta, hogy szorosán alkalmazkodni kell a rajzolatokhoz és természetesen a költségvetéshez, mégis feltételezzük, hogy Hofrichter szabadon bánt a tervekkel és saját elgondolása szerint átformálta, legalábbis módosította őket. Ez lehet az oka annak, hogy a régebbi szakirodalom Hofrichter épületeként tartja számon a vármegyeház lakószárnyát. Ezt mi sem kívánjuk és tudjuk megcáfolni, csupán azt jelezzük, hogy ha így is van, sokkal bonyolultabb úton valósult meg az épület, mint gondolnánk.

Hofrichter tehát 1829-ben már másodszor állt a vármegyeház kétemeletes lakóépületének megépítése előtt. Ha leszámítjuk ahhoz a jelentéktelen bővítéshez készült tervet, amelyet 1822-ben kért tőle a vármegye a börtönrész befejezésére, akkor is három tervből kellett, hogy létrehozza a mai épületet. Ezek közül az első, a kétemeletes épület tőle származó terve, a második, Detsy és Düttrich tanulmányterve (amelyre nyilván hatással lehetett Hofrichter és Pollack munkája is) ugyancsak kétemeletes épület építésére, és ott volt harmadiknak Hofrichter legutóbbi terve a földszintesre tervezett épülethez.

Hofrichter – aki ez esetben az épület kivitelezését vállalta – az előzmények és a kudarcot vallott pályázat után újból szembekerülve a feladattal, a hozzá való alkalmazkodás szándékával, legjobb meggyőződését is félretéve összevonhatta, elegyítette az épületterveket a rendelkezésére álló variációkból a leginkább igényelt, funkcionális és esztétikai szempontból a legalkalmasabbnak ítélt részleteket használva fel. Mégpedig úgy, hogy nemcsak a mástól származó, az építető által helyesnek ítélt terveket módosította (talán ez volt a kisebb nehézség számára), hanem saját régebbi elképzelését is átdolgozta. Gondolatmenetünk igazát támasztja alá Hofrichter 1832-ben írt levele, amelyben kéri a vármegyétől a még hátralévő 3700 forintnyi bére kifizetését. Ebben a levélben ugyanis a terv hiányosságainak pótlására szolgáló, többrendbéli változtatásról is szól.

Ismerve Hofrichter alkotói igényességét, feltételezzük, hogy ezeket a változtatásokat művészi ösztöne is diktálta, tehát nemcsak a tanulmányi és a kiviteli terv közötti – mondhatni szükségszerű eltérésekből következtek.⁷⁴

Hofrichter elvállalta tehát a munkát, s még 1829 nyarán nekilátott az építkezésnek. Terve az volt, hogy 1830-ban már befejezi az épületet, de erre csak két évvel később került sor.⁷⁵ Hogy az építkezés miként bonyolódott le, arról sajnos semmi adatot sem találtunk a Pest megyei Levéltárban. Ezért kell eltekintenünk az építkezés menetének ismertetésétől. Az egyetlen idevágó adat a Szépítő Bizottság iratai között megtalált néhány levél és – nagy örömkre – az épületnek a levelekhez mellékelte tervei.⁷⁶

1829 júliusában Lechner János aktuáriusnak olyan megjegyzésével találkoztunk, miszerint a vármegyeház Újvilág utcai épülete már készül, pedig a Szépítő Bizottság véleményét és hozzájárulását még nem is kérte a vármegye. Ezt követően augusztusi dátummal megtalálható Hofrichter aláírásával a terv.

A számos terv, a több építész és az építkezés bonyodalmai miatt ismét szót kell ejtenünk az épület tervezőjének kérdéséről.

Ahogy utaltunk rá, a régebbi építészettörténeti szakirodalom kétséget kizáróan Hofrichter József műveként tartja számon a vármegyeháza lakószárnyát, s magunk is arra hajlunk, hogy a többszörös tervezés, végül pedig a kiviteli munka az ő tervezői részarányát növelte. Leginkább neki tulajdonítható az épület, amely végső formáját általa nyerte el.

Jelen könyv anyagának kutatásával egy időben Bibó István, aki Hofrichter munkásságát és életművét dolgozta fel, arra az álláspontra helyezkedett, hogy Hofrichter nem tervezője, csupán kivitelezője az épületnek, egyes részletektől, így példának okáért a kapubejárat és lépcsőház kialakításától eltekintve. Szerinte ezek végső megformálásában része volt építészünknek. A Szépítő Bizottságnak benyújtott rajzokon Hofrichter aláírása nem mint tervező szerepel, hanem a kivitelezést, a megépítést elnyerő, ezért a munkáért felelősséget vállaló építőmesteré. Bibó Düttrich Józsefnek tulajdonítja az épület terveit. Más véleményt képvisel Borsos László, aki ugyanazon rendelkezésünkre álló levéltári adatokat úgy értékelte, hogy Detsy József a tulajdonképpeni tervező.⁷⁷

Az eltérő vélemények között igazságot tenni csak akkor lehetne, ha újabb részletek, netán perdöntő bizonyítékok, optimális esetben a tervek gyűjteménye kerülne elő, ezáltal lehetővé válna egy összehasonlító vizsgálat. Ennek nagyon kevés a valószínűsége.

Az épület bemutatása

Hofrichter épületéről a szakirodalom igen jó véleménnyel van: „Világi épületei között kétségtelenül a megyeház lakóépülete a legkimagaslóbb alkotás. Megőrzi a középület palota jellegét, és mégis annyira letompított és tartózkodó, hogy a később felépített díszes főépülettel szemben eleve a háttérbe helyezkedik.”⁷⁸

Hogy éppen szoliditásáért, tartózkodó jellegéért kap dicséretet az épület, ahhoz – mint említettük – Hofrichternek alaposan felül kellett bírálnia 1823-ban készült saját terveit. Éppen a nála gyakori atektonikus díszekről és a homlokzat vonalának többszöri megtöréséről kellett lemondania. Ezért el is hagyta az ablakkeretező törpepilléreket, a jelentősen kiugró, feltehetőleg oszlopcsarnokos kapubejáratot és az oldalrizalitokat. A falsíkból alig kiemelkedő középrizalitot épített, tetején kis tympanonnal, mégpedig úgy, hogy a méretében és részleteiben az oldalszárnyakon elhelyezett félpillérekkel teljesen megegyező, négy jón fejezetű félpillért kiugratta a falsíkból. Ezek a két emeletet átfogó óriáspillérek nyugodt rend-

ben sorakoznak a homlokzaton, és meglehetősen erős vertikális jelleget adnak az épületnek. A horizontális tagolást az építész alárendelte a vertikálisnak. Az ablakok könyöklő- és hangsúlyosabb tetőpárkánya az első emeleten, valamint a második emeleti könyöklőpárkány megtörik a pillérsoron. A második emeleti ablakoknak nincs felső párkányuk, lezárásukat közvetve oldotta meg az építész az egyenes vonalú tetőpárkány minden profilt nélkülöző alsó tagjával.

A homlokzat lehangsúlyosabb vízszintese a földszintet határoló övpárkány. Határozott vonalú és súlyos, alkalmas arra, hogy kellően ellensúlyozza a ráhelyezett, kocka formájú alzaton álló pilléreket. Ennek a párkánynak a vonalát a pillérlábazatok sora és az első emeleti könyöklőpárkány játékosan váltakozó tagolása koronázza. A földszint, akárcsak az emeletek, nyugodt, egyenletes ritmusú. Egyetlen bontó pont a félköríves, súlyos zárókövel ellátott hatalmas kapu. (A Szépítő Bizottságnak küldött homlokzati terven a kapu melletti két ablak és mélyített falmező teljesen megegyezik az oldalszárnyakon levőkkel.) A kapu enyhén mélyített falmezőben helyezkedik el. A félköríves záródás miatt keletkezett, hozzávetőleg háromszögletű falfelületeket koszorúk töltik ki. Az ablakok fölött mélyített falmezők láthatók, alul pedig a lábázat pinceablakai ismétlik ugyanazt a ritmust. Összességében végtelenül higgadt, nemes egyszerűségű és rendkívül anyagszerű a ház síkban tartott homlokzata.

Az udvari fronton az utcai homlokzat tartózkodó eleganciája puritán egyszerűségbe fordul. Az első emeleti folyosóhoz hasonlóan a második emeleten is függőfolyosó futott végig a két oldalszárnyon. (Imrényi bontotta le.) A középső épületrész homlokzatán az építészeti tagolás csupán grafikus jellegű: a négyszer ismétlődő kettős pillérek rajza, a falsíkból ki nem emelkedő középrizalítnak látszik. Ez a tagolás és a földszint tükörmezői díszítik csupán az udvari homlokzatot.

A belső terek sajnos már erősen átalakultak, a kapubejáró kivételével, amely megérdemli, hogy Pest egyik lehangulatósabb klasszicista kapualjának nevezzük.⁷⁹ Három szakaszra van felosztva. A külső, utca felőli szakaszon egyenlíti ki az építész a telek ferde határvonalából eredő elhajlást. A belső szakaszokat kettős pillérnek kiképzett falrészek és az ezekre támaszkodó, falreliefekkel díszített kettős bordák határolják el egymástól. A pillérszerű falrészekhez kétoldalt egy-egy dekoratív értékű oszlop illeszkedik. A falakat többszörösen megtört, jelentősen kiugró vállpárkány zárja le, amely egyben az oszlopok fejezete is.

Ebből a bejáróból organikus, jó térkapcsolással nyílik a meglehetősen tágas, világos és végtelenül szerény lépcsőház. A lépcsősort gyakori, jól ritmizált pihenők osztják meg. Az udvarra balról hat félköríves ajtó nyílik, az egykori istálló és a kocsiszínek (ma étkezde) ajtajai. Jobboldalt pedig három, azóta elfalazott boltíves nyílás utal a tűzoltókocsik hajdani fészkerére. Hofrichter végig alapincézte az épületet. A Vármegye utcai oldal terem nagyságú pincéi lóistállók voltak, akárcsak az első tervben.

1832-ben ezt az építkezést is befejezetlenül hagyták abba. Az esztétikai hiányon túl, amit a kortárs útleírások szerzői észrevételeztek, funkcionális szempontból az 1850-es években

támadt ebből hiányérzet. Az abszolutizmus alatt a vármegyeház az öt kerületre, „Distrikt”-re osztott ország egyik kerületének és az osztrák jog szerint átszervezett bírászkodás több intézményének lett a székháza. Ezzel az átszervezéssel ismét megnőtt a helyszükséglet a házon belül. Az abbamaradt emeleteket ki kellett építeni mind ezen a hátsó épületegyüttesen, mind pedig a Hild-féle szárnyon. A terveket, amelyek 1382 m² alapterületet foglaltak magukba a KK. Bau-Direktion Abtheilung készítette el, az építkezést Zsigmondi Gusztáv vezette Reitter Ferenc főmérnökkel. Kauser Leó volt az építőmestere az 1855–56-ban végrehajtott építómunkának.

A befejezés tehát nagy területet érintett, költségvetése is nagy volt, meghaladta a 65 000 Ft-ot. A tervrajzok, ahogy annyi többi tervrajz is, elkallódtak, így pontos képünk nem lehet arról, hogy hol, milyen mértékű volt a hiány. Kiegészítő adalék, hogy újfent felmerült a középső börtönszárny lebontásának gondolata.

Legutóbb tatarozást és átalakító építkezést az 1970-es években folytattak a megyei székház hátsó részében: a vármegye utcai földszinten a kocsiszínek és raktárak helyén üzemi éttermet és konyhát alakítottak ki ifj. Kotsis Iván építész és Czoczek László belsőépítész tervei szerint. Ez alkalomból az étkezde jobb megközelítése céljából megnyitották a Hild-féle szárnyon végighúzódnó, lomtárnak használt árkádokat, közvetlen fedett átjárót biztosítva az épületek között.⁸⁰

Ifj. Zitterbarth Mátyás épülete

Az 1838. évi márciusi árvíz a vármegyeháza épületének első részét is alaposan megrongálta. Bár Pesten, éppen a vármegyeháza területén – a korabeli árvízi térkép tanúsága szerint –, a vízmagasság alig érte el a 0,5 métert, a mai Városház utcára néző, legrégebbi épület megroskadt, és az alátámasztások ellenére is tovább repedeztek falai, még a víz levonulása utáni hetekben is.⁸¹ A megroppant épületnek nagyobb részét még az árvíz alatt ki kellett üríteni, mert életveszélyessé vált a benntartózkodás.⁸²

Az előzmények

Kezdetben ennek ellenére sem gondolt a vármegye az épület lebontására, csupán kijavítására. Ettől az anyagilag kedvezőbb elképzeléstől csak akkor álltak el, és mondták ki a csákányszentenciát, amikor az épület állagának felméréseivel megbízott Földváry Gábor alispán, mesteremberek bevonásával felbecsülte a kárt.⁸³ A március 21-én tartott közgyűlés döntött így, s ezzel elindította az 1838–1841 között lebonyolított építkezést, amelynek eredményeként – ifj. Zitterbarth Mátyás tervei alapján – Pest egy pazar klasszicista palotával lett gazdagabb.

Ennek a közgyűlésnek határozata nyomán kezdődött meg az építkezést előkészítő munka. Elsőrendű feladatként egy Építési Küldöttséget neveztek ki a szükséges átköltöztetések megszervezésére, az épülettervek elkészíttetésére és az építkezés lebonyolítására. Egyúttal a közgyűlés jelentést küldött a Helytartótanácsnak az épület állapotáról s új épület emelésének szükségességéről.⁸⁴

Az Építő Küldöttség a szükségállapot és a velejáró kellemetlenségek ellenére igen körültekintően végezte munkáját: hat hét alatt kidolgozták a jövőbeni építkezés programtervezetét. Ezt április 30-án hagyta jóvá a közgyűlés néhány módosítással, csökkentve a tisztiszállások és növelve a fogházbeli dolgozók számát. A program, az új épületben elhelyezendő helyiségek számának és rendeltetésének meghatározásán túl, egyáltalán nem foglalkozik az épület

küllemével.⁸⁵ Ebben az esetben nem esztétikai igénytelenségről van szó, hanem arról, hogy az építető bízott emberi és művészi adottságaiért a társadalom megbecsülését élvező építészen, akit egy helyütt építőmesternek, másutt művésznek nevez a közgyűlési határozat: „Egyéb eránt meg állapítottatott, hogy az építést azon építő Mester fogja végre hajtani, akinek terve legjobbnak találtatván, elfogadtatni fog: az egy célra hasonló terveket készítő művészek pedig fáradságok jutalmául különös, a munka minéműségéhez mérséklendő díjat nyerjenek.”⁸⁶

Az Építő Küldöttség programkészítő munkája közben, az imént idézett határozat megszületése előtt, már az április 10-én tartott közgyűlés is tárgyalt az építkezésről. Itt számba vették azokat az építészeket, akiket az épület tervezésével kívánnak megbízni. Hild József, Pollack Mihály, ifj. Zitterbarth Mátyás és Kassalik Ferenc nevét jegyezték fel, s már ekkor elhatározták, hogy az építészek közül a kivitelre elfogadott terv készítője fogja felépíteni az új épületet.⁸⁷ Ugyancsak határozatban rögzítették, hogy – talán az első udvar bővítése végett – a vármegye telkét északi irányban kiszélesítik, megváltva a szomszéd Pfeil János vendéglős telkének egy részét. Az építészek már eleve úgy kaphatták a megbízást, hogy ez a terület is rendelkezésükre áll, pedig még nyár közepén is csak tárgyaltak a telek megvásárlásáról. Végül a Szépítő Bizottság váltotta meg a vármegye részére.

Tervek az épülethez

Mielőtt a meghívásos tervpályázat eredményeivel foglalkoznánk, meg kell emlékeznünk arról, hogy a tervezéssel megbízott építészek mellett hívatlanok is jelentkeztek elképzelésükkel vagy terveikkel. Miks Ferenc Nógrád vármegyei építőmester elsőnek ajánlotta fel tervét a vármegyeház újjáépítésére, és szolgálatait az építkezésnél való pallérkodásra – mindkettőt ellenszolgáltatás nélkül.⁸⁸ Tervét sajnos nem ismerjük, mindössze azt tudjuk, úgy konstruálta a falakat, hogy a belső terek tetszés szerint alakíthatók legyenek.

Ismerjük viszont a másik hívatlan jelentkező, Dabasi Halász Antal orvos tervét,⁸⁹ aki „orvosi képesítése mellett jó ízléssel és kiváló rajztudással” Dabason és környékén több udvarházat is tervezett.⁹⁰ A vármegyeháza újjáépítéséről, helyesebben a Vármegye utcától a mai Gerlóczy utcáig és a Városház utcától a mai Semmelweis utcáig terjedő terület épületeinek átépítéséről való elgondolását általánosságban, csupán alaprajzi elrendezésben rögzítette. (Ezért a vármegye nem is foglalkozott érdemben a tudós orvos elképzelésével.)⁹¹ Dabasi Halász szerint a vármegyeház homlokzata hátrább kerülhetne 10 öllel, körülbelül addig, ahol ma Kammermayer Károly szobra áll. Viszont a székház épületét északra, egészen a mai Gerlóczy utcáig kívánta kiterjeszteni. Széles, hosszanti homlokzatán két bejáratot tervezett: a délit a mindenkori főbejárat vonalában, az északit meg a mai Vitkovics Mihály utca kezdetének megfelelő helyen. Ahogy ő fogalmazta levelében: „lehetne egy szép homlokzatú két kapujú palotát építtetni”.⁹²

Terve az épülettömegek és a belső udvarok elhelyezésében, a vármegyeház szomszédságában álló Invalidus palotának – ma a Fővárosi Tanács épületének – elrendezésére emlékeztet. Az alaprajzi hasonlatosság nem vált volna rovására az épületnek, sőt a tervezőnek városrendezési szempontból kiváló elgondolása volt az, hogy a megyeszékház volumenben ellensúlyozza hatalmas szomszédját. Az épület tömegének és a homlokzat hosszának növelésével, az Invalidus palotával közel egyenértékű objektumot kaptunk volna. A vármegyeháza beljebb eső homlokzatától az utca vonaláig fórumjellegű teret lehetett volna kialakítani, amely a városszerkezet egyik új központjává válhatott volna.

Dabasi Halász Antal ezzel a tervével – megvalósításra alkalmas időben és módon – újra felvetette a pesti városmagban elhelyezendő belső tér kialakításának gondolatát, mely elsőnek Hild János városrendezési programjában és tervében szerepelt, s amelyet azután 1842-ben Széchenyi István, 1849-ben pedig Kossuth Lajos is szorgalmazott.⁹³ A terv helyessége napjainkban sem kétséges.

Miks Ferenc pályázaton kívül érkezett tervét a kivitelre el nem fogadottakkal egyenértékűként jutalmazta a vármegye: Miks 60 váltóforintot kapott munkájáért; Dabasi Halász Antal koncepciózus elgondolását pedig köszönettel nyugtázták.⁹⁴ E két, hívatlanul benyújtott terv annak az országosan és különösen Pest vármegyében megnyilvánuló, rendkívül nagy együttérzésnek a jele, amellyel az árvízkárosult Pest megsegítésére törekedett az ország. A vármegyei székház építését nagyban előmozdította, hogy ennek az országos figyelemnek a megnyilatkozásaként, a megyei nemesség adakozásából befolyt 100 000 váltóforint, az építési költségnek majdnem fele.

Az építészeket rövid időn belül felkérhették a munkára, mivel június 2-án már az Építő Küldöttség, 9-én pedig a közgyűlés előtt voltak a tervek. Igen érdekes, hogy Pollack Mihály nevével itt már nem találkozunk. Nem kapott megbízást. Ez azzal magyarázható, hogy Pollack az 1820-as években a vármegye gáncsoskodását a leghatározottabban visszautasította, tehát újabb alkalmazását nemkívánatosnak minősítették.

Hiányzik Hild József terve is. Nem készült el vele, de ígéretet tett, hogy hamarosan bemutatja: „Hild építő Mestertől végtére azon tudósítást vette (ti.: az Építő Küldöttség), hogy tervét a' legközelebb tartandó Közgyűlésre okvetlen bé fogja mutatni”.⁹⁵ Ígéretének Hild egyébként nem tett eleget, így sajnálatunkra nélküle dőlt el a pályázat. Tehát a kor két legjelentősebb építésze nem vett részt a pályázaton. Ifj. Zitterbarth Mátyás, Kasselik Ferenc és a névsorban eredetileg nem szereplő Bretterbauer Antal építészek készítették tervet, de csak ifj. Zitterbarth mellékelte hozzá költségvetést. Az Építő Küldöttség és a közgyűlés az épület homlokzatának „csinossága” és a megfelelő rendeltetés szempontjai alapján választotta ki a leginkább tetsző, s a funkcionális követelményeket legjobban kielégítő tervet. Az előbbi fórum Zitterbarth tervét javasolta elfogadásra: „... az épület elejének csinossága, úgy a szállásoknak és különféle hivataloknak egymás eránti viszonyaikhoz képest Czitterbarth építő Mester terve leginkább elfogadható lévén...”⁹⁶

Vita a Szépítő Bizottsággal

A közgyűlés elfogadta a Küldöttség javaslatát: ifj. Zitterbarth Mátyás terve mellett szavazott. További döntéseik már ennek jegyében születtek. Ezek közül az első és legfontosabb, hogy megbízták Mochy László vármegyei mérnököt, vizsgálja ki, van-e lehetőség arra, hogy az építkezést a folyó évben elkezdhessék. Ez a közgyűlés rendelte el a tervezők honorálását, a telekbővítéssel kapcsolatos tárgyalások megkezdését a Szépítő Bizottsággal és a hasznavehetetlen bontási anyag árverezését is.⁹⁷

A Szépítő Bizottsággal való tárgyalások július-augusztus hónapban zajlottak le, igen sok huzavonával.⁹⁸ A Szépítő Bizottság az úttestet akarta szélesíteni, s ezért kérte a vármegyét, hogy két öllel tegyék hátrább az épületet. Az így elvesző telekrész kárpótlására felajánlották a vármegye által már kiszemelt Pfeil vendégfogadós telkének megváltását 3900 forint értékben. A Szépítő Bizottságnak a Pest megyei Levéltárban fellelhető, az utca szélesítését szorgalmazó átiratában olyan irányú konkrét javaslattal nem találkozunk, amely az utcavonal korrigálása érdekében a homlokzatépítés módosítását kérné. A vármegye viszont, az első udvarnak amúgy is kis méretére hivatkozva, elzárkózott az épület beljebb tételétől, és amellet kardoskodott, hogy változatlan formában, a főhomlokzat síkjától 5 lábnyira (mintegy másfél méternyire) kiugró középrizalittal emelhesse az épületet. Az tűnik ki válaszukból, hogy „illy közönséges épületnek dísz emelésére felette megkívántató rizalit”⁹⁹ elhagyásáról hallani sem akarnak, tehát a Szépítő Bizottság valószínűleg – noha írásban rögzítve nem lertünk rá – javasolhatta a rizalit elhagyását, vagy legalábbis kiemelésének csökkentését. A vitázó felek egyike sem átalotta, hogy a vitát felsőbb fórum, illetve személyiségek elé vigye. A vármegye Lónyay János királyi biztosnak küld feliratot az ügyben, pedig akkor már József nádor is helyben hagyta a Szépítő Bizottság logikus érvekkel alátámasztott kérését.¹⁰⁰

A vitának ki-ki a maga módján tett pontot a végére. A Szépítő Bizottság és Pest város magisztrátusa a vármegye javára megváltotta a Pfeil-féle telket. A vármegye az augusztus elején megkezdett építés tervmódosítás nélküli folytatása mellett döntött, nem alakította át a homlokzatot. Ennek ellenére – ismeretlen időpontban – mégiscsak jobb belátásra tértek, s mint Nagy István főjegyző emlékiratában meg is örökítette, egy öllel hátrább tétették az épületet, így biztosítva helyet a monumentális portálnak. A két oldalról szorongatott építész pedig, aki egyrészt nem kívánt és nem is tudhatott nyíltan ellenkezni alkalmazójával, a vármegyével, de másrészt meg lehetett győződve a Szépítő Bizottság álláspontjának helyességéről, átdolgozta a homlokzat tervét, s eszerint építette fel, anélkül hogy a vármegyét előzetesen tájékoztatta volna. A módosítást a vármegye csak jóval később, a következő esztendő novemberében vette észre, miután az épület nagy része már elkészült: „...az első tervtől a nevezett Építő mester eltávozván, a ház homlokzatát egészen másképp építette.”

A Hild-féle épület átépítésének terve

Az építkezést 1838. augusztus 6-án kezdték el. Történetéhez tartozik – bár ez a terv nem valósult meg –, hogy a vármegye szeptember elsején felkérte az építész, vizsgálja meg a középső, Hild János-féle épületegységet, mert annak modernizálása és átépítése közös óhaj.¹⁰¹ Az átépítést úgy gondolták, hogy megszüntetnék az oldalsó kapuátjárókat, helyettük a közgyűlési terem alatt, a termet a kápolnával összekötő épületszárnyon keresztül és a kápolna helyén új átjárót nyitnának. Az egész telket középvonalban megfelelő, a Hofrichter-féle hátsó épület és az építkezés alatt álló főépület kapuját egyenes vonalban összekötő tengelyt akartak tehát kiképezni, két díszes és az új épületekkel stílusosan összehangolt kapuval. Később Balla Károly udvari kapitány javaslata nyomán szó volt arról is, hogy a börtönátjárótól a kápolnáig terjedő börtönépületet egy kerítésnek átalakított fal kivételével lebontánák.

Zitterbarth megtekintette a középső épületet, s mivel úgy látta, hogy nincs akadály a kívánt átépítés elvégzésének, tervekét és költségvetést készített hozzá.¹⁰² A belső épület átalakításának terve nem érintette a főépületet sem küllemében, sem belső tereinek rendeltetésében. A középső épületben levő intézményeket úgy csoportosították át, hogy emiatt semmit sem kellett módosítani az új épületben.

Az építkezés lefolyása

Az épület emelése tehát változatlan lendülettel haladt. A bontás kellő ütemben folyt az építkezés előtt. Az elemi csapás sújtotta épületrészben tartózkodó udvari kapitányt és hajdúkat 1839 májusában átköltöztették a székház más részébe. Így 1839 októberében Mochy László földmérő jelentette, hogy az épület kétharmad része már áll.¹⁰³ November elején az ácsok az épület déli részének tetőszerkezetét teljesen elkészítették, és a hó végén már úgy tájékoztatták a Deputációt, hogy egy-két hét múlva lehet cserepezni.

Ezekből a jelentésekből arra következtethetünk, hogy az épület Vármegye utcára néző déli szárnyának és a Városház utcai nyugati szárnyának főpárkányánál tartottak akkor a falazással, az ácsok pedig tető alá hozták a déli épületrészt. Előkészületi stádiumban volt már a rizalit oszlopcsarnokának építése is. Zitterbarth Mátyás felsorolta a szükséges kőfaragómunkákat. A Küldöttség az építő feljegyzése alapján több kőfaragómestertől is kért árajánlatot.¹⁰⁴ „A választás Zitterbarth János kőfaragóra esett, miután ő december 2-i dátummal bemutatta költségjegyzékét 6 korinthusi oszlop és 6 attikai lábazat kifaragásáról.

Ez év novemberében derült ki, hogy az építész a homlokzatnál eltért a benyújtott tervtől. Az Építő Küldöttség elrendelte, hogy Mochy László földmérő azonnal ellenőrizze a változtatást, Zitterbarth pedig pótolja mulasztását: az önkényes módosításról mutassa be a terve-

ket, és azok költséghatásairól is számoljon be. Az építész nem sietett ezzel a munkával, a módosított tervekkel és költségvetéssel ismételt figyelmeztetésre, a következő esztendő júniusában készült el.¹⁰⁵ Sajnos, sem az eredeti, sem a módosított tervek nem ismerjük, de még csak a vármegye észrevételeit sem. Pedig ennek az átformálásnak eredményeképpen született meg a napjainkban is elismerést kiváltó, építése korában pedig merészen új megoldású, pazar homlokzat.

1839–40 telén a kaszárnya felőli északi falak és fundamentum lebontásával voltak elfoglalva. Februárra már elkészültek vele, és a bontási anyagot árverésre is bocsátották.

Májusra Zitterbarth János kőfaragó leszállította a homlokzati oszlopokat, Tikler János borosjenői kőfaragó pedig a még hiányzó 10 darab dór oszlopot. Június közepére már az északi épület főfalával is elkészültek a kőművesek, a helyiségeket pedig Maurer Pál képfaragó mester díszíti gipszstukkóval. 1840 nyarán arról született döntés, hogy a főlépcsőt márványból, illetve a sóskúti vagy borosjenői kőből készítsék-e?¹⁰⁶ A cserepezők az év végére a tetőablakok kivételével befedték az épületet. Munkájukkal 1841 májusában készültek el teljesen. A lépcsőfokokat is ekkor tették a helyükre, mégpedig Zitterbarth javaslatára, a biztonság fokozása céljából támoszlopokkal megerősítve. 1840 decemberére Maurer Pál elvégezte a stukkómunkákat. A következő évben befejezték a belső munkákat, és helyére tették a homlokzati tympanon díszét: a vármegyei címert, Duäiszky Henrik Ágost szobrász alkotását. A homlokzatot az építész terve szerint nemcsak a címer díszítette volna, hanem utalásként az épületben folyó igazságszolgáltató tevékenységre, allegorikus Justitia szobor is. Valószínűleg az oszlopcsarnokban állt volna. A szobor elkészíttetésétől – anyagi okok miatt – elállt a vármegye.

A tél folyamán már javában költözködtek. Csupán az épület hivatalos átvétele késlekedett, mert a Helytartótanács senkit nem küldött ki az Országos Építő Igazgatóságtól, hogy a vármegyeiekkel együtt megtartsák az átvételi szemlét.¹⁰⁷ Nehéz megítélni, hogy e hivatalos szemlély kiküldésének elmaradása része-e annak a késleltető eseménysorozatnak, amely végigkísérte az építkezést, és oda vezetett, hogy a vármegye valójában helytartótanácsi engedély nélkül emeltette székházát.

A Helytartótanács novemberben válaszolt az engedélykérő felíratra. Válaszukban jelezték, hogy nem látnak elég tisztán, és részletesebb mutatót kértek a tervekhez.¹⁰⁸ A vármegye időközben elhatározta a középső rész átépítését, s valószínű, hogy a Helytartótanács rendelkezése szerint elkészített, részletesebb jegyzékhez csatolta az átépítés terveit is.¹⁰⁹

Egy esztendő múlva jött meg a válasz a felsőbb hatóságoktól. Számos megjegyzéssel visszajuttatták a tervek és a költségjegyzéket, és felhívták a vármegyét, hogy a tervek a megjegyzéseknek megfelelően korrigálva újra felterjessze.¹¹⁰

A vármegye részéről a Küldöttség foglalkozott az észrevételek kivizsgálásával és a válaszjavaslat elkészítésével. A küldöttségi jegyzőkönyvekből az derül ki, hogy a Helytartótanács elsősorban a program egyes részleteit – különösen a rabok elhelyezésének módját – kifogásolta, s ennek örvén igyekezett hátráltatni az építkezést.

Az építész megyei kapcsolatai

Ha a terveket készítő építészek nevét sorra vesszük, nem okoz különösebb meglepetést, hogy Bretterbauer Antal, Kassalik Ferenc és Miks Ferenc tervével szemben ifj. Zitterbarth Mátyásét választotta ki a vármegye. Az alig egy évtizede dolgozó építész művészi hozzáértés és ízlés dolgában felülmúlta pályatársait. S nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy már a székházépítést megelőző időben alakult ki kapcsolata a vármegyével.

Ifj. Zitterbarth Mátyás építészti képességeiről jó véleménnyel van a szakirodalom. Családjának legjelentősebb építész tagja, és a magyar klasszicizmus legkiválóbb mesterei mellé helyezhető alkotója, aki legnagyobb szabású feladatát, a vármegyeházát „az alkotóművész legjobb képességeivel oldja meg.”¹¹¹ Külön erénye szívós munkabírása. 1838-ban, amikor a vármegye megbízta a székház tervezésével, már 10 éves tevékenységre tekintett vissza, és egy nagy megyei megbízásnak is eleget tett: 1835–37 között a Grassalkovich-telekre felépítette a Nemzeti Színház épületét. A színház különösen kedves épülete volt a vármegye alispánjának, Földváry Gábornak, aki még Széchenyivel is mert dacolni, hogy ott és akkor ott-hont teremtsen a magyar színjátszásnak. 1838-ban is ő volt az alispán. Nem járhatunk messze az igazságtól, midőn azt mondjuk, hogy ez a kortársai között is kiemelkedő buzgalmú alispán pártfogolta Zitterbarth újabb alkalmazását, jóllehet a terv kiválósága már magában is szinte egyhangú döntést eredményezett.¹¹²

Az épület leírása

A homlokzat

A régi vármegyeháza elülső része, az első pesti megyeháza épülete nem vált a vármegye díszére a múlt század első felében várossá szépülő Pesten. Az árvíz rombolása nélkül is megérett volna a lebontásra. Érezte ezt a vármegye is, mert a megrongálódott és lebontásra ítélt épület helyébe az intézmény politikai tekintélyét és hatalmát kifejező, impozáns palotát építtetett. Mint már kitértünk rá, az építési program nem kötötte meg a tervező építészek kezét, akik ily módon mesterségbeli tudásuk legjavát adva láthattak neki a munkának. Ifj. Zitterbarth Mátyás kivitelre elfogadott, eredeti tervéről a leírások után annyit tudunk, hogy a homlokzati rizalitot jelentős tömegűvé formálta, és az épület falától 5 lábnyira kiugratta. Maga az épület ugyancsak e tervek szerint 1 öllel előrébb állt volna, mint jelenleg.¹¹³ Nagy István főjegyző az építkezést megörökítő okiratában írja: „Mint hogy a Gránátéros utca az udvarház előtt keskeny volt, a kocsiknak az udvarházban könnyebben leendő betérhetősök és az épület díszének emelése végett az utca szélesítésére egy öl szélességű térség az udvarháznak telkéből átengedettetett.”¹¹⁴

Ha a mai utcaképbe, a megvalósult homlokzat helyébe képzeljük a tervet, meggyőződhetünk arról – ha hiányosan ismerjük is az utca korabeli beépítettségét –, hogy a Szépítő Bizottság kifogása valóban helytálló volt. Nemcsak a kocsik befordulását, hanem az utca forgalmát is akadályozta volna a hozzávetőleg 3,5 méterrel az úttestre települő portikusz. Érthető tehát, hogy a vármegye érzelmileg motivált ellenkezése megenyhült, s végül a kívánt 2 öl helyett 1 öllel ugyan, de hozzájárult az út szélesítéséhez.

Szerepe lehetett ebben a jobb belátásra hajló építésznek is, aki később saját felelősségére, az építetető jóváhagyása nélkül változtatott a portikuszon. Ez a változtatás az építész jó érzékére vall. A lehetőségek felméréseivel, városképi szempontból igen szerencsésen helyezte el a homlokzatot, úgyhogy az a szűk utcán, az Invalidus palota felől kitűnően érvényesül.¹¹⁵ Az épület vonala az utca enyhe fordulatát követi. Ez azt jelenti, hogy az Invalidus palota, a Szeréta templom és rendház térfala pontosan rávezeti a tekintetet az épületre.

A három részre tagolt homlokzat héttengelyes portikuszát öttengelyes oldalszárnyak szegélyezik. E három egység nem annyira tömbjével határolódik el egymástól, mint inkább a tagolás ellentétes iránya által és a homlokzat részeinek határozott kontrasztjával. A portikusz hat oszlopa és a két szélén álló háromnegyedes pillér erős vertikális lendületű, míg az oldalszárnyakon a mély árnyékvetésű, horizontális párkányok hangsúlya érvényesül. Ez az ellentét sodróan lendületessé teszi a homlokzatot, de összképben e mozgás harmonikusan kiegyenlítődik. Sajátos módon a Pollack Mihály-féle homlokzattípusra tekint vissza e tagolásnál Zitterbarth. A két oldalszárnyat az erős fény- és árnyékhatású, valóságos méreteinél plasztikusabb benyomást keltő portikusznak rendelte alá.

A sávozottság ellenére sem lábazat jellegű földszint végig egységesen tagolt. A Hild József épületein gyakran látható, párkánnyal lezárt, lizéna jellegű falfelületekkel félköríves záródású vakárkádok váltakoznak. Befelé mélyülő keresztezésük a lizénák fejezetétől indul. Felettük a kváderezés rajza zárókövet imitál. Ezekben az árkádokban egyenes záródású ablakok nyílnak, alattuk mélyített, majdnem négyzet alakú falmező található, a rizalit középtengelyében elhelyezett három árkádív kivételével. Ez a három az épület két gyalogbejárata és a kocsibehajtója. Sajátos, átmeneti megoldású ez a háromíves, diadalív-motívumos kapubejárat. Csúpnán a nagyobb, középső ív bontja meg az árkádok szapora ritmusát: a két oldalsó mérete megegyezik a többiével. A földszintet kettős, alsó tagjával a rizaliton is megszakítás nélkül végigfutó övpárkány zárja le. Felső tagja egyben az emeleti ablakok könyöklőpárkánya is. A rajta sorakozó, felfelé nyújtott, egyenes záródású ablakok keretezettek, lezárásukra fordított palmettából induló konzolos párkány szolgál. Az első és második emelet választópárkánya – egyben a második emelet ablakainak könyöklőpárkánya – már egytagú. Az ablakkerekezés változatlan, de a lezárópárkány kisebb tömegű, és nem tartja konzol. Fölötte egy kisebb falszakasz és az előbbieknél kevésbé kiemelkedő párkány készíti elő az erőteljesen hangsúlyozott, konzolos és rozettás főpárkányt, amely a portikuszt is lezárja. Itt a főpárkány attikaszerű falszakaszon nyugszik. A rizalit koronázópárkánya fölött emelkedik a lapos, erős

kiugrású tympanon, amely tisztán lezárja a két emelet magas, pillérekkel kétoldalról közrevelt, hatoszlopos portikuszt.

Mivel az építész nem valósította meg az eredeti elgondolását, a levegős és erősen plasztikus hatású, kiugró építményt, a hat, rovátkolt testű, korinthoszi oszlop mögött valósággal kivájta a falat, azaz a tympanon mögötti homlokzati falsíkot mélyebbre süllyesztette, mint az oldalszárnyak falait. A homlokzat újszerűsége éppen ebben rejlik. A portikusznak ez a megoldása, amely valóságos tömbök kialakítása helyett az épület méreteit, plaszticitását, monumentalitását illúziókeltő eszközökkel igyekszik fokozni, a klasszicizmus lehetőségeinek határát súrolja. A meglepően új kiképzés az építészeti forma feloldásával jár: „... a klasszicizmus legérettebb fokát jelzi, a stílus itt olyan csúcsponthoz érkezik, amely egyben a kiinduláshoz való visszatérést is jelenti, és olyan elemeket rejt magában, amelyek megbontják a klasszicizmus uralkodó törvényének, a síkszerűség követelményének érvényesülését.”¹¹⁶ Ez az újszerűségében meghökkentő és napjainkban is elismerést kiváltó épülethomlokzat Zitterbarth legjobb építészeti kvalitásaira vall. Épülete bizonyíték arra, hogy korának kiváló művésze volt, aki a felgyorsult politikai-társadalmi fejlődéssel járó érzelmi változásokra és ízlésbeli követelményekre még a vezető építészeket is megelőző szenzibilitással reagált.

A klasszicizmuson belül az új építészeti gondolat e homlokzatképzésnél aprólékos művészséggel és igen kifinomult ízléssel párosul. Említettük, hogy az első emelet rangosabb és hangsúlyosabb, mint a fölötte levő. Ez rendkívül finom árnyalati különbségekből adódik, amelyek nem bontják meg, hanem éppen fokozzák a homlokzatképzésnek azt az alapgondolatát, hogy az oldalszárnyak sík, csupán vízszintes párkányokkal tagolt, nemes egyszerűsége konfrontál a portikusz áttört, mélységi vonzást és magasra törő sudárságot egyaránt érvényesítő oszlopcsarnokával.

Ennek a gondolatnak van alárendelve a főhomlokzat két oldalsó szárnya, de ezt készítik elő az oldalhomlokzatok is. (Sajnos a déli oldalhomlokzat a szűk Vármegye utca miatt nem érvényesül.) A két homlokzat egykor finom művű armirozással, ma azonban már anélkül találkozik egymással. Az oldalhomlokzaton is folytatódnak a homlokzat erős árnyékvetésű párkányai. Az ablaknyílások tengelytávolsága megegyezik a főhomlokzatéval, s ez a várakozásra késztető, csöndes, egyenletes ritmusával megnyújtja az oldalhomlokzatokat. A főhomlokzat a maga kiérlelt építészeti megoldásával: a faltagozatok finom árnyalása mellett a portikusz monumentális plasztikájával, az ellentétek nyugtalanságát megőrző nemes harmóniájával távol áll minden feszélyezett, példatárakból recitálható építészeti gondolattól. Monumentalitás, ünnepélyesség és a pesti klasszicizmust olyannyira jellemző derű ötvöződik az épületben.

Az épület belső terei és udvara

Ezek után térjünk át az épület alaprajzának és belső tereinek megtekintésére. Az utcáról elegáns elrendezésű, világos és áttekinthető, háromhajós kapubejáróba jutunk. E tágas, összefüggő légtérű bejárati csarnokot négy pár barázdált kettős oszlop, középpütt pedig pillér tagolja. Nem túlozunk, ha azt állítjuk, hogy a jelenlegi átépítésektől deformált épület legrepresentatívabb és eredeti formáját leghívebben megőrző belső tere a kapucsarnok. Beletorkollik az udvart közrefogó, U alakú árkádsorba, és a csarnokból balra nyílik a levegős lépcsőház. A lépcsők felfelé vivő lendületét a félemeleti fordulókban kettős, az emeleti szinteken pedig folyosóvá terebélyesedő pihenők törik meg. A lépcsősort szintenként két-két jón oszlop tartja, ezekre súlyos architráv nehezedik. A lépcsőház falait az oszlopok ellenpontjaiként alig kiemelkedő félpillérek tagolják. E lépcsőfeljáróból közvetlenül a hivatali helyiségekbe, illetve negyedfordulattal a mindkét emeleten megismétlődő emeleti árkádsorba jutunk ki.

Ez a három szinten végigfutó árkádsor az udvari homlokzat legfőbb dísze. A földszinten a külső homlokzat mintájára az árkádnilyások keretezetek, és félköríves záródásuk pillérekben nyugszik. A két emeleten pedig a mellvédként végigvezetett oszlopszéken álló dór oszlopok tartják az architrávot. Az emeleti szintek oszlopsorának ritmusa megegyezik a földszint pillérsoráéval. A földszinten csak pillérekkel találkozunk, és az emeletek sarokfordulóiban, de a kapubejárat középső íve fölött is, a némileg szélesebb áthidalásnál ugyancsak pillérek váltják fel az oszlopokat. Ezenkívül az épület sarkait, az emeleti oszlopos árkádok kezdeteit is, két emeletet átfogó pillérek jelölik ki, mintegy átkarolva az apróbb oszlopoknak, zenei kifejezéssel élve: ostinato ritmusát. Ez az oszlopsorról pillérré átváltó ritmus erősíti az oszlopok plaszticitását, és szolid mértékletességgel ugyan, de feszültséget ad az egyébként nyugodt, egyenletes ütemű homlokzatnak. A vertikális tagozatoknak ezt a változatosságát fegyelmezi a homlokzat nagy egységekben kialakított, vízszintes faltagolása. Ezt a vízszintest teszi érzékletessé a falfelületeken végigfutó, műves kiképzésű párkány.

Az udvari homlokzat tehát tulajdonképpen az utcára tekintő főhomlokzat gondolatát ismétli: jóval visszafogottabban, de azért ezen is sajátos harmóniában kiegyenlítő feszültség érződik.

Az árkádok alól jutunk a helyiségekbe. Mint tudjuk, igazán reprezentatív termet, amely méltó lehetett volna az épület nagyszerű homlokzatához, a szép térhatású bejárócsarnokhoz vagy az udvari homlokzathoz, nem kellett építeni. (Ezzel a megjegyzéssel utalni szeretnénk arra, hogy Pest vármegye székháza főépületében is eltér a tipikus vármegyeházáktól. Máshol a homlokzati oszloprend mögött, szinte kivétel nélkül mindig a közgyűlési termet helyezték el, s így mód nyílt arra, hogy a legfőbb belső tér köré rendezze el az építész a kisebb belső tereket. Jelen esetben ez elmaradt, nem kis kárára a világos alaprajzi elrendezésnek és térkapcsolásoknak.) Az épület kéttraktusú. A szobák az egykori berendezkedés igényei szerint vagy ugyanazon, vagy a másik traktus szobáiba nyílnak, változatos méretűek, különösen az

első és a harmadik szinten. Kiegyenlítésre való törekvéssel, átgondoltabb térformálással csak az első emeleten találkozunk: itt a pusztán „funkcionális szükségesség” elvének szigorú alkalmazása helyett – megítélésünk szerint – a reprezentáció szempontjai érvényesülhettek. Ezen az emeleten helyezték el a főispáni helytartó hivatali helyiségeit, az első alispán hétszobás szállását, továbbá a Cancelláriát, és itt, az északi oldal külső traktusában kapott két termet a középső épületből kiköltöztetett levéltár. Ez utóbbi két teremnél nagyobb helyiség nem is volt a főépületben.

Befejezés

1841-ben, a főépület elkészültével a Pesti Vármegyeháza – néhány szakaszának befejezetlensége ellenére – végleges formát öltött. Az épületegyüttesben három eltérő iskolázottságú, más-más képességű és felfogású építész elképzelése harmonikus egésszé teljesedett ki, úgy-hogy a komplexumot alkotó részek az egységnek ugyan alárendelve, de megőrizték relatív önállóságukat. Éppen ez az egységen belüli stiláris változatosság a vármegyeháza legjellemzőbb vonása.

Az épületkomplexum egymás mellett álló részei valósággal ellenpontozzák egymást. Az ifj. Zitterbarth Mátyás-féle főépület vonzó sajátosságai, nagyvonalúsága, nemes arányai meghatározódnak az udvarban emelkedő, kissé nyomott hatású Hild János-féle Gyűlési Palota zárt tömegétől. A főépület udvari árkádsora is oldottabbnak és derűsebbnek tűnik ez utóbbi épületrész síkban tartott falfelületei mellett. Fordítva viszont: az árkádokkal határolt udvarban méltóságteljesen hat a Gyűlési Palota középütt elhelyezkedő épülete, s külső megjelenésén is érződik, hogy nem mindennapi, impozáns belső teret zár magába.

A harmadik udvarban a kápolna kiugró épülettömbje konfrontál az udvart körülölelő épületszárnyakkal. E köré a hangsúlyos megjelenésű objektum köré szerveződik az udvar. Igaz, itt a kápolna keresztoszárnya a szertelenebb, szemben az oldalszárnyak enyhe monotóniájával.

Az épületkomplexum külső homlokzatainak egymáshoz való viszonyát már érintettük. A Városház utcai monumentális és ünnepélyes főhomlokzatnak alá van rendelve a Semmelweis utcai épületrész homlokzata és a Vármegye utcai Hild-féle homlokzat is, melynek kevésbé méltatott megoldása, hogy középrizalit helyett két oldalrizalitban vetődik ki a két harántszárny. (Az utca rendkívül szűk térfala miatt csak a vizsgálódó szemnek tűnik ez fel.) A főhomlokzat méltóan fejezi ki azt a reprezentációigényt, amelyet az építető vármegye támasztott saját székházával szemben – s amely országszerte legfőbb indítéka e korszak építkezéseinek. Ezzel szemben a Semmelweis utcai homlokzat nemes egyszerűsége, visszatartottsága ellenére is palota jelleget ad a középületnek.



A vármegye ezzel a változatos és egyben harmonikus klasszicista épülettel olyan székházat emelt, amely az építető társadalmi-politikai rangjához illően, méltó színtere volt a reformkor küzdelmeinek, Fáy András, Szentkirályi Móric, Nyáry Pál, ifj. Ráday Gedeon, Dubraviczky Simon, Patay József s végül a korszak két legkimagaslóbb történelmi személyisége: Széchenyi István és Kossuth Lajos tevékenységének. Építési ideje egyben virágkora is volt a vármegyeházának. Falai között, „Pest megyének gyakran kis diétát képzett közgyűlésein”¹¹⁷ az egész ország életét befolyásoló események történtek, nagy ügyek dőltek el, és országos jelentőségű intézmények alapjait rakták le. Ezáltal maga a pesti megyeháza „országos intézménnyé, a nemzeti közvélemény szószékévé vált.”¹¹⁸

Befejezésül szólnunk kell az épület felhasználásának további történetéről is. A Pesti Vármegyeháza mint általában a közigazgatás céljára emelt középületeink többsége, ezen önkormányzati intézmény feloszlásáig szolgálta építetőjét, Pest-Pilis-Solt, illetve 1867 után Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyét. Sőt a vármegyei hivatalok épületen belüli elhelyezése is alig változott az idők folyamán. Az 1842-ben kialakított lakrend nagy vonalakban három funkcionális egységre osztotta az épületet. (Ez a három egység csak részben egyezik meg a három épületrésszel.)¹¹⁹

A közigazgatás az épületegyüttes első részében (a Gránátos, ma Városház utcai főépületben) és a Hild-féle épület gyűlési termeiben működött. A főépületben az első emeleten helyezték el az első alispán szállását, a levéltárat és a levéltárnokok irodáit, a számvevői és a jegyzői hivatalt, a kancelláriát, végül a főispáni helytartó hivatalát. A második emeleten rendezték be a főszolgabíró, a főügyész és az alügyészek szállásait, a földszinten pedig a hadi- és házipénztárt, továbbá az udvari kapitány és káplár szállását.

A törvényszék, a törvényszéki hivatalok és az ezekhez csatlakozó börtönök nagyjából a Hild-féle épületben voltak elhelyezve. Ennek az épületnek a földszintjén kapott helyet a főügyész és a központi esküdt szállása, a főügyészek és az alügyészek hivatali szobái, a börtönőr szállása, tíz börtöncella (ezek a lebontott középszárnyban lehettek), a kápolna, a sekrestye és a siralomház. Az első emeleten a vármegyei főorvos lakása, a számvevői írnokok hivatali szobái, a Fenyítő és a Polgári Törvényszék (a kisebb Gyűlési Palotában) és további tíz börtöncella sorakozott. A második emeleten volt a főszolgabírói szállás, az alispáni hivatal és a jegyzői hivatal írnokainak hivatali szobái, ezenkívül tizenegy, a harmadik emeleten pedig nyolc börtönhelyiség.

A harmadik egység a lakórész (az Újvilág, ma Semmelweis utcai épületrész). Ennek földszintjén voltak a kocsifészek, két „magazinum”, a strázsaszobák, az allevéltárnokok lakásai. Első emeletén a főszolgabírói, a főjegyzői és a másodalispáni szállás meg három börtönszoba volt elhelyezve. Második emeletét pedig a két főszolgabírónak, az első aljegyzőnek, a főlevéltárnoknak és az alszolgabírónak biztosított szállása és három börtönhelyiség foglalta el.

Ez a hivatali elhelyezkedési rend e század első évtizedéig szinte változatlan maradt. Az első

világháború előtti években a hátsó épület első emeletén (a kocsiszínek épületszárnyában) a Járási Szolgabírószéket helyezték el.¹²⁰ A Tanácsköztársaság alatt a Munkástanács, a megyei Direktórium és a hivatalok gyakorlatilag a jogelőd helyét foglalták el az épületben.

A megyeház életében döntő változást az 1921-es esztendő hozott. Ebben az évben készült el a Pestkörnyéki Törvényszék Fő utcai épülete, ahova átköltözött a megyei törvényszék és börtön. A megürült börtönhelyiségeket irodákká alakították át. Egy részükbe a megyétől független hivatalok költöztek, így a Budapesti Állampénztár és a Budapesti Államépítészeti Hivatal.

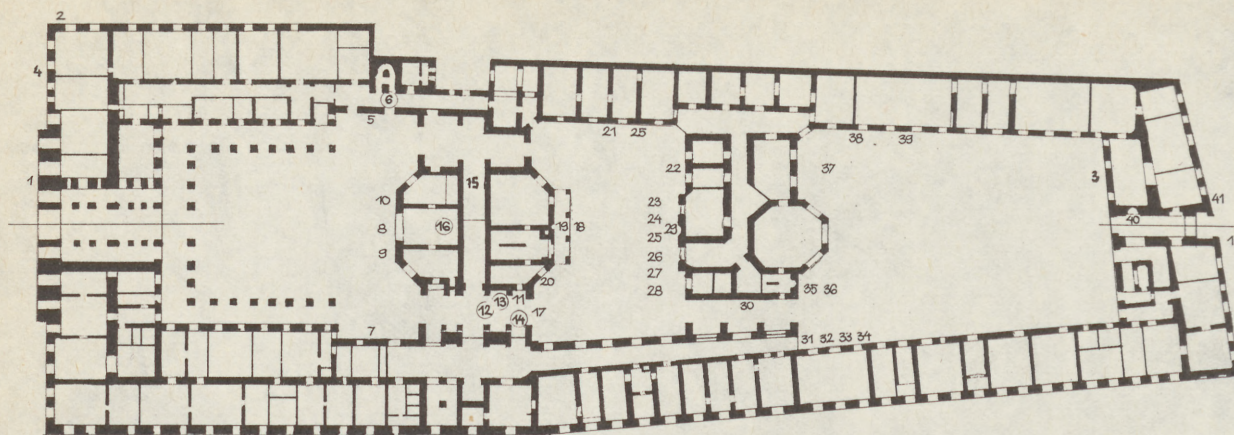
Ez alkalommal a vármegyei közigazgatási hivatalok is újabb helyiségeket foglaltak el az épület jobb oldali szárnyán, egészen a Semmelweis utcai épület faláig terjeszkedtek. A húszas években a hivatalok megszorodása általános jelenség volt: ekkor kezdődött a tisztviselőlakások és -szállások felszámolásának folyamata, s ezzel az egykor kedélyes vármegyháza irodaházzá alakult át. 1924-ben kiköltözött az épületből az Állampénztár. Helyébe a levéltár költözött, elfoglalva mai területét.

Ezután újabb nagyarányú változás csak 1950-ben, a tanácsok megalakulásakor következett be. A vármegye helyébe a szocialista közigazgatás szerve, a Pest Megyei Tanács lépett, birtokba véve a régi székházat. Így műemléképületünket napjainkban is eredeti rendeltetésének megfelelően használják.

Függelék

A vármegyeháza építéstörténetében és az egyes periódusokban emelt épületrészek leírásánál néhány plasztikus kiképzésű oszlop, pillérfő és konzol kivételével szinte sehol sem szóltunk az épületdíszekről. Pedig a mai épületben, a falakon, udvarokon és a termekben igen szép számmal találkozunk szobrokkal, díszkutakkal, reliefekkel, díszes vasrácsokkal, emléktáblákkal, sőt a díszterem keleti külső oldalánál egy eddig figyelmen kívül hagyott erkéllyel is.

A jubileumi alkalmakkor elhelyezett emléktáblák és néhány, az építkezésekkel egy időben felkerült díszítőelem kivételével ezeket a másodlagosan felhasznált – nagyrészt a klasszicizmus korából, más épületekről származó – díszeket Imrényi Szabó Imre szerezte be. Ő mint a vármegyeháza második világháború utáni helyreállításának tervezője és vezetője, az épületen eredeti rendeltetésüknek megfelelően helyezte el ezeket a díszítőelemeket. Ebben a függelékben felsoroljuk és a mellékelt alaprajzon feltüntetjük ezeket az igen jó érzékkel összeválogatott, és a sok vita ellenére is felhasznált műtárgyakat, és ismertetjük az idők folyamán elhelyezett emléktáblákat is. A felsorolás fő forrása Imrényi Szabó Imrének az „Építés-Építészet” című folyóiratban (1950) a vármegyeháza helyreállításáról megjelent cikke.



A vármegyháza szobrászati és iparművészeti díszei

I. Városház utcai főépület

1. PEST MEGYEI TANÁCS
(Ugyanez a Semmelweis utcai bejáratnál is.)

Csikszentmihályi Róbert szobrászművész alkotása, 1966.

2. Fáy András domborműves emléktáblája:

Csúcs Ferenc portré-domborműve, 1964.

FÁY ANDRÁS

1786–1864

HALADÓ ÍRÓ ÉS POLITIKUS

A TAKARÉKOSSÁG GONDOLATÁNAK

MAGYAR ÚTTÖRŐJE

KEZDEMÉNYEZÉSÉRE E HELYEN

ALAKULT 125 ÉVVEL EZELŐTT

A PESTI HAZAI ELSŐ

TAKARÉKPÉNZTÁR EGYESÜLET

Magyar Irodalomtörténeti Társaság

Országos Takarékpénztár

1964.

3. Kölcsey-emléktábla.

Beck Ö. Fülöp szobrászművész alkotása, 1938.

4. Műemléki tábla a vármegyháza építéstörténetéről, 1990.

II. Első udvar és a Hild János építette középső épület

5. Márványváza (a falikút tetején). *A vízivárosi temetőből.*
6. A melléklépcső első és második emelete közötti kovácsoltvas mellvédárások és márványposztamensek. *A „Két törökhöz” címzett Kemnitzer-házból (Deák tér 1.). Átépitette: Brein Ignác, 1821. (Lebontva 1945 után.)*
7. Öntöttvas neogótikus kút. Plasztikus részei eredetileg aranyozottak voltak. *A Dorottya utca 12. számú ház udvarából. (XIX. század közepe.)*
8. Erkélyrács a közgyűlési terem emeleti erkélyablaka előtt. (Az eredeti aranyozás lekopott róla.) *A Bethlen-ház utcai homlokzatáról (Váci utca 16.). Az eredetileg barokk, földszintes épületet Hild József építette át háromemeletes palotává 1833-ban. Az erkélyrács is abból az időből való. (Lebontva: 1945 után.)*
9. Pro Patria in memoriam 1939–1945; 1956
10. Centenárium emléktábla:

PEST-PILIS-SOLT-KISKUN

EZER ESZTENDEJE FENNÁLLÓ, MAJD EGYESÜLT VÁRMEGYÉK
MIKÉNT A 1848/49 ÉVI FORRADALMAT MEGELŐZŐ FÁJDALMAK NAPJAIBAN
A JOG ÉS SZABADSÁG ELŐHARCOSAI VOLTAK, MIKÉNT 1848-BAN A FÜGGETLENSÉGI
HARC MEZEJÉRE ELSŐKÉNT ÁLLÍTOTTÁK KI KATONÁIKAT, KIKNEK FIAI ELŐSZÖR
VÁLLALTAK UGYANAKKOR ÖNKÉNT A HAZA MEGMENTÉSÉRE ÁLDOZATOKAT,
1945-BEN A DEMOKRATIKUS HALADÁS ÉLÉRE ÁLLTAK, – ÉS MA IS KÖTELESSÉGÜKET
TELJESÍTVÉN, EGY ÉVSZÁZAD ELŐTTI PÉLDÁT ADÓ TÖRTÉNELMÜNKNEL
LEGJELESEBB FIAIT AZ UTÓKOR CSODÁLATÁRA ÉS LELKESÍTÉSÉRE ÍME
MÁRVÁNYBA VÉSIK ÉS AZ ÖRÖK EMLÉKEZETNEK ÁTADJÁK.
ITT KÜZDTENEK A SZÉKHÁZ FALAI KÖZÖTT VAGY A MEGYE TÉRSÉGEIN

KOSSUTH LAJOS A Vármegye 1847/48-as követe, Magyarország kormányzóelnöke	KÁROLYI ISTVÁN a Vármegye 1848-as üldöztetést szenvedett főispánja	JÓKAI MÓR a Vármegye 48-as Nemzetőr Bizottságának tagja	SZELES LAJOS II-od alispán, várfogságot szenvedett
PETŐFI SÁNDOR Táblabíró, a Népbarát, e házban szerkesztett 48-as lap választmányi tagja	BATTA SAMU a Vármegye Forradalmi Kormánybiztosa	SZEMERE PÁL főügyész, Petőfi öreg barátja	TÖRÖK IGNÁC tábornok, Aradon kivégezték
SZÉCHENYI ISTVÁN VM. TH. bizottsági tag, 48-as miniszter	FÁY ANDRÁS 1848 egyik előkészítője	MADARÁSZ LÁSZLÓ 48-as radikális belügyminiszter	HORVÁTH MIHÁLY püspök és kultuszminiszter, a forradalom történetírója
NYÁRY PÁL 1848-as alispán, követ, a Honvédelmi Bizottmány belügyi tagja	SZENTKIRÁLYI MÓRIC követ, majd Kiskun kapitány	ROSTHY ALBERT birtokos, ki a hazában először mondott le nemesi jogairól	FÖLDEVÁRY KÁROLY a legendás honvéd-őrmagy
TÁNCSICS MIHÁLY kit az alispántól vezetett küldöttség népe szabadított ki	ARANY JÁNOS a Népbarát szerkesztője	TELEKI LÁSZLÓ követ, meghalt Magyarorszáigért	KÖRMENDI ISTVÁN áldozatkész földműves
	VÖRÖSMARTY MIHÁLY a Népbarát segédszerkesztője	HAJNIK PÁL követ, üldöztetést szenvedett	BECSI SOMA írnok, ki parancs szerint e házban az osztrákokkal szemben helyén kitartott

ÉS VELÜK EGYÜTT A SOK EZER NEVES ÉS NÉVTELEN, AKIK HARCOLTAK, MEGHALTAK
VAGY VÉRES ÜLDÖZTETÉST SZENVEDTEK A SZENT MAGYAR NÉPI SZABADSÁGÉRT
ÁLDÁS NEVÜKRE, FÉNY EMLÉKÜKRE!

ÁLLÍTOTTA E TÁBLÁT A VÁRMEGYE NEMZETI BIZOTTSÁGA ÉS A VÁRMEGYEI
TÖRVÉNYHATÓSÁGI BIZOTTSÁG ÜNNEPI CENTENÁRIS KÖZGYŰLÉSE
1948. MÁRCIUS 20-ÁN

- | | |
|--|--|
| 11. Fáklyát tartó női alak. | <i>A Rendőrfőkapitányság (egykor Európa Szálló) kapucsarnokából. (Roosevelt tér). Hild József tervezte épület, 1834. (Lebontva 1945 után.)</i> |
| 12. Vasrács (a mai ruhatár elzáró rácsa). | <i>A Bethlen-ház lépcsőházából (Váci utca 16.).</i> |
| 13. Kandalló és emléktábla az 1905/6. évi alkotmányválság és nemzeti ellenállás hőseinek emlékére. | <i>1906-ban állították fel, eredetileg a közgyűlési terem keleti falán volt. (Áthelyezve 1945 után.)</i> |
| 14. Károlyi István volt 1848-as főispán első feleségének márvány síremléke. | <i>Ferenczy István szobrászművész alkotása, 1831. A főtéri kastély raktárbelviségéből idehelyezve 1945 után. (Hiányos akrotérionjainak kiegészítése a Belvárosi templom-beli Kulcsár síremlék után.)</i> |
| 15. A közgyűlési terem empire órája. | <i>Hillich János pesti órasmester munkája.</i> |
| 16. Csillárok a közgyűlési teremben. | <i>A régi Országház díszterméből (Országház utca 31.). (1928–29-ben készültek, Kismarty Lechner Jenő tervei szerint.)</i> |

III. Második udvar

- | | |
|--|---|
| 17. Mosolygó férfifejet ábrázoló zárókő az átjáró boltívén. | <i>A Lipótváros feltöltési anyagából került elő. Állítólag a Neugebäude épületéről származik.</i> |
| 18. Erkély (a lebontott börtönszárny helyén épült).
Tartóoszlopok.
Erkélyrács.
Erkélyrács betétdíszei.
A rácsot tartó törpepillérek. | <i>A Bazilika épületéről (Szent István tér). Ybl Miklós építette Hild József átdolgozott tervei után, 1848–1896.
Bethlen-ház folyosójáról (Váci utca 16.).
Régi bútorveretek után készült kiegészítések
Másolatok a budai Miniszterelnökségi, azelőtt Sándor-palota pillérei nyomán, 1803–1806.</i> |
| 19. Hébé (kútszobor). | <i>A Lloyd-palota udvarából (Roosevelt tér). A palotát Hild József tervezte; 1827–1853. (Lebontva 1948-ban.) Maga a szobor ismeretlen klasszicista mestertől származik, Thorwaldsen eredetije után. Készült a XIX. század 30-as éveiben.</i> |

20. Rábi Mátvás emléktáblája:

ITT ÜLT FOGSÁGBAN
NEHÉZ VASBAN
JÓKAI HŐSE: RAB RÁBI (sic!).

21. Ónból készült oroszlánszobor.

A Teleki-ház oromzati címeréből (Szervita tér 4.).

22. Koszorús oszloptörzs és váza, fölötte emléktábla:

A vízivárosi temetőből.

EZ VOLT
A VÁRMEGYEI SEDRIA
(:TÖRVÉNYSZÉK:)
AKASZTÓ UDVARA

23. Jón pillérfejeket a homlokzaton.

A „Két törökhöz” címzett Kemnitzer-ház (Deák tér 1.) homlokzatáról.

24. Erkélyrács az első emeleten.

Ugyanonnan.

25. Férfifejet ábrázoló tondók.

Ugyanonnan.

26. Ablakzáró vasrácsok.

A Bethlen-ház (Váci utca 16.) kapualjából.

27. Félköríves vasrács.

A Lloyd-palotából.

28. Emléktábla:

E FALAK ALAPZATAI
LÁTTÁK A CZEGLÉDRE VONULÓ
DÓZSA GYÖRGYÖT
ÉS KERESZTESEIT –
MAJD RÁKÓCZI FERENC
KURUC HADAIT

29. Uránia (kútszobor).

A „Két törökhöz” címzett Kemnitzer-ház udvarából. (Ismeretlen klasszicista szobrász alkotása a XIX. század húszas éveiből.)

IV. Harmadik udvar

30. Az 1945 utáni renováláskor a ház bontásából származó bélyeges téglák

31. Falikút, Medúza fejjel:

Medúzafej.

A várbeli Bástya sétány déli végéből került elő.

Vízmedence.

A „Két törökhöz” címzett Kemnitzer-ház udvaráról.

32. Félköríves vasrács a falikút felett.

A Tanácsköriút (Károly körút) 4. sz. házból.

33. Félköríves vasrács az első emeleti folyosó végén.

A Lloyd-palotából.

34. Méneket zabolázó csikós domborműve.

Izso Miklós szobrászművész fiatalkori alkotásának másolata. Eredetije az egykori Zsoké kocsmá homlokzatát díszíti (Pálffy György utca 22.)

35. Tábla a török idők emlékére:

A VÁRMEGYEHÁZÁNAK
EZ ÓDON FALAI
NYÖGTÉK
A NAGY SZULTÁNOK
VILÁGVERŐ HADAIT,
DE LÁTTÁK
BUDA ÉS PEST FELSZABADÍTÁSÁT IS
AZ IDEGEN JÁROM ALÓL
1686-BAN:
1936. JANUÁR 7.

36. Félköríves vasrács.

A vízivárosi temetőből.

37. Nyáry Pál emléktű hirdető csonkaoszlop.

A vízivárosi temetőből.

38. Génuszobor.

Madarász Viktor festőművész síremlékéről, a kerepesi temetőből.

39. Napóra.

Újabb keletű.

40. Hermes szobor.

A „Két törökhöz” címzett Kemnitzer-házból. Ismeretlen szobrász munkája. Thorwaldsen eredetije után készült a XIX. század első felében.

41. Dalmady Győző emléktáblája:

PEST-PILIS-SOLT-KISKUN VÁRMEGYE
KÖZÖNSÉGE ÁLLÍTOTTA
1922. ÁPRILIS 11.
E TÁBLÁT ANNAK EMLÉKEZETÉRE, HOGY
DALMADY GYŐZŐ
A SZABADSÁG ÉS SZERELEM KÖLTŐJE S AZ ÁRVÁK ATYJA
NEGYVEN ÉVIG LAKOTT A VÁRMEGYE SZÉKHÁZÁBAN
S EGÉSZ ÉLETÉBEN A HAZAFISÁG ÉS EMBERSÉG HARCOSA VOLT.

Jegyzetek

1. Ebben a bevezető fejezetben elsősorban a Molnár Erik szerkesztésében megjelent Magyarország története (1967) I. kötet IV. fejezetére; Galgóczy Károly Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megye Monographiája (1876) c. munkájára; Dr. Borovszky Samu Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye (Magyarország Vármegyéi és Városai) c. könyvére és Makkai László Pest megye története c. tanulmányára (megjelent a Pest megye műemlékei – 1958 – I. kötetében) támaszkodunk, amikor a múlt század első felének társadalmi-politikai viszonyairól szövelünk.
A vármegye akkori tevékenységéről néhány adalékot Várdi Antal A régi Pest emlékeiből (1921) c. munkájából és Rexa Dezső Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye emlékei (1931) c. kötetből merítettünk.
A klasszicista építészetnek – és általában e kor művészetének – a társadalmi-politikai életben betöltött szerepéről szóló részekben Zádor Anna és Rados Jenő A klasszicizmus építésze Magyarországon (1943); Kathy Imre és Szentkirályi Zoltán A XIX. század elejének köznemesi építkezései (Magyar Építőművészet, 1952); Rados Jenő Magyar építészettörténet (1961) VII. fejezet; és a Zádor Anna szerkesztette Magyar művészet 1800–1945 (1964) Bevezetésében elmondottakra támaszkodunk.
 2. Lásd a vármegyeháza falán elhelyezett – e könyv „Függelék” részében publikált – centenáris emléktáblát.
 3. Könyvünkben több ízben is szöveltünk a közgyűlésről, elhagyva a megkülönböztető „nemesi” jelzőt. Reméljük, hogy ez az egyszerűsítő szóhasználat nem okoz félreértést.
 4. Pest megyei Levéltár (a továbbiakban PmL), Pest-Pilis-Solt Vármegye Nemesi Közgyűlésének jegyzőkönyvei (a továbbiakban Vm. Kgy. jkv.) lajstroma, 1823–2652, 1823–2657, 1824–388.
 5. A vármegye középkori központjára vonatkozólag lásd: Galgóczy. i. m. 4. l., 35. l.
- Bártfai Szabó László: Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1594-ig (1938), 457–466. l.
Kosáry Domokos: Pest vármegye a kuruckorban. Pest megye múltjából; szerk.: Keleti Ferenc, Lakatos Ernő, Makkai László. Budapest, 1965. Buda visszafoglalásáról, a budai ostromokról; Zolnay László: Mozaikok a magyar újkorból; Budapest, 1986.
6. Nagy István kiadványa: Emlékirat, mely... Pest, Pilis és Solt... vármegyék, Pest sz. kir. városban levő udvarházának Gránátos utca felőli részén, az alapköve... 1841-dik évnek october havában letétetett. (Pest, Trattner és Károlyi.) Galgóczy, i. m. 36. l.
 7. Galgóczy, i. m. 37. l., 38–40 l.
Rexa Dezső: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye emlékei (Budapest, 1931) 8. l.
Zolnay i. m. 130–131. l.
Bánrévy György: Az első hivatalos intézkedések a visszafoglalt Budán 1686-ban. Tanulmányok Budapest múltjából 5. Budapest, 1936. 259. l.
 8. Galgóczy, i. m. 36. l.
Rexa, i. m. 8. l.
 9. Galgóczy, i. m. 38–40. l.
Rexa, i. m. 9. l.
Az eladó: Pachner János Richárd, a császári hadsereg élelmezési hadbiztos (Bilkei Gorzó János szíves közlése), aki szolgálatai fejében kapta a telket, nagy árat, 4000 forintot kért az ingatlanért.
 10. Imrényi (Szabó) Imre: A pesti vármegyeháza újjáépítése (Dr. Csemegi József bevezetőjével – Építés-Építészet, Budapest, 1950), 117. l.
Moór Teréz építésztervező szakvéleménye. (Kézirat a Fővárosi Műemlékfelügyelőség irattárában, 1963.) Bilkei Gorzó János szóbeli közlése.

11. Franz Schams: Vollständige Beschreibung der königlichen Freystadt Pest In Ungern (Pest, 1821), 404. l.
12. Imrényi Szabó, i. m. 118. l. A szerző levéltári forrását nem leltük meg.
13. Bél Mátyás: Notitia Hungariae novae historico-geographica (1737), III. kötet, 107. l.
„Est provinciae quoque Pestiensi suum praetorium, vis satis et capax, et factum commode. Hic comitiola celebra, et in publicum consulere moris est.”
14. Pml. Székházépítő Küldöttség iratai, 1806–71. Galgóczy, i. m. 38–40. l. Rexa, i. m. 8. l.
15. Pml. Vm. Kgy. jkv. lajstroma, 1773–449, 1773–462, 1773–525, 1774–69, 1774–164.
16. Magyar Országos Levéltárban C–42 fasc. 63, No 336 (I) 2–9. szám alatt található a tervrajzok, az építkezés programja és az építkezésre vonatkozó levelezés. (OMF. Pataki gyűjtése.)
17. A levéltári anyag hiányos, teljes biztonsággal nem állapítható meg belőle, hogy megtörtént-e az építkezés. Ezért az építkezés elmaradásáról bizonyítékként idézzük ezeket a korabeli térképeket.
A térképeket – köztük azt is, amelynek egyik szegélyrajza a vármegyeháza épületét ábrázolja – legutóbb Preisich Gábor: Budapest városépítésének története (Budapest, 1960) c. munkájában tette közzé:
Balla Antal térképe a 125. oldalon,
Hild János térképe a 130., 131., oldalakon és Vasquez Károly rajza a 136. oldalon található.
18. Ennek a fejezetnek Borsos László: Adalékok a Pest megyei Tanács székházának építéstörténetéhez című cikke a forrás. Megjelent: Műemlékvédelem, 1975. 3. sz. 153–156 l.
Hivatkozik: Pml. Vm. Kgy. jkv. 1785. okt., 11.; 15. sz. Jung József 1785. szeptember 15. dátumú szakvéleményére; A tervek lelőhelye: OL. C. 44. (Dip. pol. comit) 1787 No 38 és No 38/4.
19. OL. 1785. április 2-án kelt Helytartótanácsi rendelet
20. Pml. Aedilis Deputatio iratai, Összegyűjtött építési iratok, Székházépítő Küldöttség iratai (továbbiakban a legutóbbi megjelölést használjuk).
Pml. Székházépítő Küldöttség iratai, 1808–191, 1808–442 és 1810–607.
21. Pml. Székházépítő Küldöttség iratai, 1806–71. Galgóczy, i. m. 38–40. l. Rexa, i. m. 8. l.
22. Pml. Vm. Kgy. jkv. lajstroma, 1803–2160 és 1804–399. Pml. Székházépítő Küldöttség iratai, 1804–399.
23. Pml. Vm. Kgy. jkv. lajstroma, 1804–749.
„Jóvá hagyattván a rajzolatok készítésében tett fáradságának jutalmául 400 fr. asszignáltatott” Hild Jánosnak.
24. Pml. Székházépítő Küldöttség iratai, 1805–36. sz. alatt található Hild János építőmester és Hacker József ácsmester „sine ratificatione” szerződése.
Pml. Székházépítő Küldöttség iratai. 1805–40. számon a szerződéstervezetről (a Contractus projektumáról) olvashatunk. Ugyanott a „Végzésben”:
„... Egyéberánt pedig a bé mutatott Contractust, a' fent meghatározott hozzáadások szerint ratificáltassák és a' Deputátiának a' Tekintetes Vármegye részéről leendő meg erősítése végett bé mutassák.”
A szerződés másolata 1805. június 23-án kelt.
25. Pml. Vm. Kgy. jkv. 1805–70.
26. Pml. Székházépítő Küldöttség iratai, 1806–106, 1806–115, 1806–116 – az építkezés menetéről a Pml. Székházépítő Küldöttség iratai, 1806–128, 1806–142 – a kápolna tetőzéséről tudósít.
Pml. Székházépítő Küldöttség iratai, 1807–160 – az építkezés előrehaladásáról szóló beszámoló.
27. Hild Jánosnak a megyeháza építésénél folytatott tevékenységéről a régebbi építéstörténeti és a megyei székház történetét bemutató szakirodalom nem szól. Csak a Hofrichter-féle hátsó és az ifj. Zitterbarth emelte főépületről emlékeznek meg. Nem említik a Hild-féle építkezést Galgóczy, i. m.; Borovszky, i. m.; Benedek Marcellné, Győri Lujza: Az empire építőművészet Pesten 1800–1849 (Bp.); Várad Antal, i. m.; Rexa Dezső, i. m. (Rexa egyébként Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főlevéltárnoka volt, tehát módjában állt áttekinteni az ott elhelyezett, gazdag székházépítési iratanyagot); Petrik Albert: A régi Budapest építőművészete, III. rész (1911); Lyka Károly: A táblabíró világ művészete 1800–1850 (Bp. 1922.); Bierbauer Virgil: Pesti Építőmester munkássága 1809–1847. Tanulmányok Budapest múltjából I. (1932); Bierbauer Virgil: A magyar építészettörténete (Bp. 1937); Zádor-Rados: i. m.
Az első megemlékezés Borbíró Virgil: A magyar klasszicizmus építészete (Bp. 1948) c. könyvének néhány részlete, majd Imrényi Szabó idézett tanulmánya 1950-ból. Ez utóbbi szerzőtől származik az az állítás, hogy Hild János csupán átépítette a stíluskritikai alapon – általa – Mayerhoffer Andrásnak tulajdonított közgyűlési termet. Imrényi Szabó nyomán Rados Jenő: Hild József, Pest nagy építőjének életműve (Bp. 1958) c. monográfiájában szól Hild Jánosnak a vármegyeházában végzett átépítési és bővítési munkájáról (24. l.), és kiemeli az „eddig alig ismert, irodalmunkban sem szereplő kápolna-szárny”-at. De csak ezt.
Magunk úgy látjuk – a stíluskritikai megállapítások és analógiák, valamint a terem falából előkerült bélyeges téglák ellenére (többször szólnak az építési iratok bontási anyag másodlagos felhasználásáról az épületen belül) –, hogy az építési iratok egyértelműen bizonyítják Hild János szerző voltát. Az épület és az egyes épületelemek barokkos jellege egyrészt a magyarországi művészetek történetében gyakori stíluskesést bizonyítja, másrészt klasz-

- szicista építészetünknek a helyi, klasszicizáló késő barokkból való sarjadását.
A közgyűlési terem építésére vonatkozóan lásd:
PmL. Székházépítő Küldöttség iratai, 1807–171, 1807–174, 1807–177, 1807–178, 1809–207, 1809–211, 1810–224, 1811–229 és PmL. Vm. Kgy. jkv. 1808–1792.
28. PmL. Székházépítő Küldöttség iratai, 1807–174.
29. PmL. Székházépítő Küldöttség iratai, 1809–212.
30. A Helytartótanáccsal folytatott levelezésre vonatkozóan lásd:
PmL. Vm. Kgy. jkv. lajstroma, 1804–1649, 1806–915, 1808–442, 1808–1792, 1808–2187, 1810–607 és a PmL. Székházépítő Küldöttség iratai, 1808–191.
31. A megyeháza mint klasszicista épületstílus jellemző vonásait Rados Jenő foglalta össze. Zádor-Rados, i. m. Megye- és városházak fejezete; és Rados Jenő: Magyar építészet-történet (Bp. 1961) 240–242. l.
32. Imrényi Szabó, i. m. 117–118. l.
33. Franz Schams i. m. 404. l.
„Das Comitát-Haus hat von Aussen kein grosses Ansehen, da es nur stockhoh, ohne alle Verzierung, 1689 zu diesen Zwecke gekauft und zugerichtet worden ist. Tritt man aber durch das Thor in den ziemlich geraumigen Hof, so fällt im Hintergrunde ein zwei Stockwerke hohes, nach den Regeln der neuesten Architektur aufgeführtes Gebäude in die Augen, dessen abgebrochene Seitenwände einer kommenden Vollendung entgegen sehen.“
34. Az alaprajzot Imrényi Szabó, i. m. publikálta. 130. l.
35. Pestre (Töredék Kazinczy Ferenc pesti útleírásából. – Rexa Dezső gondozásában – 1929) 15. l.
36. Ugyanott, 56. l.
Kazinczynak az a kifejezése, hogy „historiai tekintetekben” is érdemes megnézni a vármegyeháza közgyűlési termét, némi kiegészítésre késztet. A terem leírását tárgyalva nem szoltunk annak dekorációjáról. Ezt előbb is festmények díszítették, akárcsak Kazinczy idejében – az 1812-ben hozott közgyűlési határozat alapján –, a termet a vármegye főispánjának életnagyságú arcképe ékesítette. Erről Kazinczyén kívül szinte minden korabeli útikönyv is megemlékezik. (A bibliográfiai adatokat lásd a 37. sz. alatt) E források után írta le a dekorációt Galgóczy, i. m. 40–41. l.; és Váradi Antal, i. m. 203–206. l.
37. A karzat képét megörökíti a Vasárnapi újság 1861. 2. szám 29–30. l.
PmL. Vm. Kgy. jkv. 1892. júl. 12. 736 sz. „mert alkalmas hely csak azon esetben nyerhető, ha a nagyterem a bemutatott terv szerint átalakítatik.”
Benczur Gyula 308×188 cm nagyságú I. Ferenc József portréjáról ill. leleplezéséről: PmL. Vm. Kgy. jkv. 1894. okt. 8. 799. sz.
38. A közgyűlési terem 1945 előtti állapotát Imrényi, i. m. 119. és 120. oldalon közölt fényképekről ismerjük.
39. Imrényi, i. m. 119. l.
40. PmL. Székházépítő Küldöttség iratai, 1808–191 említi legelőször a fegyvertárat. Feltehetőleg külön szobákban kívánták elhelyezni, nem a kápolnában.
1817-ben alapították, nyilván ekkor helyezték el a kápolna épületében. Erre vonatkozó leírások:
Schams, i. m. 407–408. l.
Patasich József: Szabad királyi Pest városának leírása (Pesten 1831), 10. l.
Carl Patizs: Beschreibung der Königlichen Freistadt Pesth (Pesth. 1833), 13. l.
August Tekusch: Der Fremde in Pesth und der Pesther in der Vaterstadt (Pesth, 1833), 67. l.
Panorama von Ofen und Pesth, oder Charakter und Sittengemälde der beiden Hauptstädte Ungarn (Leipzig, 1833). Gemälde von Pesth und Ofen mit ihrer Umgebungen (Ein Wegweiser für Einheimliche und Fremde, – Pesth, 1837).
J. V. Haeufler: Buda-Pest, historisch-topographische Skizzen. (Pest, 1854).
J. G. Kohl: Reise in Ungarn. (Dresden u. Leipzig, 1842.)
Hunfalvy, Johann: Pest-Ofen nebst Umgegend, (Pest, 1859).
A fenti források és elsősorban Schams után Váradi Antal, i. m. 206–207. l. írja le a fegyvertárat.
A megyeházabeli muzeális értékű tárgyak sorsáról Imrényi tudósít, i. m. 129. l., hivatkozva a PmL. 602. kig. 1943. szám alatt található iratokra. Ezek szerint 1855. november 26-án a Nemzeti Múzeumnak jelentős mennyiségű tárgyat adott át a vármegye. Ezek közül eredetileg több a fegyvertárban volt.
41. PmL. Székházépítő Küldöttség iratai: 1811–226, 1811–227. Az idézet az utóbbi szám alatt található iratból származik. A megfogalmazás nem egyértelmű, így csak feltételezzük, hogy Hild Józsefről van szó.
42. Zádor-Rados, i. m. 147. l.
43. A Helytartótanács rendeletének száma: 1816–3517.
Ismételt utasítások 1821-ben és 1822-ben érkeztek a megyéhez.
44. Hofrichter József 1819 óta a vármegye hivatalos építésze. Bibó István: Hofrichter József (kézirat, 1970). Bibó közlésének forrása: PmL. Vm. Kgy. jkv. 1819–2722/I. 1824–877/I.
Nem véletlen tehát, hogy e kisebb bővítési munkával éppen őt bízta meg a vármegye.
PmL. Vm. Kgy. jkv. 1822–870. Hofrichter megbízásáról szól: eszerint Hofrichter elkészítette a költségvetést az építkezéshez.
45. PmL. Vm. Kgy. jkv. 1823–1694.
PmL. Vm. Kgy. jkv. 1822–870. Ugyanerre vonatkozóan.

46. PmL. Vm. Kgy. jkv. 1823–2657. A tervek beérkezéséről tájékoztat.
47. PmL. Vm. Kgy. jkv. 1823–2657.
 „...ezen Építés pedig oly móddal tetessen, hogy ha jövőre a Tekintetes Vármegye az építést a' hátulsó udvarban folytatni és Emeletekre fellyebb vétetni kívánná, ezen most leendő Épületek vagy egészben megmaradhasanak, vagy legalább azokban igen kevés költségbe kerülő változás történjen: következésképpen azon udvarban most meglévő színeket, kamarákat és istállókat, minthogy különben is dülő félben vagynak, egészben eldönteni és az egész alsó épületet oly erősen készíteni kelletik, hogy azok akármikor is két emeletet is megbírhasanak”.
48. Ugyanott.
49. Ugyanott.
50. PmL. Vm. Kgy. jkv. lajstroma, 1823–2657.
51. PmL. Székházépítő Küldöttség iratai. Pollack Mihály és alvállalkozói költségvetésének pontos dátuma: 1823. november 28.
52. PmL. Székházépítő Küldöttség iratai, Ad. Vm. Kgy. jkv. 1824–388.
53. PmL. Székházépítő Küldöttség iratai, Ad. Vm. Kgy. jkv. 1824–388.
 „...segétségül vevém magam mellé a N. Vármegye egyik Építőmesterét Düttrich Józsefet egy egészen uj új és a fent említettekől egészen különböző Planumot, valamint költség felvetést is készítettem.”
54. PmL. Székházépítő Küldöttség iratai, Ad. Vm. Kgy. jkv. 1824–388.
 „...a fent nevezett Építő Mestertől rajzolt artzfal (facada) legfellyebb sem mutat többet egy közrendű ember házára épített házánál.”
55. Ugyanott.
56. PmL. Vm. Kgy. jkv. lajstroma, 1824–388.
57. PmL. Vm. Kgy. jkv. lajstroma, 1824–790.
58. PmL. Székházépítő Küldöttség iratai, 1824. június 16.
59. PmL. Székházépítő Küldöttség iratai, Hangyás Dávid 1824. június 20-án kelt jelentése.
60. PmL. Vm. Kgy. jkv. lajstroma, 1824–4408.
 „...Az eránt is tudósítást kérvén a HTanáts, hogy a romlott állapotban levő Ház első részivel mit szándékozon a Vármegye cselekedni...”
61. PmL. Székházépítő Küldöttség iratai, Balla Károly beadványa ad Vm. Kgy. jkv. 1824–388/12 számon található meg.
62. PmL. Vm. Kgy. jkv. 1824–4177.
 PmL. Vm. Kgy. jkv. lajstroma, 1825–4177.
63. PmL. Vm. Kgy. jkv. lajstroma, 1826–3013.
64. PmL. Vm. Kgy. jkv. ad. 1826–3013. számon található a program. 1826. november 12-én kelt.
65. PmL. Vm. Kgy. jkv. ad. 1828–5889.
66. PmL. Székházépítő Küldöttség iratai, 1828. január 8.
 PmL. Vm. Kgy. jkv. lajstroma, 1828–353, 1828–354.
67. PmL. Vm. Kgy. jkv. lajstroma, 1828–354.
68. PmL. Vm. Kgy. jkv. 1828–5884.
69. PmL. Vm. Kgy. jkv. lajstroma, 1829–586, 1829–1168.
70. PmL. Vm. Kgy. jkv. 1824–4408. számra hivatkoznak a közgyűlés jegyzőkönyvében. E számon a statusok pénztárából 20 000 forintot szavaztak meg az építkezésre.
71. PmL. Vm. Kgy. jkv. lajstroma, 1829–1168.
 A Deputáció „...elől adja az egy Emeletű, s két Emeletű Épületekhez megkívántató költség mennyiségét is, s jeltenti – hogyha statusok fel szólítatnak ez alkalmatossággal is, reményleni lehet, hogy amit a vármegye szándékba vett, segíteni fogják...
 ...Deputáció Javallatya elfogadtatván a Curiális Háznak hátulsó része két emeletre építtetni rendeltetett, s a Gyűlésen jelen volt Statusok készpénzbe és Matériálékba is nevezetes... Ajánlásokat tettek”.
72. PmL. Székházépítő Küldöttség iratai, Düttrich József 1830. március 6-án kelt levele.
73. A munkavállalás licitációja 1829. május 9-én zajlott le; 19.247.44 forint volt a kikiáltási ár (Düttrich árszámítása). Ezt követő árajánlatok: 19200–Hofrichter; 19150–Düttrich; 19100–Kasselik; 19050–Brein; 19000–Hofrichter.
74. PmL. Székházépítő Küldöttség iratai, 1832–4441.
 Hofrichter levele sajnos nem részletezi eléggé, hogy az épületen, illetve a terveken hol és mit változtatott. (E módosítások kimutatását később szándékozik benyújtani a megyének.) Ezek pontos ismerete nélkül is az a véleményünk – szemben Bibó István idézett művében előadott álláspontjával –, hogy lényeges változtatásokat csinált Hofrichter.
 A levél erről szóló részlete:
 „...minekutána a' Ns. Vármegyének ujjonnan építtet Curiális házát (:egynémely hátra levő tsekély munkát kivéve:) már egészen elkészíttem – de azon felől ezen Curiális Ház építtetése folytában az plánum héjjányosságok kipótolására szükségképpen megkívántatott több rendbéli változtatásokat tenni, sótt ujjab kőfalakat felhúzni kénteleníttem, addig is, míg mindazokat annak idejében bemutatnom szerentsém lészem, nékem a kótya vetyén megállapított summának még hátralevő részét 3700 fkat kegyessen kifizetni méltóztassanak...”
75. PmL. Székházépítő Küldöttség iratai, Hofrichter 1829. június 6-án kelt szerződése.
76. Budapest Főváros Levéltára.
 Sz. B. (Szépitő Bizottság). Külön tervek, 67. Mellettk 4720. számon az iratanyag.

77. Bibó István: Hofrichter József (kézirat, 1970) tanulmányában kifejtett véleményét megerősíti A pesti megyeháza lakóépületének (V. Semmelweis u. 6.) építése c. cikkében. Műemlékvédelem. 1971. 4. sz. 218–222. 1.
Borsos László i. cikke, Műemlékvédelem 1975. 3. sz. 153–156. 1.
78. Zádor–Rados, i. m. 129. 1.
79. Borsos i. m.
80. Jelzőkkel ez esetben a jó térképkapcsolást, a tagozatok szép arányát és a belső terek intim jellegét szeretnék kifejezni. Hofrichter építészeti képességéről és alkotásairól a szakirodalom mindenkor elismeréssel szól, különösen épületeinek jó megoldású kapubejáróit dicséri.
Vö. Bierbauer Virgil: Kasselik Fidélió és Hofrichter József pesti építőmester művészete (A Magyar Mérnök- és Építészegylet Közlönye – Budapest, 1927. 70. 1.) Zádor–Rados, i. m. 129. 1.
81. PmL. Vm. Kgy. jkv. lajstroma, 1838–1091.
Némethy Károly: A Pest-Budai árvíz 1838-ban, (Budapest 1938) 9. számú térképmelléklet a 206–207. l. között.
82. Ugyanott, 39. l.
83. PmL. Vm. Kgy. jkv. lajstroma, 1838–1091, 1838–1158.
84. PmL. Vm. Kgy. jkv. lajstroma, 1838–1104.
85. PmL. Vm. Kgy. jkv. (és lajstrom), 1838–1841. Az építési program elfogadásáról és a módosításokról.
86. PmL. Vm. Kgy. jkv. (és lajstroma), 1838–1841. Végzés.
87. PmL. Vm. Kgy. jkv. lajstroma, 1838–1264.
88. PmL. Székházépítő Küldöttség iratai, Miks levele 1838. május 17-én kelt.
PmL. Vm. jkv. 1838–2835, Miks tervéről.
89. PmL. Székházépítő Küldöttség iratai Dabasi Halász Antal levele 1838. május 23-án kelt. Terve ugyanott.
90. Imrényi, i. m. 67–68. l.
91. PmL. Vm. Kgy. jkv. 1838–2835.
92. PmL. Székházépítő Küldöttség iratai, Dabasi Halász Antal levele.
93. A Pest belvárosban létesítendő térről lásd: Hild János városrendezési terve (közli Zádor–Rados, i. m. 121. l., 384. l., legutóbb Preislich i. m.)
Vámos Ferenc: Új tér terve a Belvárosban 1842–46-ban. Budapest (folyóirat – 1967).
94. PmL. Vm. Kgy. jkv. 1838–2835.
95. PmL. Székházépítő Küldöttség iratai, 1838. június 2.
96. Ugyanott
97. PmL. Vm. Kgy. jkv. 1838–2835.
98. A vármegyeháza alapjának szélesítése már 1838 áprilisában szóba került.
PmL. Vm. Kgy. jkv. lajstroma, 1838–1264.
PmL. Vm. Kgy. jkv. 1838–1841.
A Szépítő Bizottsággal való tárgyalást a Vm. Kgy. jkv. 1838–2835. szám alatt hozott határozat alapján kezdték el. Erre a tárgyalásra vonatkozóan lásd: PmL. Székházépítő Küldöttség iratai között az 1838. július 27-én kelt levelet és a Szépítő Bizottság 1838. augusztus 7-én kelt levelét.
PmL. Székházépítő Küldöttség iratai, 1838–1799.
PmL. Székházépítő Küldöttség iratai, 1838. augusztus 24. PmL. Vm. Kgy. jkv. lajstroma, 1838–4095.
A levélváltásból az is kiderül, hogy nemcsak a Pfeil-féle telek egy részét kellett megváltani, hanem Kendelényi Ferenc telkéből is számottevő területet.
Imrényi, i. m. 129. l.
99. PmL. Székházépítő Küldöttség iratai, 1838. augusztus 24.
100. PmL. Székházépítő Küldöttség iratai. A felirat 1838. szeptember 6-án kelt.
101. PmL. Székházépítő Küldöttség iratai, 1938–1095.
„... vajon lehetséges-e a' középső udvart úgy rendezni, hogy a' Nagykapu arányában a' Gyűlési nagy terem alatt egy más kapu nyitassék, s ez a' fegyvertár helyén a' hátsó nagy kapuval arányosságban vezessen keresztül.”
102. PmL. Székházépítő Küldöttség iratai, 1838–3683.
Ugyanott az 1838. december 24-én kelt ügyirat és Zitterbarth János 1839. január 16-án kelt költségjegyzéke.
Motsy László 1839. január 21-én kelt levele.
103. PmL. Székházépítő Küldöttség iratai, Motsy László 1839. október 12-én kelt jelentése.
104. PmL. Székházépítő Küldöttség iratai. Jegyzőkönyv: 1839. november 28.
105. PmL. Székházépítő Küldöttség iratai. 1839. december 6-án kelt jelentés Motsy Lászlótól, majd 1840. május 14-én és június 4-én kelt jegyzőkönyvek.
106. PmL. Székházépítő Küldöttség iratai, 1840. augusztus 8.
107. PmL. Székházépítő Küldöttség iratai, 1842. január 10.
108. A Helytartótanács leirata 1838. november 13-án kelt. Helytartótanácsi iktatószáma: 1838–37. 128.
109. PmL. Székházépítő Küldöttség iratai. Az 1838. december 24-én kelt jegyzőkönyv jelzi, hogy a terveket – a gyűlési terem alá tervezett átjáró rajzait is – felterjesztik a Helytartótanácsához.
110. PmL. Székházépítő Küldöttség iratai. A leirat 1839. november 29-én kelt (Ikt. sz.: 1839–36. 177)
A megye és a Helytartótanács kapcsolatára utal Zádor–Rados, i. m. 262. l. 53. sz. jegyzet.
111. Zádor–Rados, i. m. 134. l.
112. Hasonló példa volt Dankó András újbóli alkalmazása,

- aki a Nemzeti Színház építésénél is a felügyelői tiszttel látta el. PmL. Székházépítő Küldöttség iratai.
113. PmL. Székházépítő Küldöttség iratai, 1838. augusztus 24.
114. Nagy István, i. emlékirat.
115. Nádasdi Heincz Katalin: Alt Rudolf pesti látképei – Budapest (folyóirat – 1946).
116. Zádor–Rados, i. m. 134. l.
A megyeháza homlokzatának újszerűségéről lásd még: Benedekné Győri Lujza, i. m. 39–40. l.; Némethy, i. m. Bierbauer Virgil által írott fejezete: Az 1838. évi árvíz hatása Pest építésére, 265–277. l.; Rados, i. m. 261. l.
117. Borovszky, i. m. 390. l.
Fáy András bevezető szavai a tervezett „Széchenyi Album” részére.
118. Makkai, i. m. 156. l.
119. PmL. Székházépítő Küldöttség iratai.
A hivatalok elhelyezésére vonatkozó forrásaink: az 1824. március 6-i és 1826. november 12-i összeírás, valamint a főépülethez 1838 tavaszán készített programtervezet.
120. Bilkei Gorzó Jánosnak, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye egykori allevéltárnokának közlése.
Külön köszönetemet fejezem ki Bilkei Gorzó Jánosnak szíves útmutatásáért és közléseiért.

Komitatshaus von Pest

(Zusammenfassung)

In der Geschichte der ungarischen klassizistischen Baukunst nehmen die Komitatshäuser einen ganz speziellen Platz ein, sowohl aus bauhistorischen als aus politischen Gründen. In der ersten Hälfte des vergangenen Jahrhunderts wuchs die politische und geistige Bedeutung der Komitate, dieser Mittelpunkte der kommunalen Verwaltung: sie wurden das Fundament der nationalen Reformbewegung, welche sich die Er kämpfung der nationalen Unabhängigkeit, – das Zustandebringen eines selbständigen nationalen Staates und eine bürgerliche Umgestaltung als Ziel setzte, und die in ihrer endgültigen Entfaltung zur Revolution und zu den Freiheitskämpfen von 1848 führte.

Eine Form des um die gesellschaftliche Umgestaltung geführten Kampfes war der nicht auf politischem Boden und nicht mit politischen Mitteln geführte Kampf um das Zustandebringen der nationalen Kultur: um die Geltendmachung der ungarischen Sprache, um Erschaffung der nationalen Literatur, Wissenschaft, Architektur, des nationalen Theaters und der bildenden Künste.

Der nationalen Sprache und Literatur folgte in Wichtigkeit gleich die Baukunst, da gerade diese, ihre Umgebung direkt formende Kunst die notwendige geistige und technische Bereitschaft in sich hatte, den ihr gegenüber gestellten Forderungen in einer adäquaten Weise nachzukommen. Das Zeitalter stellte der Baukunst neue Aufgaben: eine ganze Reihe von öffentlichen Bestimmungen dienenden Gebäuden musste gebaut werden: Museen, Komitatshäuser, Theater, usw. Man musste diesen Institutionen ein imposantes Heim geben, u. zw. eines, wo auch schon die Bauform selbst die Würde des Gebäudes darstellt, und die, in der nationalen Erneuerung gespielte wichtige Rolle repräsentiert.

In unserem Zeitalter erwarb sich unter den Komitaten das Komitat Pest-Pilis-Solt eine leitende Rolle. Seine Generalversammlungen galten als Nationalforum, – seine Meinung verlaubliche die Meinung des ganzen Landes. Diese Position verdankte das Komitat nebst seiner geistig-politischen Lebhaftigkeit der adeligen Leitschicht auch der zentralen Lage und es spielte hier natürlich auch eine bedeutende Rolle, dass das Komitatshaus in Pest stand, wel-

che Stadt gerade in jenen Zeiten zu einer wirklichen Hauptstadt emporwuchs: – zum geistigen, sozialen und politischen Mittelpunkt des Landes. Est ist also kein Zufall, dass das Komitat, welches im politischen Leben des Landes eine leitende Rolle spielte, als erstes sich an die Arbeit zur Erweiterung des Komitatshauses setzte, und dadurch den würdigen, repräsentativen Schauplatz seiner Tätigkeit schuf.

Das Komitat Pest-Pilis-Solt setzte seinen Sitz – nach Hinausjagung der Türken von Ungarn – nach Pest. In 1695–96 kauften die Komitatsstände das auf den damaligen Landkarten unter No. 32 bezeichnete Grundstück und das, auf der westlichen Seite stehende, mittelalterliche Trümmergebäude. Dieses einstöckige Gebäude wurde als Stammhaus hergestellt, und im Laufe des 18. Jahrhunderts öfters renoviert und mit Flügelteilen erweitert. 1773–1774 wurde der Umbau des veralteten Gebäudes und die mit einem neuen Hof- und Flügelteil vorzunehmende Erweiterung vorgesehen. Der Baumeister Johann Mayerhoffer arbeitete die Pläne aus, jedoch kam es wegen den ungünstigen politischen Verhältnissen nicht zum Bau.

Der heute noch bestehende klassizistische Baukomplex wurde in der ersten Hälfte des vergangenen Jahrhunderts in drei Phasen erbaut.

In den Jahren nach der Jahrhundertswende schwoll der Komitatsapparat infolge der Einschaltung des Mittel- und Kleingrundbesitzer-Adels in die Administration. Die Komitathäuser wurden allzu eng um alle Institutionen und Ämter des Komitats zu beherbergen. Eben deshalb hat das Komitat beschlossen, das Komitatshaus in grossem Masse zu erweitern. Zur Ausarbeitung der Pläne erhielt Hild János einen Auftrag, der sich infolge der Ausarbeitung der Regelungs- und Verschönerungspläne der Stadt Pest einen grossen Ruhm erwarb.

Hild János baute zwischen 1804 und 1811 den mittleren Gebäudeteil des Komitatshauses auf: dieses Gebäude beinhaltet den imposanten Versammlungsraum (Versammlungspalast), – den unvergleichlichen Innenraum unserer frühklassizistischen Baukunst, und das ebenfalls alleinstehende Baukunstwerk der zentralen Kapelle der Gefangenen.

Von 1822 an wurde eine neue Erweiterung des Gebäudes vorgenommen. 1823 bat man Pollack Mihály, den grössten Meister der ungarischen klassizistischen Baukunst, und den seit langem im Dienste des Komitats stehenden Baumeister, Hofrichter József, der wegen seinem guten Kunstsinn damals schon wohlbekannt war, die Pläne des Wohngebäudes des Komitatshauses auszuarbeiten. Es kam jedoch nicht zur Verwirklichung der Pläne da in den 1820-iger Jahren die in der Fülle ihrer politischen Kraft befindliche Oberste Regierungsbehörde des Stadthalterrates den Bau nicht genehmigte. Auch das Komitat selbst machte das Anfangen der Bauarbeiten schwierig, da im Gegensatz zu den Plänen der aufgeforderten Architekten die Pläne der offiziellen Beurteiler – so wie Detsy József, Komitatsingenieur, und Düttlich József, Architekt, als ausführbar beurteilt wurden. Man konnte jedoch auch diese nicht ausführen, da die politische Lage unverändert ungünstig blieb. Das Land und das Komitat erhoffte von der im Jahre 1825 zusammengerufenen und mit grossem Interesse erwarteten

Nationalversammlung die Wendung des politischen Lebens. Endlich erhielt doch Hofrichter József den Auftrag zum Aufbau des Gebäudes. Den Plan des Gebäudes hat er – annehmbar – mit Benützung und Umarbeitung der erwähnten Pläne, darunter auch seiner eigenen, im Jahre 1823 verfertigten Zeichnung ausgearbeitet. Hofrichter beendigte 1832 das Gebäude. Sein Werk wird seitens der Fachliteratur gerade deshalb als sehr gelungen erachtet, weil die masshaltende Fassade des Gebäudes, – der ganze edel reservierte Charakter sich schon im vorherigen in den Hintergrund zieht, im Gegensatz zum später aufgebauten prachtvollen Hauptgebäude.

Das Hauptgebäude des Komitatshauses – die dritte Einheit des klassizistischen Gebäudekomplexes – wurde zwischen 1838 und 1842 durch Zitterbarth Mátyás, Jr. gebaut.

Schon in den zwanziger Jahren entschloss das Komitat, statt des schmucklosen alten Gebäudes ein neues, imponantes Haus errichten zu lassen, jedoch wurde dies wegen den in die Länge gezogenen Bauarbeiten des Wohngebäudes aufgeschoben. Das Hochwasser in 1838 ruinierte jedoch dermassen das mehrere hundert Jahre alte Hauptgebäude, dass man es zum Abbau verurteilte. Von den hinsichtlich der Wiederaufbau entworfenen Plänen hat das Komitat den Plan von Zitterbarth Mátyás, Jr. akzeptiert. Den Gang der Bauarbeiten hat nur die Diskussion mit dem – die Bauarbeiten der Stadt Pest aus bauesthätischen und Stadtentwicklungsgesichtspunkten kontrollierenden – Verschönerungskomitees gestört. Der Portikus des neuen Gebäudes wäre allzusehr auf den Fahrdamm hervorgesprungen, deshalb bat das Verschönerungskomitee das Komitat, die Pläne zu modifizieren, und das Gebäude vom Fahrdamm weiter wegzusetzen. Die Abänderung des Planes geschah teils mit Zustimmung des Komitats, teils ohne derselben. Der Architekt änderte den Plan der Fassade: er hat den Portikus auf solche Weise gestaltet, dass der herauspringende Teil vermindert wurde, jedoch, im Interesse der grosszügigen Linienführung hat er die Wand hinter der Kolonnade eingeböschet. Dadurch wurde erreicht, dass die Licht- und Schatteneffekte die Dimensionen der Kolonnade erweitern, und diese dadurch grösser und betonter erscheinen, als die Dimensionen wirklich sind.

Diese kühne Lösung der Fassade grenzt an die Möglichkeiten des Klassizismus und markiert, zur gleichen Zeit, dass der Stil die äusserste Grenze erreicht hat. Hinter der repräsentativen Fassade verbergen sich elegante Innenräume, und die auf drei Niveau laufende Kolonnade, an der Hoffassade des Gebäudes macht aus dem Hof des Komitatshauses einen der romantischsten Innenräume von Budapest.

Im Jahre 1842 also wurde die klassizistische Baueinheit von dem Komitat Pest-Pilis-Solt beendet. Die drei Einheiten haben sich zu einem mannigfaltigen, jedoch harmonischen Ganzen vereinigt. Das Komitat errichtete sich einen Sitz, der Autorität ausstrahlt, und einen würdigen Rahmen zu den Ereignissen historischen Wertes bildet.

Zwischen diesen Wänden verklangen die berühmten Reden des grossen Kossuth Lajos, – zwischen diesen Wänden kämpften Széchenyi István – der grösste Ungar –, Nyáry Pál,

– Szentkirályi Móricz, – alle leitende Persönlichkeiten der ungarischen Geschichte des vergangenen Jahrhunderts.

Von 1842 bis 1950 war das Gebäude der Sitz des Komitates. Von 1950 an, seit Gründung des Städtischen Räte, ist es jedoch das Stammhaus des Rates vom Komitat Pest geworden.

Verzeichnis der Abbildungen

1. Servitenkirche und Ordenhaus – im Hintergrund das Komitatshaus, 1756. Ölgemälde eines unbekanntes Servitenmalers (das Original in Wien)
2. Das alte Komitatshaus von Pest. Eine der Gebäudeskizzen, die die von Vasquez Károly gezeichneten und Anfang der 1830-er Jahre erschienenen Landkartenserie umranden
- 3.–4. Vermessungsskizze von dem Gebäude des Komitatshauses und von dem Torgang. (Werk von Johann Mayerhoffer. Eigentum des Landesarchivs)
- 5.–6. Pläne des Umbaus des Komitatshauses. 1773. Werk von Johann Mayerhoffer. (Eigentum des Landesarchivs)
7. József Jung's Entwurf zum neuen Gefängnisflügel des Komitatshauses. 1786 (Besitz des Ungarischen Nationalarchivs)
8. József Tallher's „Gegenentwurf“ zum neuen Gefängnisflügel. 1786 (Besitz des Ungarischen Nationalarchivs)
9. Landkarte der Innenstadt von Pest. 1805. Teil der von Hild János verfertigten Landkarte. (Eigentum des Budapest'schen Geschichtlichen Museums)
10. Grundriss des Komitatshauses von Pest. 1873
11. Hoffassade des größeren Versammlungspalastes
12. Lichträger Frauengestalt in dem Torbogen
13. Torbogen zwischen dem ersten und zweiten Hof
14. Ansicht des Treppenhauses
15. Der größere Versammlungspalast mit den neuen Gemälden
16. Galerie des Versammlungssaales
17. Die Empireuhr des Versammlungssaales, ein Werk des Pester Uhrmachermeisters János Hillrich. Gestiftet aus öffentlichen Spenden
18. Klassizistisches Grabmal in dem Vorraum des Versammlungssaales
19. Komitatsversammlung im Jahre 1861. Aus dem Heft Nr. 2. der Wochenzeitschrift „Vasárnapi Újság“, 1861
20. Der beschädigte Versammlungssaal nach dem 2. Weltkrieg. Aus dem Album „Budapest“ von István Zádor. Das Dachwerk
21. Fassadenteil des Versammlungssaales
22. Die neue Fassade des größeren Versammlungspalastes an der Stelle des zerstörten mittleren Gefängnisflügels
23. Die nach 1945 ausgestaltete neue Fassade des Kapellenflügels
24. Fassadenteil mit der Urania Status
25. Hängekorridor des Flügels der Gefangenen
26. Fassadenteil des Flügels der Gefangenen mit der Löwen-skulptur
27. Innenansicht der ehemaligen Kapelle mit der neuen einrichtung nach 1945 (Heute: Prunksaal des Archivs)
28. Glasfensterteil aus der Kapelle
- 29.–30. Fassade und Grundriss des Gebäudeteils von der Semmelweisgasse. 1829. Planskizze, von Hofrichter József. (Eigentum des Archives der Hauptstadt Budapest)
31. Fassade des Komitatshauses gegen die Semmelweis, vorher Újvilág (Neue Welt)-Gasse. Gebäudeskizze von Vasquez Károly, von den Bordürezeichnungen der Ende der 1830-er Jahre erschienenen Landkartenserie. Kolorierter Steinschnitt. (Eigentum des Geschichtsmuseums zu Budapest)
32. Gassenfassade von der Semmelweisgasse
33. Toreingang von der Semmelweisgasse
34. Teil des Toreinganges
35. Die ehemaligen Wagenschuppen, heute Betriebskantine und -küche
36. Der veränderte Eingang des Wagenschuppens
37. Hoffassade des Gebäudeteils von der Semmelweisgasse
38. Plan von Dabasi Halász Antal, 1838. (Eigentum des Archives vom Komitat Pest)
39. Invaliden- und Komitatshaus in Pest. 1852. Steinschnitt von Alt Rudolf. (Eigentum des Geschichtlichen Museum zu Budapest)

40. Komitatshaus in Pest (Gassenfassade des Hauptgebäudes.) 1846. Steinschnitt von Alt Rudolf. (Eigentum des Geschichtlichen Museums zu Budapest)
41. Gassenfassade von der Városházgasse des Komitatshaus, heute
42. Fassadenteil der Városházgasse
43. Stich, gefertigt aufgrund der Planskizze von Zitterbarth Mátyás, Jr. über die Fassade der Városházgasse. Kalendereinlage von Jahrgang 1841, des Blattes „Honi Vezér“, (Eigentum des Archivs des Komitats Pest)
44. Toreingang mit der Tor-Türe gegen die Városházgasse
45. Toreingang mit dem Gassentor gegen die Városházgasse
46. Die Haupttreppe
47. Das 1987 zeitgetreu rekonstruierte Arbeitszimmer des Vizegespans
48. Der Prunkhof
49. Der Prunkhof in Abendbeleuchtung
50. Konzert im Hof des Prunkhofes
51. Ein Abschnitt der Hofarkaden des Hauptgebäudes
52. Wandbrunnen des Prunkhofes

The County Hall of Pest

(Summary)

Both of architectural and political standpoint, the county halls merit a special place in the history of the Hungarian classicistic architecture. In the first half of the last century the political and social importance of the counties—being centres of the public administration—has enlarged: they became the basis of the national reform movement, aiming at the achievement of national independence, creation of self-governing state and civic change, which movement, in its final stage, led to the 1848 revolution and war of independence.

One form of the struggle fought for social change was the fight led on non-political field and by non-political means to create a national culture—to establish Hungarian as official language—, to form the national literature, science, theatre, architecture and fine arts.

Immediately after national language and literature the architecture became important, as exactly this art of strong surrounding-forming capacity possessed all intellectual and technical capacity to meet—in an absolutely adequate way—the demands. New tasks were set to the architecture: a whole range of buildings of public destination had to be built, such as museums—county halls—theatres, etc. These institutions had to get stately edifices, — where the architecture itself already represents the dignity of the institutions and the part they held in the national renaissance.

In our age the country Pest-Pilis-Solt has gained a leading part: its general assemblies were considered as national instance, the opinion of which meant the country's opinion. This position was due—in addition to the intellectual and political vitality of the country's leading gentility—to the geographically central situation of this county. It was also of the greatest value that the County Hall had been erected, and is still standing in Pest, which became exactly in those times the real capital of Hungary,—the intellectual, socialpolitical and cultural centre of the country.

It is, therefore, not by chance that the county, playing leading a role in the political life of the country, sets amongst the first counties to enlarge the County Hall, thus creating a representative, worthy milieu for its activity.

The county Pest-Pilis-Solt placed its seat to Pest after the driving of the Turks from Hungary. In 1695 and 1696 the county estates purchased the piece of ground, marked by No. 32 on the contemporary maps, together with the mediaeval edifice in ruins on the west side. This one-storey building has been restored for the purposes of a seat, and in the course of the 18th century it was renovated several times. Also a wing was added in the meantime. In 1773–1774 the reconstruction and a new courtyard cross wing had been planned. The architect Johann Mayerhoffer, elaborated plans for the work, but due to the rather unfavourable political situation, the building never came to realization at those times.

The still existing edifice-complex of classicistic style was built in the first half of the last century, in 3 phases.

In the years following the turn of the century, the county's activity and apparatus became largely swollen, and this by involving the economically strengthened medium landowner—and smallholder nobility, into the public administration. The county halls proved to be much too small to house all county institutes and offices. Just because of this the County decided to enlarge the County Hall on a large scale. Hild János was entrusted with the elaboration of the plans, who, on account of the elaboration of the lay-out and embellishment plans of the City Pest gained, great reputation at those times.

Hild János erected, between 1804 and 1811 the central part of the County Hall. This building includes the general assembly room of imposing dimensions,—(see the “assembly photo”), the unique interior space of our early classicistic architecture, and the central prisoners' chapel, unique in its architecture, as well.

From 1822 on a further renovation of the building was planned. In 1823 the greatest of Hungarian classicist architects: Pollack Mihály and the master builder: Hofrichter József (this latter being in the service of the county proved his strong artistic sense)—have been invited to make up the plan of the private accommodation buildings of the County Hall. The realization of the plans has never reached fulfilment as in the 1820-s the supreme governmental authority—the Governor's Council—in the prime of its political power—did not give his consent to the building. But also the county itself made the commencing of the building difficult, for contrary to the architects asked especially to elaborate the plans, judged the study plans of the official critics: Detsy József, county engineer, and Düttrich József, architect, as more suitable to be realized. On the other hand, this latter's plans could not have been realized either, as the political situation remained utterly unfavourable. The country and the county hoped a change for better, just on the part of the national assembly, convoked in 1825, to which everybody looked for with the greatest interest. At last Hofrichter József had been entrusted with the erection of the building in 1829. He elaborated the plan of the edifice—probably—with the utilization and modification of before-said plans, including his own ones, made in 1823. Hofrichter terminated the building in 1832. The technical literature considers his work as a full success, all the more as the moderately formed frontal part, its

noble and reserved character remains purposely in the background, in comparison with the very decorative main edifice, built up later.

The main building of the County Hall—the third unit of the classicistic edifice complex, —was erected between 1838 and 1842, by Zitterbarth Mátyás Jr.

The county decided already in the twenties that in place of the old main building a new, imposing edifice should be erected, but the realization had been postponed, because of the protraction of the works of the residential building. The inundation of 1838 damaged, however, the many centuries-old main building to such a degree that it had to be condemned to get demolished. From the elaborated plans the County accepted those of Zitterbarth Mátyás, Jr. The course of the buildings was interrupted only by the dispute with the Committee for Embellishment, this being in charge of controlling and supervising the edifices of the City Pest as to the point of view of building esthetics and town development. The porticus of the new building would have stood out too much on the driveway, thus the Committee for Embellishment asked the County to modify the plans in placing the edifice farther. The modification of the plan was effected partly with the County's consent, partly without it: the architect replanned the façade of the building: the porticus was transformed in a way that the jutting out was diminished but,—for the sake of largeness—the wall behind the column-row had been lowered, as a consequence of which, by the light-and-shadow effects, the dimensions of the column-row got increased, and thus it looks like something more intensified and larger than its actual dimension.

This daring formation of the façade touches the possibilities and marks of the classicistic style, at the same time it shows that the style reached its peak. The representative frontal parts embrace elegant interior rooms, while the façade overlooking the courtyard,—the row of arcades running on three levels form one of the most romantic inner part of the County Hall's Courtyard.

In 1842 the building of the classicistic styled edifice complex of the Country Pest-Pilis-Solt came to end: the three units composed a varied yet harmonical city. The County erected such a seat for itself which diffuses authority, and forms a worthy frame for events of historical importance, to take place here.

It was among these walls that Kossuth made his famous speeches, here discussed national-important matters Széchenyi István—the Greatest Hungarian—Nyáry Pál, Szentkirályi Móricz, all leading figures of the Hungarian history in the past century.

Between 1842 and 1950 the building served as the seat of the County,—from 1950 on, as a consequence of the formation of the City Councils—it became the seat of the Central Council of Pest County.

Summary of illustrations

1. Servite Church and Convent—in the background the County Hall.—1756. Oil painting of unknown servite painter (the original in Vienna)
2. The Old Pest County Hall. One of the building sketches by Vasquez Károly, made for the margining of the map series, issued at the end of the 1830-s. Coloured lithography. (Property of the Budapest Historical Museum)
- 3.—4. Field sketch, made of the County Hall building and of the doorway. 1773. Work of Joann Mayerhoffer. (Property of the National Archives)
- 5.—6. Plans for of the re-building of the County Hall. 1773. Work of Johann Mayerhoffer. (Property of the National Archives)
7. József Jung's plans for the new prison-wing of Pest County Hall
8. József Tallher's "counter-plan" for the new prison-wing
9. Map of the innercity of Pest. 1805. Part of the map, elaborated by Hild János. (Property of the Museum of History of Budapest)
10. Ground-plan of the county Hall of Pest. 1873
11. The larger Assembly Palace: façade of the assembly room looking to the court of honour
12. Lamp-holding female sculpture in the carriage gateway
13. Thoroughfare connecting the first and second courts
14. Open newel staircase
15. The larger Assembly Palace, assembly room and the new paintings
16. Loft of the assembly room
17. The clock of the assembly room, made from public contributions by János Hillrich, clock-maker in Pest, 1830
18. Classic sepulchral monument in landing of the assembly room
19. Assembly, 1861. Vasárnapi Újság (Sunday News) 1861. no. 2.
20. Assembly room damaged during the Second World War, 1945. From István Zádor's 'Budapest'-album
21. Frontal part of the assembly room
22. The new façade of the larger Assembly Palace shaped after 1945 in the place of the destroyed prison-wing
23. The new façade of the chapel-wing looking on the second court, shaped after 1945
24. Frontal part with the Urania Status
25. Pending corridor of the prisoners' wing
26. Part of the prisoners' wing with the Lion sculpture
27. Chapel, interior; ceremonial room of the Archives, with furniture made after 1945
28. Part of glass window from the Chapel
- 29.—30. Façade and ground-sketch of the Semmelweis-Street part the building. 1829. Plan-sketch made by Hofrichter József. (Property of the Archives of Buda-Pest Capital)
31. Frontal part of the County Hall, facing the Semmelweis Street, former Újvilág Street. Building sketch by Vasquez Károly, made for the margining of the map-series, issued at the end of the 1830-s. Coloured lithography. (Property of the Museum of History of Budapest)
32. Façade of the Semmelweis Street
33. Doorway of the Semmelweis Street
34. Part of the doorway
35. Formerly sheds, today: kitchen and clerks' diningroom
36. Transformed shed-door
37. Courtyard façade of the building on Semmelweis Street
38. Plan of Dabasi Halász Antal. 1838. (Property of the Pest County Archives)
39. The House of Invalides and of the County, at Pest. 1852. Lithography of Alt Rudolf. (Property of the Museum of History of Budapest)
40. County Hall at Pest. (The street façade of the main building, 1846. Lithography of Alt Rudolf. (Property of the Museum of History of Budapest)
41. Façade of the County Hall, overlooking the Városház Street today
42. Part of the Városház Street façade
43. Etching, made on the strength of the ground-sketch of Zitterbarth Mátyás, Jr. of the Városház Street façade. 1841. Calender supplement of 1841, of the "Country Leader". (Property of the Archives of County Pest)
44. Doorway of the Városház Street, with the court door
45. Doorway of the Városház Street, with the street door
46. The main staircase
47. Deputy-lieutenant's room shaped after the original in 1987
48. Court of honour
49. Court of honour illuminated
50. Concert in the court of the County Hall
51. A detail of the archway of the main building opening on the court with pleasant-looking geraniums
52. Wall fountains of the court of honour

L'Hôtel de la Préfecture de Pest

(Résumé)

Dans l'histoire de l'architecture classicisante hongroise, un rang spécial revient à l'Hôtel de la Préfecture, tant au point de vue architectural que politique. Dans la première moitié du siècle dernier, l'importance politique et sociale des comitats, ces centres de l'administration municipale, s'est accrue: ils sont devenus les bases du mouvement de réforme ayant eu pour but la conquête de l'indépendance nationale des Ordres, la création d'un État national autonome et la transformation bourgeoise, mouvement qui, dans son développement final, a abouti en 1848 à la révolution et à la lutte pour l'indépendance hongroise. Une des formes de la lutte menée pour la transformation sociale était le combat et poursuivi sur le plan non politique par des moyens non politiques, pour la création de la culture nationale: la mise en valeur de la langue hongroise, le développement de la science, de l'art dramatique, de l'architecture et des beaux-arts hongrois.

Immédiatement après la langue et la littérature nationales, c'est l'architecture qui a pris de l'importance, étant donné que c'est précisément cet art modelant directement l'environnement qui disposait des moyens intellectuels et techniques permettant de satisfaire de manière adéquate aux exigences. L'époque a mis l'architecture devant une nouvelle tâche, elle lui a fallu créer toute une série de bâtiments de destination communautaire: des musées, des préfectures et des théâtres. Il fallait assurer à ces institutions un imposant foyer, dont la forme architecturale représentait déjà à elle seule la dignité de l'institution et son rôle assumé dans la renaissance nationale.

A notre époque, parmi les comitats, c'est celui de Pest-Pilis-Solt qui a acquis un rôle dirigeant. Ses assemblées générales étaient considérées comme des aréopages nationaux. Leur opinion était celle de l'opinion publique du pays. Il devait cette position, outre la vitalité intellectuelle et politique de la couche dirigeante nobiliaire, à sa situation centrale et, bien entendu, aussi au fait que le siège du comitat se trouvait à Pest, ville qui s'est développée en ce temps en vraie capitale et centre intellectuel, social et politique du pays.

Ce n'est donc pas par hasard que le comitat dirigeant la vie politique du pays était parmi les premiers à élargir son siège et créant ainsi un entourage digne de son activité.

C'est après l'expulsion des Turcs que le comitat de Pest-Pilis-Solt a transféré son siège à Pest. En 1695-96, les Ordres du comitat ont acheté un terrain marqué du numéro 32 sur les cartes d'époque, ainsi que le bâtiment médiéval délabré situé dans la partie ouest. Ce bâtiment d'un étage fut restauré en vue d'y établir le siège du comitat, puis, au cours du XVIII^e siècle, il fut rénové plusieurs fois et agrandi par des ailes. En 1773-74, on a envisagé la reconstruction du bâtiment désuet et l'élargissement par une nouvelle cour en flèche. L'architecte Johann Mayerhoffer a dressé des projets pour ce travail, mais par suite des conditions politiques défavorables, la construction n'a pas eu lieu.

Le complexe de bâtiments classicisants, existant encore de nos jours, a été construit en trois phases, dans la première moitié du dernier siècle.

Dans les années après le tournant du siècle, l'appareil du comitat s'est gonflé par la participation à l'administration publique de la petite et moyenne noblesse terrienne, devenue plus forte économiquement. Les préfectures se sont subitement avérées trop étroites pour l'aménagement de tous les bureaux et institutions des comitats. Pour cette raison, le comitat a décidé l'élargissement d'envergure de son siège. L'établissement des projets a été confié à János Hild qui, par suite de ses travaux d'urbanisme et d'embellissement de la ville de Pest, avait déjà acquis en ce temps une grande réputation. János Hild a construit entre 1804 et 1811 la partie médiane du siège. Ce bâtiment comprend l'imposante salle de l'assemblée générale (Palais de l'Assemblée), la cour intérieure, chef-d'oeuvre de notre architecture également incomparable: la Chapelle centrale des prisonniers.

A partir de 1822, le comitat a envisagé un nouvel agrandissement du bâtiment. En 1823, Mihály Pollack, le plus éminent maître de l'architecture classicisante hongroise, et l'architecte József Hofrichter, doué d'un excellent sens artistique, affecté au service du comitat, ont été sollicités pour établir les projets des bâtiments d'habitation du siège. Les plans n'ont pu être exécutés, car dans les années 1820, le Conseil de lieutenance, autorité gouvernementale suprême se trouvant alors dans la plénitude de son pouvoir politique, n'a pas donné son accord à la construction. Mais le comitat lui-même mettait aussi des entraves au démarrage de la construction, étant donné qu'aux plans des architectes sollicités, il préférait le plan d'étude des ciruites officiels, József Detsy, ingénieur du comitat, et l'architecte József Düttrich. Cependant, ce plan n'a pas non plus été réalisé, puisque la situation politique restait invariablement défavorable. Le pays et le comitat attendaient de l'assemblée nationale, convoquée en 1825, un tournant plus favorable de la vie politique.

Finalement, en 1829, ce fut quand même à József Hofrichter que l'on confia la construction du bâtiment. Il a dressé le plan probablement en utilisant et en remaniant ceux mentionnés, dont aussi ses propres plans établis en 1823. Hofrichter a achevé la construction du bâtiment en 1832. La littérature professionnelle vante le style sobre de la façade et le caractère d'une

noble réserve du bâtiment, rentrant « a priori » au second plan par rapport au somptueux bâtiment principal construit plus tard.

Le bâtiment principal de la préfecture, la troisième unité du complexe de bâtiments, a été construit en 1838-42 par Mátyás Zitterbarth jun.

Le comitat avait déjà décidé dans les années vingt de faire construire à la place de l'ancien bâtiment principal dénué d'ornement un édifice imposant, mais en raison du retard dans la construction du bâtiment d'habitation, la réalisation de ce projet a été ajournée. Cependant, les crues de l'année 1838 ont tellement endommagé le bâtiment principal plusieurs fois séculaire qu'il a dû être démoli. Parmi les plans établis pour la nouvelle construction, le comitat a adopté celui de Mátyás Zitterbarth jun. Le cours de la construction n'a été troublé que par les discussions du Comité d'embellissement chargé du contrôle des constructions de la ville de Pest au point de vue de l'esthétique architectural et de l'urbanisme. Le portique du nouveau bâtiment aurait trop empiété sur la chaussée, c'est pourquoi le Comité d'embellissement a demandé au comitat de modifier les plans et de faire construire le bâtiment plus loin de la chaussée. La modification des plans s'est effectuée en partie avec l'approbation du comitat, et en partie sans cela. L'architecte a remanié les plans de la façade: il a transformé le portique de façon à diminuer la saillie, mais pour en conserver l'effet de grandeur, il a exécuté en retrait le mur derrière la rangée de colonnes. De cette manière, les effets de lumière et d'ombre font paraître les colonnes plus grandes qu'elles ne le sont en vérité formant une masse architecturale plus accentuée.

Cette hardiesse de l'exécution de la façade frôle la limite des possibilités du classicisme, en même temps, elle signale que le style est parvenu à sa phase finale. Derrière la façade représentative se cachent des cours intérieures élégantes. Tout autour de la façade tournée vers la cour de bâtiment se trouve une rangée d'arcades à trois niveaux, qui font de la cour de la préfecture une des plus belles places intérieures à ambiance de Budapest.

En 1842, la construction de l'ensemble des bâtiments classicisants du comitat de Pest-Pilis-Solt fut donc achevée. Ses trois unités forment un ensemble varié et harmonieux. Le comitat s'est élevé un siège imposant, cadre digne des événements des temps historiques. C'est entre ces murs que Kossuth a prononcé ses discours, qu'on combattu István Széchenyi, Pál Nyáry, Móric Szentkirályi – autant de personnalités éminentes de l'Histoire hongroise du dernier siècle.

De 1842 à 1950, le bâtiment était le siège du comitat. A partir de 1950, depuis la constitution des Conseils, il est devenu le siège du Conseil du Comitat de Pest.

Légende des photos

1. Église et maison conventuelle des Servites – à l'arrièreplan l'Hôtel de la Préfecture 1756. Peinture à l'huile d'un Servite inconnu (L'original se trouve à Vienne)
2. L'ancienne préfecture de Pest. Un des dessins de bâtiments bordant une série de cartes géographiques de Károly Vasquez, parue dans les années 1830. Lithographie en couleurs. (Propriété du Musée Historique de Budapest)
- 3.-4. Dessin d'arpentage fait du bâtiment de la préfecture et de la porte d'entrée. 1773. Oeuvre de Johann Mayerhoffer. (Propriété des Archives Nationales)
- 5.-6. Plans de la reconstruction préfecture. 1773. Oeuvre de Johann Mayerhoffer. (Propriété des Archives Nationales)
7. Plan de la nouvelle aile de prison de l'Hôtel préfectoral de Pest, par József Jung, 1786 (Archives Nationales)
8. Contre-projet pour la nouvelle aile de prison par József Tallher, 1786 (Archives Nationales)
9. Carte de la Cité de Pest. Partie de la carte dressée par János Hild (Propriété du Musée Historique de Budapest)
10. Plan de l'Hôtel de la préfecture de Pest. 1873
11. Façade de l'Hôtel des Assemblées (salle des réunions) sur la cour d'honneur
12. Statue de femme avec lampe en passage de voitures
13. Passage de voitures reliant les deux cours
14. Le noyau de l'escalier
15. Hôtel des Assemblées, salle des réunions avec les nouvelles peintures
16. Galerie de la salle des réunions
17. Horloge empire par János Hillric, horloger de Pest (1830). Due à la générosité publique
18. Monument funéraire en palier de la salle des réunions
19. Réunion en 1861. Vasárnapi Újság (Journal du Dimanche), n° 2 de l'année 1861
20. La salle des réunions délabrée par la Deuxième Guerre mondiale. 1945. (Album « Budapest », par István Zádor)
21. Partie de façade latérale de la salle des réunions
22. La nouvelle façade de l'Hôtel des Assemblées construite après 1945 à la place de la partie intermédiaire de l'aile de prison, détruite pendant la guerre
23. La nouvelle façade de l'aile de chapelle donnant sur la 2^e cour, construite après 1945
24. Partie de façade avec une statue d'Uranie
25. Le corridor de l'aile de la prison
26. Partie de l'aile de la prison avec une statue d'un lion.
27. L'intérieur de la chapelle; salle des actes des Archives meublée après 1945
28. Partie des vitraux de la chapelle
- 29.-30. Façade et plan de la partie de bâtiment côte rue Semmelweis. 1829. Projets établis par József Hofrichter. (Propriété des Archives de Budapest)
31. La façade de la préfecture, côté rue Semmelweis, autrefois rue Újvilág. Dessin de bâtiment, bordant la série de cartes géographiques de Károly Vasquez, paru à la fin des années 1830. Lithographie en couleurs. (Propriété du Musée Historique de Budapest)
32. La façade côte rue Semmelweis
33. Entrée de porte côte rue Semmelweis
34. Partie de l'entrée de porte
35. Anciennes remises, actuellement cantine et cuisine
36. Entrée transformé des remises
37. La façade de cour d'une partie de bâtiment côte rue Semmelweis
38. Plan d'Antal Dabasi-Halász, 1838. (Propriété des archives du comitat de Pest)
39. L'Hôtel des Invalides et de la préfecture à Pest. 1892. Lithographie de Rudolf Alt. (Propriété du Musée Historique de Budapest)
40. L'Hôtel de la préfecture de Pest (La façade de rue du bâtiment principal). 1846. Lithographie de Rudolf Alt (Propriété du Musée Historique de Budapest)
41. La façade de la préfecture côte rue Városház, aujourd'hui
42. Partie de la façade côte rue Városház
43. Gravure d'un plan de la façade côte rue Városház, dressé par Mátyás Zitterbarth. Annexe au calendrier « Honi Vezér » de l'année 1841. (Propriété des Archives du comitat de Pest)
44. Entrée de la rue Városház, avec la porte de la cour
45. Entrée côte rue Városház
46. Escalier principal
47. Bureau du sous-comte en 1987. Ambiance d'antan conservée
48. Cour d'honneur
49. Cour d'honneur sous éclairage de nuit
50. Concert dans la cour d'honneur de l'Hôtel préfectoral
51. Arcades du bâtiment central avec des géraniums
52. Fontaines de la cour d'honneur

Il Palazzo di Prefettura di Pest

(Riassunto)

Nella storia dell'architettura del classicismo ungherese le prefetture occupano un posto del tutto particolare dal punto di vista sia di storia d'architettura sia di politica. Nella prima parte del secolo scorso è aumentata l'importanza politica ed intellettuale delle prefetture, centri della direzione territoriale: la prefettura è diventata la base del movimento nazionale di riforma che si poneva l'obiettivo di creare l'indipendenza nazionale, cioè lo stato nazionale autonomo e la trasformazione borghese, la cui evoluzione finale ha portato alla rivoluzione e guerra d'indipendenza del 1848.

Un'aspetto del combattimento per la trasformazione sociale era la lotta condotta per la creazione della cultura nazionale, che è stata svolta con mezzi estrapolitici e fuori del campo della politica. La lotta è stata svolta per la messa in pratica della lingua ungherese, per la formazione della letteratura, scienza, architettura, arte figurative e arte teatrale nazionale.

Alla lingua e letteratura nazionale – quanto all'importanza – susseguiva subito l'architettura, poichè questo ramo artistico trasformante la propria ambiente ha posseduto le qualità intellettuali e tecniche necessarie di rispondere adeguatamente alle esigenze avanzategli. L'epoca ha prefisso nuovi obiettivi per l'architettura. C'era bisogno di creare una fila di costruzioni d'utilità pubblica: musei, prefetture, teatri, ecc. Fu necessario poi dare case imponenti a questi istituti, case, le cui forme in se stesse simboleggiavano la dignità dell'edifizio stesso e rappresentavano il loro ruolo importante svoltosi nel rinnovamento nazionale.

Nella nostra epoca, la provincia Pest-Pilis-Solt-Kiskun si è guadagnata la funzione di guida tra tutte le provincie. Le sue assemblee hanno avuto il peso di un' autorità nazionale, sua opinione formata rispecchio l'opinione di tutto il paese.

Questa sua posizione era dovuta oltre all'operosità politico-spirituale vivace degli strati dirigenti della nobiltà di provincia stessa, anche alla sua collocazione centrale e naturalmente al fatto che il suo palazzo di prefettura si trovava a Pest, che proprio in quei tempi diventò una capitale vera e propria, centro spirituale, sociale e politico del paese. Così non è un caso, che la

provincia che primeggiava nella vita politica del paese, cominciò da prima ad allargare il suo palazzo di prefettura per creare un ambiente decorativo per la sua attività.

Dopo la cacciata dei turchi, il capoluogo della provincia Pest-Pilis-Solt-Kiskun è stato straslocato a Pest. In 1695-1696 gli ordini provinciali comprarono il terreno segnato 32 sulle piante dell'epoca e anche quell'edificio di origine medievale in rovine che sorgeva sull'orlo occidentale del terreno. Questo edificio di due piani è stato rinnovato come il tronco della costruzione, durante il XVIII. secolo riparavano parecchie volte ed ampliavano di ale laterali. In 1773-1774 progettaronò la riedificazione dell' edificio disusato ed il suo ampliamento di nuove ale e nuove parti che danno sul cortile. L'architetto Johann Mayerhoffer elaborò i progetti ma i lavori della costruzione non ebbero luogo a causa delle sfavorevoli circostanze politiche.

Il complesso di edifici - nello stile del classicismo - esistente ancora oggi, è stato costruito nella prima parte del secolo scorso in tre fasi.

Dopo l'inizio dell'ottocento, si gonfiò molto il corpo di ufficiali della prefettura perchè anche i strati della nobiltà piccola e media sono stati associati alla gestione degli affari pubblici. Gli edifici delle prefetture diventarono troppo stretti di poter accogliere tutti gli istituti ed uffici della provincia. Così i superiori della provincia deciserò un significativo ampliamento del palazzo. L'elaborazione dei piani è stata data a János Hild che fu già rinomato dei suoi progetti fatti per la ricostruzione urbanistica di Pest.

Fra 1804 e 1811 János Hild costruì la parte centrale del palazzo di prefettura. Questa parte del palazzo comprende la sala imponente dei riunioni, la sala indimenticabile della nostra architettura preclassicista e l'unica opera d'arte della cappella dei prigionieri.

Dopo 1822 l'ampliamento del palazzo era di nuovo progettato. Nel 1823 l'artista massimo dell'architettura classicista ungherese, Mihály Pollák e József Hofrichter capomastro (che serviva da lungo la provincia ed era famoso per il suo senso artistico) furono incaricati del progetto della parte residenziale della prefettura. La realizzazione dei progetti però non ebbe luogo perchè il Consiglio di Luogotenenza di Buda, in quel tempo in fiore del suo potere, non ha dato il suo consenso. La provincia stessa non facilitò neppure l'inizio dei lavori di costruzione perchè giudicò migliori i progetti dei collaudatori ufficiali - József Detsy, architetto di provincia e József Düttrich, architetto) - dei progetti originali di Pollák e Hofrichter. Ma neanche questi progetti vennero eseguiti, poichè la situazione politica rimase sfavorevole. Si aspettava la svolta politica dalla dieta convocata in 1825, che fu oggetto di grande speranze. Finalmente József Hofrichter fu incaricato della realizzazione del palazzo. Presumibilmente il disegno del palazzo era trasformato a seconda dei progetti menzionati. I lavori sono stati conclusi nel 1832. L'opera viene lodata dagli esperti proprio perchè la facciata nobilmente modesta si ritira dietro il palazzo principale riccamente decorato, il quale è stato costruito soltanto dopo.

L'unità terza del palazzo di prefettura, il palazzo principale in stile classicista è stato costruito da Mátyás Zitterbarth iuniore.

La provincia ha deciso già negli anni tra il venti e il trenta, che sul luogo dell'edifizio vecchio fosse costruito un palazzo nuovo imponente. Ma questo progetto fu rimandato a causa dei lavori prolungati del palazzo residenziale. Nel 1838 il diluvio deteriorò l'edifizio principale vecchio di parecchi secoli, che si doveva demolire. La provincia, fra i progetti di ricostruzione, accettò quello di Mátyás Zitterbarth iuniore. Il corso dei lavori di costruzione fu disturbato soltanto dal dibattito con il comitato urbanistico di città di Pest, che controllò i lavori edili in corso a Pest dal punto di vista estetico e urbanistico. Il portico del palazzo nuovo sembrava troppo saliente, così il comitato urbanistico proporrà la modifica dei progetti mettendo l'edifizio più lontano dalla strada. La modificazione dei progetti ebbe luogo in parte con, in parte senza il consenso della provincia. L'architetto cambiò il disegno della facciata: il portico fu formato in tal modo che la parte saliente venne diminuita. Così gli effetti di luce-ombra ingrandivano le dimensioni della colonnata, la quale sembrava più grande e accentuata della realtà.

Questa facciata audace sfiorava i limiti del classicismo, ma nello stesso tempo fu un'indice che questo stile arrivò ai suoi limiti più lontani.

Dietro la facciata decorativa ci sono sale eleganti e la facciata interna di tre piani, che dà sul cortile, rende il cortile della prefettura a uno dei più romantici spazi interni di Budapest. Così nel 1842 la provincia di Pest-Pilis-Solt-Kiskun concludò i lavori edili del complesso classicistico. Le tre parti formano un'unità svariata ma armonica. La provincia ha creato una sede raggiante di autorità, teatro degno degli eventi storici.

Fra queste mure furono pronunciati i discorsi del grande Luigi Kossuth; István Széchenyi, l'ungherese più grande, Pál Nyáry, Móricz Szentkirályi, i personaggi salienti del secolo scorso nella storia ungherese, lottavano qui.

Da 1842 fino a 1950 l'edifizio fu la sede della provincia. Da 1950, dopo la creazione dei consigli municipali diventò la sede centrale del Consiglio Regionale della provincia di Pest.

Indice dei quadri

1. Chiesa e monastero dei serviti. Nella retroscena la prefettura. Dettaglio di un quadro a olio dipinto da un pittore sconosciuto dei serviti. (L'originale a Vienna)
2. La prefettura vecchia di Pest. Abbozzo di festone in un foglio della serie di piante edite agli inizi degli anni 1830 da Carlo Vasquez
- 3.-4. Abbozzo dell'edifizio del palazzo di prefettura e del portone. (Opera di Johann Mayerhoffer. Proprietà dell'Archivio Nazionale)
- 5.-6. Disegni di ricostruzione della prefettura, 1773. Opera di Johann Mayerhoffer. (Proprietà dell'Archivio Nazionale)
7. Il disegno di József Jung per l'ala nuova della prigione alla prefettura di Pest. 1786. (Proprietà dell'Archivio Nazionale)
8. Il «controdiseño» di József Tallher per la nuova ala di prigione. 1786. (Proprietà dell'Archivio Nazionale)

9. La pianta dell'Interno di Pest. 1805. Dettaglio della pianta disegnata da János Hild. (Proprietà del Museo Storico di Budapest)
10. Proiezione del palazzo di prefettura di Pest. 1873
11. Palazzo Maggiore delle Riunioni, la facciata della sala riunioni che dà sul cortile d'onore
12. Figura femminile sostenendo una lámpara in la puerta cochera
13. Porta di passaggio fra il primo e il secondo cortile
14. Spazio di fuso delle scale
15. Sala de Asamblea general del mayor Palacio
16. Galleria della sala riunioni
17. L'orologio empire della sala riunioni, fatto da beneficenza pubblica, opera di János Hillrich, orologiaio di Pest, 1830
18. Monumento funerario in estilo clasicista en el vestibulo de la sala de asamblea general
19. Asamblea provinciale. 1861. Dalla rivista «Vasárnapi Újság» («Gazzetta della Domenica») 1861/2
20. Sala riunioni danneggiata nella seconda guerra mondiale. 1945. Dall'Album «Budapest» di István Zádor
21. Frammento de la fachoda lateral de la sala de asamblea general
22. La nuova facciata del Palazzo delle Riunioni costruita dopo 1945, sul posto dell'ala centrale della prigione distrutta.
23. La seconda facciata dell'ala della cappella, che dà sul cortile, costruita dopo 1945
24. Dettaglio di facciata con la statua di Urani
25. Ballatoio dell'ala dei prigionieri
26. Frammento del ala de prisión con estaua de león
27. Interno della cappella, oggi sala delle solennità dell'Archivio, con arredamento fatto dopo 1945
28. Dettaglio di vetrata dalla cappella
- 29-30. Facciata e proiezione della parte dell'edificio che dà sulla via Semmelweis. 1829. Progetto disegnato da József Hofrichter. (Proprietà dell'Archivio della Capitale di Budapest)
31. La facciata del palazzo di prefettura che dà sulla via di Semmelweis, già via Újvilág. Abbozzo di festone in un foglio della serie di piante edite agli inizi degli anni 1830 da Carlo Vasquez. Litografia colorata. (Proprietà del Museo Storico di Budapest.)
32. Facciata che dà sulla via Semmelweis
33. Portone sulla via Semmelweis
34. Dettaglio del portone
35. Già rimesse, oggi restaurant e cucina
36. Conexión de los edificios central y trasero con la entrada de la cochera transformada
37. L'ala d'edificio di via Semmelweis, vista dal cortile
38. Progetto di Antal Dabasi Halász, 1838. (Proprietà dell'Archivio di Provincia di Pest)
39. Palazzo di prefettura e degli Invalidi di Pest. Litografia di Rudolf Alt. 1852. Proprietà del Museo Storico di Budapest
40. Palazzo di prefettura di Pest. (Facciata del palazzo principale) 1852. Litografia di Rudolf Alt. 1852. Proprietà del Museo Storico di Budapest
41. Facciata di oggi del palazzo di prefettura che dà sulla via Városház
42. Dettaglio della facciata che dà sulla via Városház
43. Incisione della facciata della via Városház, fatta in base al progetto di Mátyás Zitterbarth iunior. Insetto del Calendario «Duce della patria» di 1841. (Proprietà dell'Archivio della Provincia di Pest)
44. Il portone della via Városház con la porta del cortile
45. Il portone della via Városház con la porta della via
46. La scala principale
47. Cuarto del viceprefecto reconstruido en el estilo y ambiente de la época, hecho en 1987
48. Il cortile d'onore
49. Il cortile d'onore, illuminazione serale
50. Concerto nel cortile d'onore
51. Dettagli dei portici del cortile del palazzo centrale, con decorazione di pelargonio creante un'atmosfera d'amizizia
52. Fontane murali nel cortile d'onore

La prefectura de Pest

Las prefecturas ocupan un lugar especial en la historia de arquitectura clasicista húngara tanto por razones de historia de arquitectura como por políticas. La primera parte del siglo pasado conllevó el aumento de la importancia política y espiritual de las prefecturas, los centros de la administración regional: las prefecturas llegaron a ser bases del movimiento reformista nacional que fijó como su objetivo la independencia del país, la creación de un estado nacional independiente, y la transformación burquesa y que en su desenvolvimiento final cedió paso a la revolución y guerra de independencia de 1848.

Una manifestación de la lucha por la transformación social fue el combate por la creación de una cultura nacional que tuvo lugar fuera del campo de la política y en que se usó medios distintos de los de la política. Esta lucha se la llevó a cabo por la validación del idioma húngaro y por el establecimiento de literatura, ciencia, arquitectura, arte de teatro y bellas artes nacionales.

En cuanto a su importancia la lengua y la literatura húngaras fueron seguidas por la arquitectura ya que esta rama de arte, que es capaz de formar su ambiente, dispone de aquellos capacidades intelectuales y técnicas que fueron necesarias para cumplir con todas las expectativas que le pretendieran. La época fijó objetivos nuevos para la arquitectura: fue preciso construir gran número de edificios de fines públicos, museos, prefecturas, teatros etc.

Estas instituciones necesitaron edificios imponentes cuales ya con su apariencia representaron su solemnidad y papel eminente en la renovación nacional.

En la época estudiada la provincia de Pest-Pilis-Solt-Kiskun llegó a obtener importancia primordial entre las provincias. Sus asambleas fueron consideradas foros nacionales, su opinión reflejó la del país entero. Esta situación de la provincia – fuera de la actividad política e intelectual animada por parte de las capas dirigentes de la provincia – fue debida a su ubicación central, y naturalmente al hecho que la prefectura estaba en Pest, que justamente en esta época llegaba a ser el centro intelectual social y político del país. Así, no era por casualidad que

la provincia dirigente de la vida política del país fue la primera en ampliar su prefectura, creando de esta manera una escena digna y representativa de su actividad.

Después de la expulsión de los turcos la cabecera de la provincia de Pest-Pilis-Solt-Kiskun fue trasladada a Pest. En 1695-96 los brazos provinciales compararon el terreno identificado con el número 32 en los mapas contemporáneos y aquel edificio arruinado de origen medieval que estaba situada en el lindero occidental. Este edificio de un solo piso fue renovado como la base del futuro complejo y la que volvieron a reparar varias veces y ampliar con alas laterales en el siglo XVIII. En 1773-1774 tenían planificado la reconstrucción del edificio antiguo y su ampliación con un patio y una ala. El arquitecto, Johann Mayerhoffer delineó los planes, pero debido a las circunstancias desfavorables la construcción no llegó a ser realizada.

El complejo de edificios de estilo clasicista fue construido en tres fases en la primera parte del siglo pasado.

A principios del siglo XIX el número del aparato provincial aumentó ya que la burguesía de pequeña o media propiedad fue incorporada a la administración. Las prefecturas resultaron ser demasiado pequeñas para instalar todas las instituciones y oficinas de la provincia.

Por eso la provincia decidió ampliar la prefectura significativamente y encargó a János Hild de elaborar los planes, quien ya había obtenido renombre por haber delineado los proyectos de la regulación y desarrollo de la ciudad de Pest.

Entre 1804 y 1811 János Hild hizo construir la parte central de la prefectura. En esta parte están situadas la maravillosa sala de reuniones, que es una sala inolvidable de nuestra arquitectura clasicista, y la también incomparable reminiscencia arquitectónica: la capilla de los presos.

En 1822 de nuevo decidieron ampliar el edificio. En 1823 Mihály Pollack, el mayor maestro del arte de la arquitectura húngara, y József Hofrichter, maestro de construcción, quien ya había trabajado en la provincia y era famoso por sus conocimientos del arte, fueron solicitados a delinear los proyectos del edificio de viviendas dentro de la prefectura. Pero los planes no fueron realizados ya que el consejo de tenencia, que en los años 1820 estaba en pleno florecimiento, no dio permiso para la construcción. La misma provincia dificultó el comienzo de las construcciones porque los proyectos del jurado oficial, de József Detsy, arquitecto de la provincia y de József Düttrich, arquitecto, fueron juzgados ejecutables contra los planes de los arquitectos solicitados. Pero estos proyectos tampoco pudieron ser realizados ya que la situación política se quedó desfavorable. El país y la provincia esperaba que la Asamblea Nacional convocada en 1825, que despertó gran interés, pudiera originar el giro decisivo en la vida política. Finalmente József Hofrichter fue solicitado a ejecutar la construcción del edificio. Posiblemente utilizando y redelineando los proyectos ya mencionados él elaboró el plan nuevo. Hofrichter terminó la construcción en 1832. La literatura especializada considera su obra bien lograda porque su fachada moderada, su carácter modesto por natura-

leza se esconde en el fondo en contraste co el ricamente decorado edificio principal construido más tarde.

La tercera unidad de la prefectura, el edificio principal clasicista, fue construido entre 1838 y 1842 por Mátyás Zitterbarth hijo.

La provincia ya en los años 20 había decidido erigir una casa nueva e imponente en lugar de la vieja sin decoraciones, pero la construcción tuvo que ser aplazada por que las obras del edificio de viviendas se prolongaron. La inundación de 1838 dañó el edificio principal de más de 100 años en tal medida que fue condenado a demolición. La provincia eligió de los proyectos el de Mátyás Zitterbarth. El proceso de las obras de construcción fue disturbado únicamente por la controversia con la comisión del desarrollo de la ciudad que controlaba las construcciones del punto de vista de la estética y el bien de Pest. El peristilo del edificio habría sido demasiado arrojado, así la comisión pidió la provincia que modificara los proyectos y pusieran el edificio más lejos de la calzada. La modificación fue ejecutada en parte con y en parte sin el permiso de la provincia. El arquitecto modificó el plan de la fachada disminuyendo la parte arrojada del vestibulo, pero para mantener su contorno bonito ahoyó la pared detrás de la columnata. Así logró aumentar las dimensiones del peristilo a través de los efectos de claroscuro, que de esta manera parece más grande y acentuado.

Esta solución frontal casi llega al final de las posibilidades del clasicismo y al mismo tiempo señala que este estilo llegó a su límite.

Detrás de la fachada maravillosa se encuentran unas salas elegantes y la columnata de tres planes de la fachada que da al patio lo convierte en el espacio interior más romántico de Budapest.

Así en 1842 la provincia de Pest-Pilis-Solt-Kiskun terminó las obras de construcción del complejo de edificios clasicista. Los tres bloques constituyen una unidad variada pero homogénea.

La provincia creó una cabecera notable y que pudo ser la escena digna de acontecimientos históricos. Entre estas paredes se oyó los discursos del gran Lajos Kossuth, aquí luchó István Széchenyi, una de las figuras más destacadas húngaras, Pál Nyáry, Móricz Szentkirályi, personajes importantes de la historia húngara del siglo pasado.

El edificio sirvió como prefectura provincial desde 1842 hasta 1950. Desde 1950, cuando los ayuntamientos fueron formados, ha sido propiedad del ayuntamiento de la provincia de Pest.

Lista de Fotografías

1. Iglesia y convento servita – en el fondo se ve la prefectura, 1956. Detalle del lienzo de un pintor servita desconocido. (El original en Vienna)
2. La prefectura antigua de Pest. Un esbozo al borde de una página de la serie de mapas de Károly Vasquez, que apareció a principios de los años 1830
- 3.-4. Esbozo del edificio y portal de la prefectura. (Obra de Johann Mayerhoffer. Propiedad del Archivo Nacional)
- 5.-6. Los proyectos de la reconstrucción de la prefectura, 1773. (Obra de Johann Mayerhoffer. Propiedad del Archivo Nacional)
7. El diseño de József Jung para la nueva ala de la cárcel del Municipio. 1786. (Propiedad del Archivo Nacional)
8. El “contra-diseño” de József Tallher para la nueva ala de la cárcel. 1786. (Propiedad del Archivo Nacional)
9. Mapa del centro de Pest, 1805. Detalle del mapa preparado por János Hild. (Propiedad del Museo Histórico de Budapest)
10. Plan de la prefectura de Pest, 1873
11. La fachada de la sala de la asamblea general en el Gran Palacio de Reuniones que da al patio de adorno
12. Las placas conmemorativas del “Centenario” (1948) y “Pro Patria” (1990) en el muro del Gran Palacio de Reuniones
13. Atravesía para los coches entre el primero y segundo patio
14. La escalera de forma de huso
15. El Gran Palacio de Reuniones, la sala de la asamblea general
16. Galería de la sala de la asamblea general
17. El reloj de la sala de la asamblea general, obra del relojero János Hillrich en Pest de la contribución general. 1830
18. Las pinturas nuevas de la sala de la asamblea general
19. Asamblea, 1861., del “Periódico del Domingo” (Vasárnap Újság) de 2. número de 1861
20. La sala de la asamblea general destruida en la segunda guerra mundial. 1945. Del Álbum “Budapest” de István Zádor
21. Estructura de apoyo de madera arriba de la sala de la asamblea general
22. La fachada nueva del Gran Palacio de Reuniones, hecho después de 1945, en el lugar de la ala de cárcel arruinada
23. La fachada nueva hecha después de 1945 de la ala de la capilla que da al segundo patio
24. Detalle de la fachada con la estatua de Urania
25. Corredor de la ala de cárcel
26. El tercer patio y la capilla, hoy sala de adorno del Archivo
27. Interno de la capilla, sala de adorno del Archivo, con mobiliario hecho después de 1945
28. Detalle de una vidriera de la capilla
- 29.-30. La fachada del palacio desde la calle Semmelweis y su planta. Diseño presentado con la firma de József Hofrichter, en 1829. (Propiedad del Archivo de Budapest)
31. La fachada del Municipio desde la calle Semmelweis que antes se llamaba Újvilág (Nuevo Mundo) Dibujo de edificio que aborda la serie de planos de Károly Vasquez editada en fines de los años 1830. Cromolitografía. (Propiedad del Museo Histórico de Budapest)
32. Fachada de la calle Semmelweis
33. Portal de la calle Semmelweis
34. Detalle del portal
35. Los cocheros antaños, hoy son cocina y comedor de empresa
36. Detalle del palacio de la calle Semmelweis desde el patio
37. Diseño de Antal Dabasi Halász, 1838. (Propiedad del Archivo de la Provincia de Pest)
38. El Palacio de los Invalidos y el Municipio en Pest. Litografía de Rudolf Alt. 1852. (Propiedad del Museo Histórico de Budapest)
39. El Municipio en Pest (fachada de la calle del palacio principal). Litografía de Rudolf Alt 1852. (Propiedad del Museo Histórico de Budapest)
40. Fachada actual del Municipio desde la calle Városház
41. Detalle de la fachada desde la calle Városház
42. Grabado del edificio de la calle Városház a base del diseño de Mátyás Zitterbarth junior. Anexo del calendario del Honi Vezér de 1841
43. Fachada lateral desde la calle Vármegy
44. Portal de la calle Városház con la puerta del patio
45. Portal de la calle Városház con la puerta de la calle
46. Escalera principal
47. Despacho del alcalde amueblado en 1987, según el estilo de la época
48. El patio de adorno
49. El patio de adorno con la iluminación nocturna
50. Concierto en el patio de adorno del Municipio
51. Detalle de las arcadas del patio del palacio principal con sus simpáticas pelargonias
52. Las fuentes de agua del patio de adorno

Здание Пештского комитатского управления

(Резюме)

В истории архитектуры венгерского классицизма как с архитектурной так и с политической точки зрения особое место занимают комитатские управления Венгрии. В первой половине прошлого столетия увеличилось политическое и общественное значение комитатских центров муниципального управления. Они стали базой всенародного реформистского движения, целью которого было завоевание национальной и дворянско-сословной независимости, создание самостоятельного национального государства и буржуазное преобразование общества. Это движение разгоревшись пламенем революции в 1848 году кульминировало в борьбе за свободу Венгрии.

В рамках борьбы за преобразование общества развернулось движение, проводимое не на политическом поприще, и не политическими средствами, преследующее цель создания национальной культуры. Стремлением этого движения было развитие венгерского языка и создание национальной литературы, науки, театрального искусства, архитектуры и изобразительного искусства.

Наравне с национальным языком и литературой исключительно важное значение приобрело архитектурное искусство. Архитектура — часть окружающей человека среды, оказывает существенное влияние на формирование и воспитание общественного вкуса. Политическая жизнь страны того времени наметила для архитектуры новые задания: постройку многочисленных общественных зданий, в том числе музеев, комитатских управлений, театров. Эти сооружения должны были быть импозантными, ибо они и своим архитектурным обликом должны были достойным образом отражать деятельность размещенных в них учреждений, проводимую последними в области национального возрождения.

Среди комитатов Венгрии доминирующее положение занимал комитат Пешт-Пилиш-Шольт. Проходящие здесь общие собрания являлись всевенгер-

ской трибуной. Высказанное им мнение было общественным мнением страны. Эту лидирующую позицию комитату удалось завоевать благодаря духовной и политической активности проживавшей здесь правящей знати и центральному расположению комитата в стране. Однако в значительной мере содействовало этому также и то обстоятельство, что резиденция комитата находилась в Пеште, который стал динамично развиваться и превратился в настоящую столицу Венгрии, в центр духовной, общественной и политической жизни страны. Вполне естественно поэтому, что руководящий политической жизнью страны комитат первым решил приступить к расширению, укрупнению своей резиденции и создать внушительное, удовлетворяющее высказанным запросам здание, выразительно подчеркивающее знаменательность деятельности муниципалитета комитата.

Город Пешт стал центром комитата Пешт-Пилиш-Шольт после изгнания турок из Венгрии. В 1695—96 гг. дворянские сословия комитата купили обозначенный на тогдашних картах цифрой 32 участок, вместе с полуразвалившимся средневековым зданием, стоявшим в западной части участка. Это двухэтажное здание было заново отстроено и превращено в резиденцию комитата. В XVIII ст. неоднократно проводился ремонт здания и оно было расширено новыми крыльями. В 1773—74 гг. планировалась перестройка устаревшего здания и расширение его новым поперечным крылом, выходящим на двор. Проект был разработан известным архитектором Йоханном Майерхоффером, но из-за неблагоприятной политической обстановки он не был реализован.

Сооружение стоящего и ныне комплекса в стиле классицизма осуществилось в трех этапах, в первой половине прошлого столетия.

В начале прошлого столетия окрепшее в экономическом отношении мелко- и среднепоместное дворянство было привлечено к участию в управлении комитата, в результате чего значительно возрос административный аппарат комитата. Комитатский дом оказался слишком малым для размещения всех комитатских учреждений и ведомств. Поэтому было решено провести крупное расширение резиденции. Разработка проекта была поручена архитектору Яношу Хильд, который прославился в то время созданием проекта по благоустройству города Пешт. Янош Хильд с 1804 по 1811 год построил средний корпус резиденции. В нем размещены располагающий импозантными масштабами пышный зал общих собраний, (Палата собраний) и тюремная часовня — уникальные, неповторимые памятники архитектуры раннего классицизма.

В 1822 году было запланировано дальнейшее расширение резиденции комитата Пешт-Пилиш-Шольт. В 1823 году крупнейший представитель архитектуры венгерского классицизма Михай Поллак и находившийся на службе муници-

палитета комитата известный архитектор Йозеф Гофрихтер получили поручение на разработку проектов для постройки жилого здания. Реализация проектов не осуществилась, так как они не были утверждены Наместичьим Советом, являющимся в 1820-ых годах верховной властью в Венгрии. Комитат, впрочем, также содействовал усложнению строительства, так как жюри не сочло приемлемыми разработанные официально поверенными архитекторами проекты, а отдало предпочтение учебному проекту, разработанному комитатским инженером Йозефом Детчи и архитектором Йозефом Дютрих. Однако ни принятый жюри проект не был осуществлен, потому что политическая обстановка по-прежнему не благоприятствовала этому. Страна и комитат ожидали улучшения политической обстановки от государственного собрания, открытого в 1825 году. Наконец, в 1829 году постройка здания была поручена все-таки Йозефу Гофрихтеру. Окончательный проект был им разработан на основании упомянутых выше проектов, среди которых находился и его собственный. Строительство здания было Гофрихтером завершено в 1832 году. Спецлитература считает его удачным и потому, что скромная конструкция здания и выполненный с благородной сдержанностью фасад планирован так, чтобы служить фоном для построенного позднее главного корпуса декоративного центрального здания.

Центральное здание, третий корпус комплекса комитатского дома, сооруженного в стиле классицизма, было построено Матьяшем Циттербартом младшим в период от 1838 по 1842 год. Уже в 1820-ые годы комитатские власти решили на месте старого, недекоративного центрального здания воздвигнуть новое, репрезентативное здание, но по причине замедления строительства жилого здания, постройка его была отсрочена. Большое наводнение в 1838 году однако настолько разрушило здание многовековой давности, что пришлось его немедленно снести. Из числа проектов, разработанных для постройки центрального здания, комитатом был принят проект, созданный Матьяшем Циттербартом младшим. Строительство было приостановлено вследствие разногласий, возникших между комитатом и Комиссией по эстетике, в задание которой входил контроль проводящихся в Пеште строек с учётом архитектурной эстетики и городского развития. По проекту фасад здания покрывал слишком большую часть мостовой, поэтому Эстетическая комиссия требовала от комитатских властей модификации проекта. Модификация проекта была осуществлена отчасти по согласию комитатских властей, а отчасти без их согласия. Архитектор заново проектировал фасад здания: он выполнил портик таким образом, что выступ уменьшился, с сохранением импозантности здания, продвинул вглубь стену за колонным рядом. Этим решением заложена опре-

деленная архитектурно-пространственная композиция, потому что благодаря свето-теневому эффекту размеры колонного ряда увеличиваются и в результате этого здание производит впечатление более крупного архитектурного комплекса, нежели оно есть на самом деле. Эта смелость оформления фасада почти выходит за рамки художественных возможностей стиля классицизма, но заодно оповещает о скором закате стиля. Позади импозантного фасада находятся элегантные, внутренние пространства. Примыкающая к выходящему на двор фасаду трехъярусная колоннада создаёт своеобразную атмосферу и придаёт великолепный вид двору, считающемуся одним из красивейших дворов Будапешта.

Строительство выполненного в стиле классицизма архитектурного ансамбля резиденции комитата Пешт-Пилиш-Шольт было завершено в 1842 году. Три корпуса, сливаясь в замечательную гармонию, создают единый архитектурный комплекс. Комитат построил для себя впечатляющую своей импозантностью резиденцию — величественный фон для исторических событий. Эти стены были свидетелями пламенных выступлений Кошшута. В этих стенах боролись за национальную независимость Иштван Сечени, Пал Няри, Мориц Сенткирай — выдающиеся исторические личности прошлого столетия.

С 1842 по 1950 год здание было резиденцией комитата. Со времени образования Советов т. е. с 1950 года оно является домом исполкома Совета области Пешт.

На снимках

1. Церковь и монастырь ордена Сервитов. На заднем плане — здание комитатского управления. Год 1756. Картина неизвестного художника-сервитита. (Оригинал картины находится в Вене)
2. Древний Пештский комитатский дом. Один из рисунков на полях, изданных Кароём Васкезом карт в конце 1830-ых годов. Цветная гравюра на камне. (Собственность Будапештского Исторического Музея)
- 3—4. Чертёж здания и ворот комитатского дома. Год 1773. Работа Йоханна Майергоффера. (Собственность Государственного Архива)
- 5—6. Проект перестройки комитатского здания. 1773 г. Работа Йоханна Майергоффера. (Собственность Государственного Архива)
7. Проект Йосифа Юнга к новому тюремному флигелю пештского Комитатского дома. 1786 г. (Собственность Национального Архива)
8. Встречный проект Йосифа Таллхера к новому тюремному флигелю. 1786 г. (Собственность Национального Архива)
9. Карта центральной части Пешта. 1805 год. Часть карты, составленной Яношем Гильдом (Собственность Будапештского Музея)
10. План здания Пештского комитатского управления от 1873 г.
11. Большой Соборный Дворец, фасадом зала общего собрания на парадный двор
12. Женский образ, держающий лампу в подъезде
13. Подъезд между первым и вторым дворами
14. Площадка прогона

15. Зал общего собрания большого Соборного Дворца с новыми картинами
16. Галерея зала общего собрания
17. Ампирные часы зала общего собрания, сделанные путём всеобщего пожертвования часовщиком Яношом Хиллрих в Пеште (1830 г.)
18. Надгробный памятник б стиле классицизма в тамбуре зала общего собрания
19. Общее собрание в 1861 г. (Воскресный журнал, 1861 г. № 2.)
20. Зал общего собрания, поврежденный во время второй мировой войны (в 1945 г.). Из альбома «Будапешт» Иштвана Задора
21. Часть бокового фасада зала общего собрания
22. Новый фасад большого Соборного Дворца, сделанный после 1945 года, на месте разрушенного тюремного флигеля
23. Новый фасад флигеля капеллы, смотрящий на второй двор, сделанный после 1945 года
24. Фрагмент фасада со скульптурой «Урания»
25. Висячий коридор тюремного крыла
26. Часть тюремного флигеля со скульптурой льва
27. Внутренность капеллы, архивный парадный зал с мебелировкой, сделанной после 1945 года
28. Фрагмент окна часовни
- 29—30. Фасад и план той части здания, которая расположена на улице Семмельвейса. Год 1829-ый. Чертеж Йожефа Гофрихтера. (Собственность Будапештского городского Архива)
31. Фасад комитатского здания, выходящий на улицу Семмельвейса, называемую раньше улицей Уйвилаг. Один из рисунков на картах, изданных в 1830-ых годах Кароем Васкезом. Цветная гравюра на камне. (Собственность Будапештского Исторического Музея)
32. Выходящий на улицу Семмельвейса фасад
33. Входные ворота по улице Семмельвейса
34. Фрагмент входных ворот
35. Бывший каретный сарай, ныне заводская столовая и кухня
36. Привязка среднего и заднего здания и переуровненный вход каретного сарая
37. Выходящий на двор фасад, расположенной на улице Семмельвейса части здания
38. План, разработанный Анталом Дабаши Халасом. 1838 год. (Собственность Пештского Областного Архива)
39. Комитатский дом и Дом инвалидов в Пеште. 1852 год. Гравюра на камне, выполненная Рудольфом Альтом. (Собственность Будапештского Исторического Музея)
40. Здание комитатского управления в Пеште (Выходящий на улицу фасад центрального здания). 1846 год. Гравюра на камне — работа Рудольфа Альта (Собственность Будапештского Исторического Музея)
41. Выходящий на улицу Варошхаза нынешний фасад здания комитатского управления
42. Фрагмент фасада, выходящего на улицу Варошхаз
43. Графюра фасада, выходящего на улицу Варошхаз, созданная на основании проекта, разработанного Матьяшем Циттербартом младшим. 1841 год. Вкладка календаря «Гони Везер» от 1841 г. (Собственность Архива области Пешт)
44. Боковой фасад, выходящий на улицу Вармеде
45. Входные ворота на улице Варошхаз с дверью, ведущей на двор
46. Главный прогон
47. Зал вице-губернатора, сделанный в 1987 г., соответствующий эпохе и атмосфере
48. Парадный двор
49. Парадный двор, в вечернем освещении
50. Концерт во дворе комитатского дома
51. Часть надворных аркад главного здания, со цветами
52. Стенные колодцы парадного двора



Tartalom

Az első kiadás előszava (Dr. Zádor Anna)	5
Bevezetés	9
Az első pesti székház	11
A vármegye letelepülése. A budai és a pesti székház	11
A pesti megyeháza átépítésének terve 1773–74-ből	13
Az első pesti megyeháza leírása	14
A pesti megyeháza tervbe vett felújítása és bővítése 1785–87-ből	15
A klasszicista vármegyháza	17
A Hild János-féle építkezés és épület	17
Az előkészületek	18
Az építkezés története	19
Az építkezés jelentősége és programja	21
Az épület bemutatása	22
A kisebb és nagyobb Gyűlési Palota	22
A börtönépület és a rabkápolna	25
Építkezési tervek és a lakóépület az 1820-as években	27
A vármegye tervei és a tervek körül támadt bonyodalmak	27
Pollack Mihály tervezete	29
Hofrichter József épületterve	30
A további események	32
Az építkezés újrakezdése	33
Az épület bemutatása	36
Ifj. Zitterbarth Mátyás épülete	39
Az előzmények	39
Tervek az épülethez	40
Vita a Szépítő Bizottsággal	42

A Hild-féle épület átépítésének terve	43
Az építkezés lefolyása	43
Az építész megyei kapcsolatai	45
Az épület leírása	45
A homlokzat	45
Az épület belső terei és udvara	48
Befejezés	50
Függelék	53
Jegyzetek	59
Idegen nyelvű összefoglalók	65

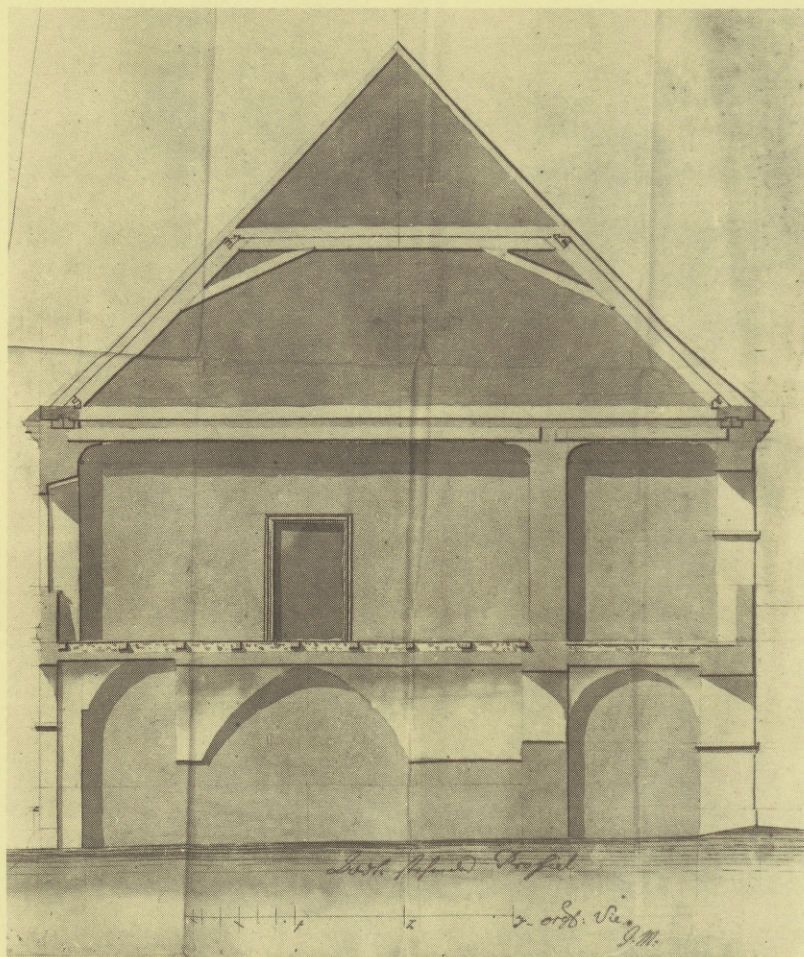
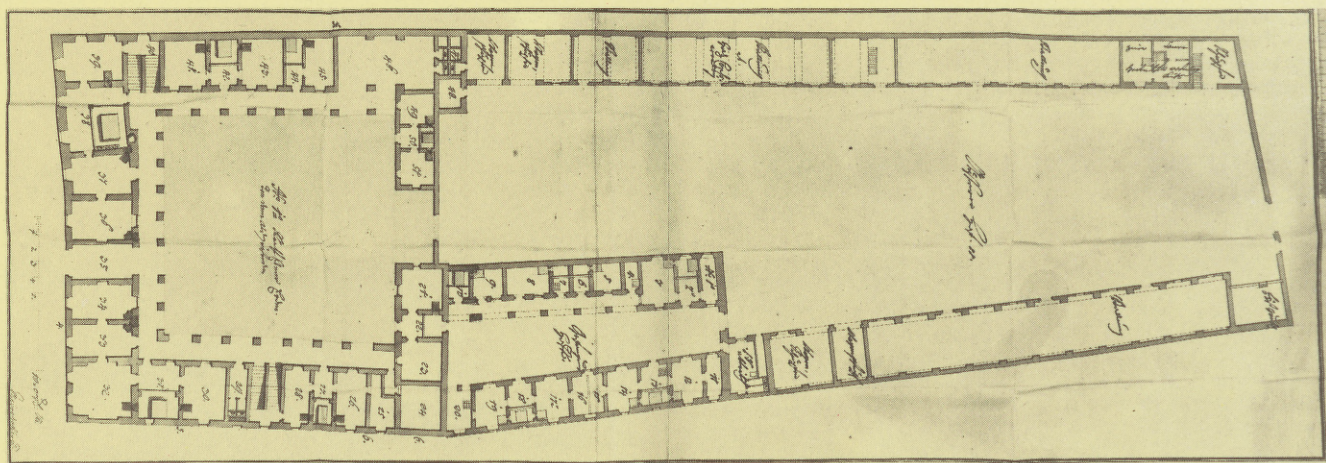
1. A szervita templom és rendház
– háttérben balra
a vármegyeháza. 1756.
Ismeretlen szervita festő
olajfestménye. (Az eredeti
Bécsben található.)



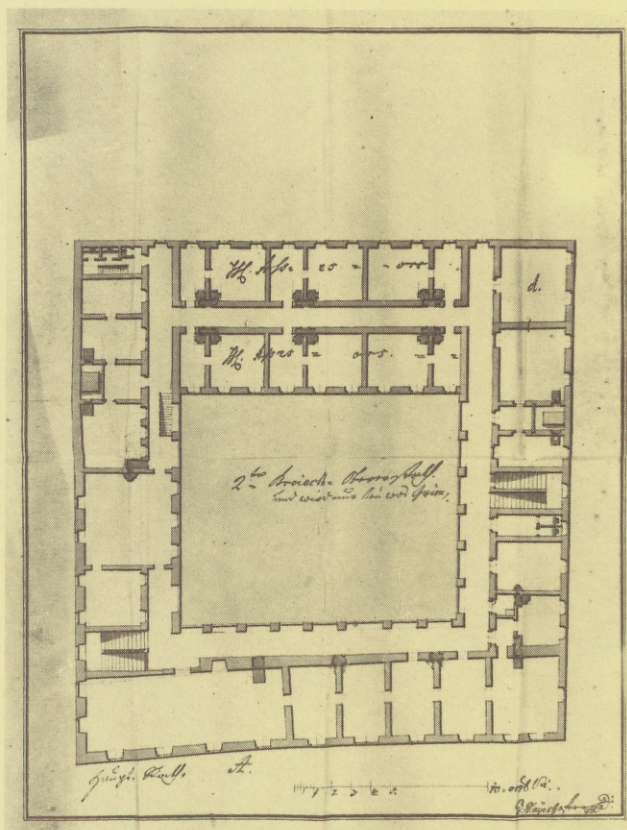
2. A régi Pesti Vármegyeháza.
Vasquez Károlynak az 1830-as
évek végén megjelent
térképsorozatát szegélyező
épületrajzok egyike. Színezett
könyvomat. (A Budapesti
Történeti Múzeum tulajdona.)



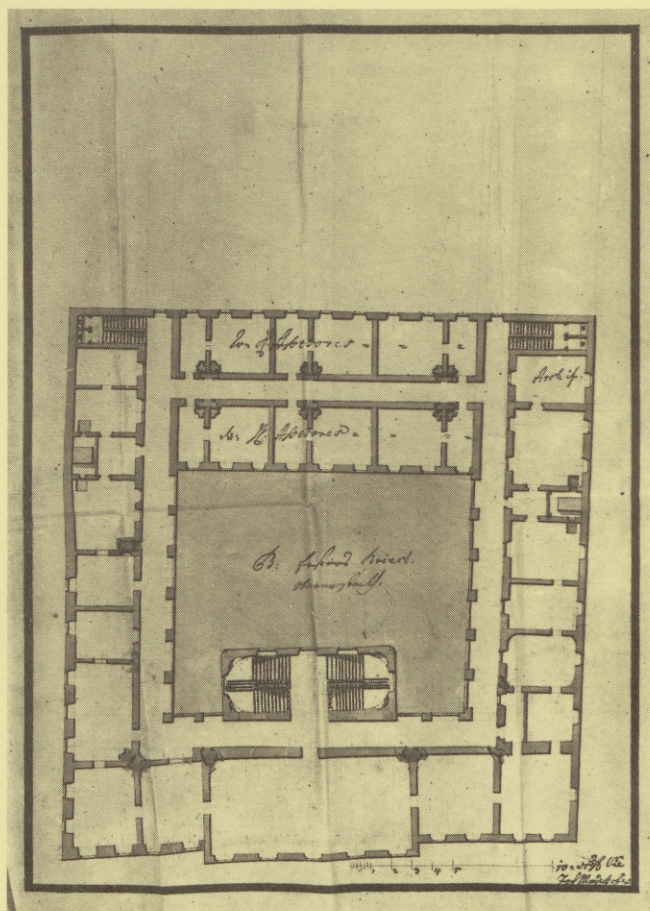
Pest-vármegyeháza a Granátéros útszában.

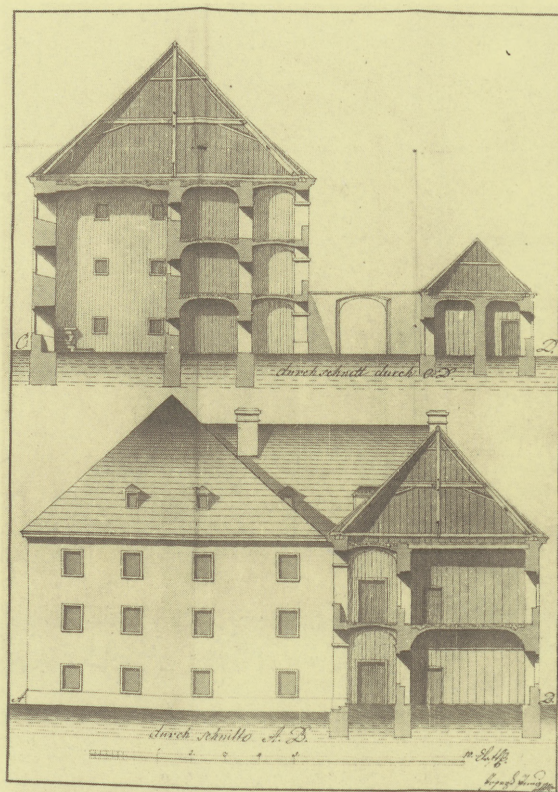


3.-4. A vármegyeháza épületéről és a kapubejárójáról készült felmérési rajz. 1773. Joh(ann) Mayerhoffer munkája. (Az Országos Levéltár tulajdona.)

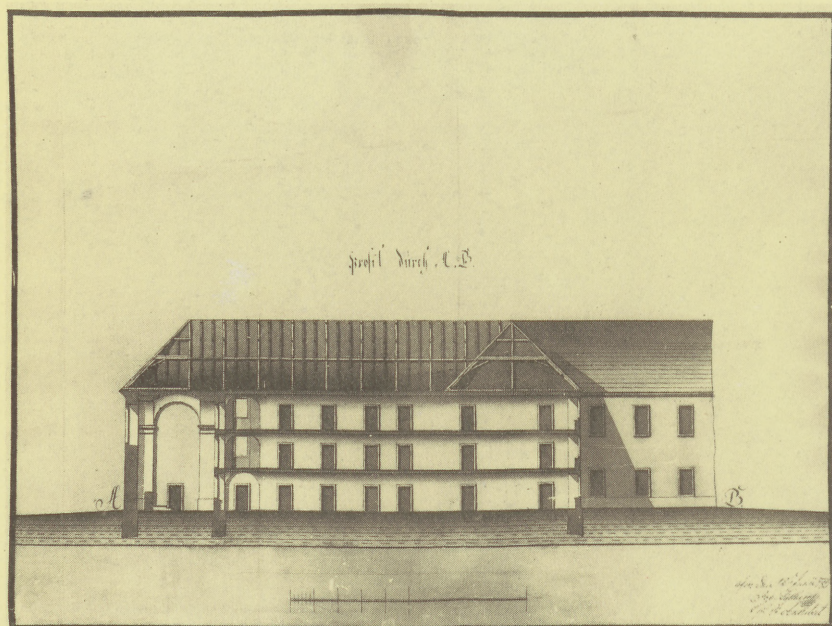


5.-6. A vármegyeháza átépítésének tervei. 1773. Joh(ann) Mayerhoffer munkája. (Az Országos Levéltár tulajdona.)





7. Jung József terve a Pesti Vármegyeháza új börtönszárnyához. 1786. (Az Országos Levéltár tulajdona.)

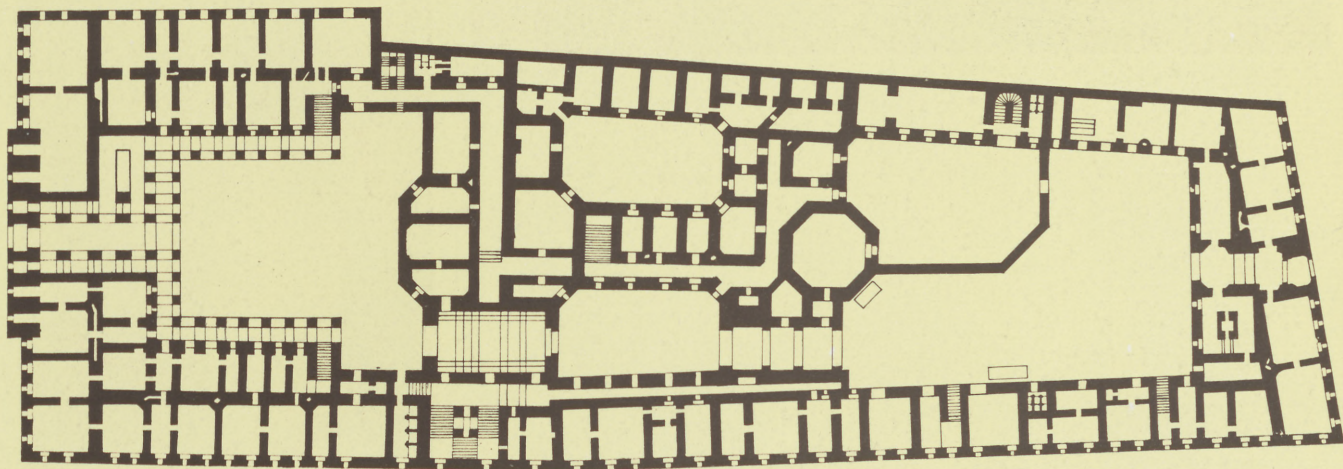


8. Tallher József „ellenterve” az új börtönszárnyhoz. 1786. (Az Országos Levéltár tulajdona.)

9. Pest belvárosának térképe. 1805. Részlet a Hild János által készített térképről (A Budapesti Történelmi Múzeum tulajdona.)



10. A Pesti Vármegyeháza alaprajza. 1873.





11. A nagyobb Gyűlési Palota, közgyűlési terem díszudvarra néző homlokzata



12. Lámpát tartó nőalak a kocsíthajtóban

13. A lépcsőházi orsótér



14. Az első és a második udvart összekötő kocsíthajtó



15. A nagyobb Gyűlési Palota, közgyűlési terme az új festményekkel

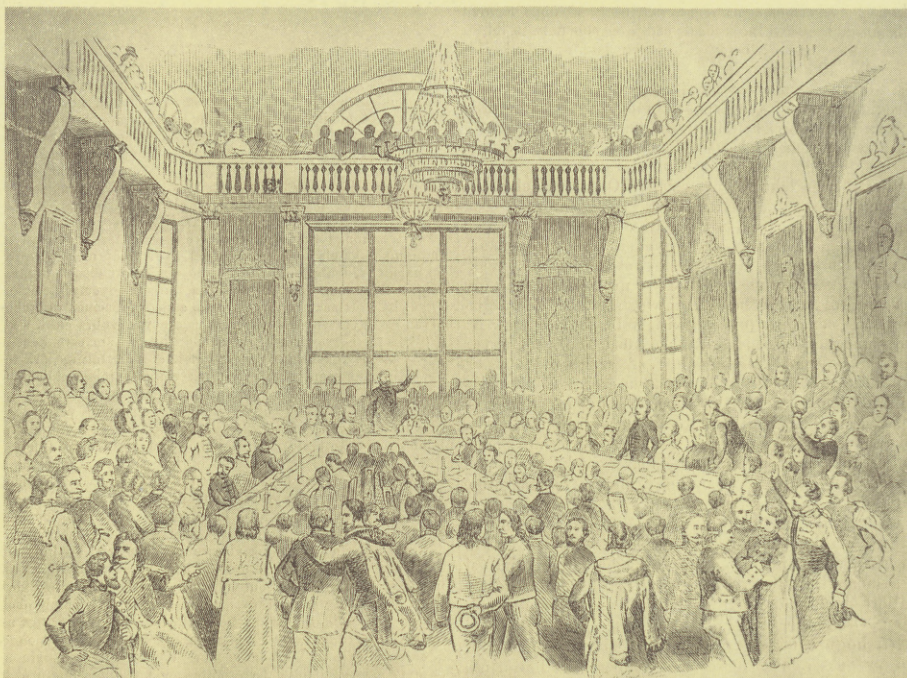


16. A közgyűlési terem galériája

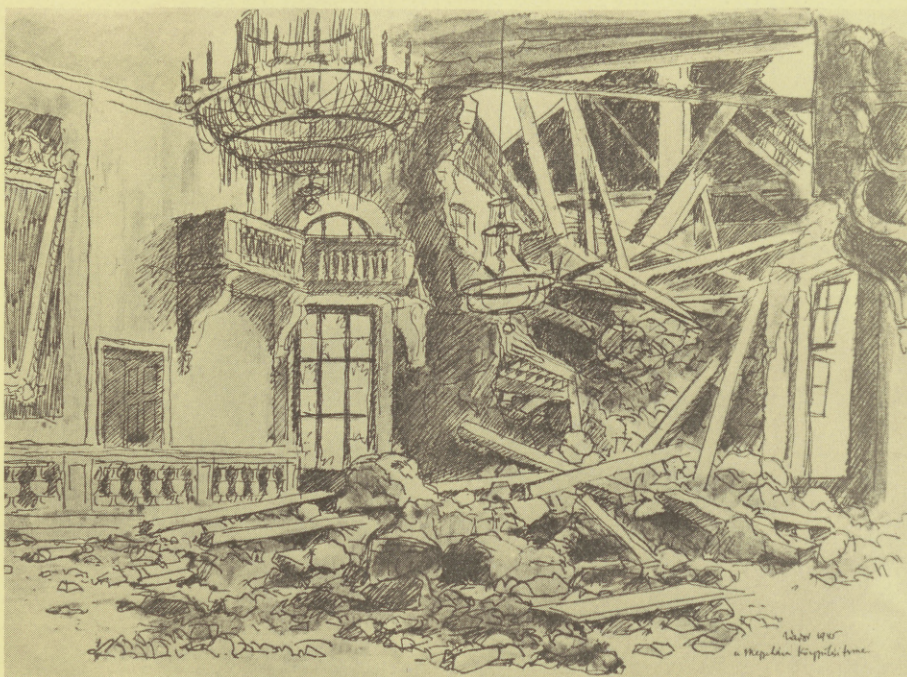
17. A közgyűlési terem közadakozásból készíttetett empire órája, Hillrich János pesti órás mestertől. 1830.



18. Klasszicista síremlék a közgyűlési terem előterében



19. Közgyűlés, 1861. A Vasárnapi Újság 1861. évi 2. számából



20. A második világháborúban megrongálódott közgyűlési terem. 1945. Zádor István „Budapest” albumából



21. Részlet a közgyűlési terem oldalhomlokzatáról



22. A nagyobb Gyűlési Palota 1945 után kialakított új homlokzata a rombadőlt közbelső börtönszárny helyén



23. A kápolnaszárny második udvarra néző, 1945 után kiképzett új homlokzata



24. Homlokzatrészlet az Uránia szoborral



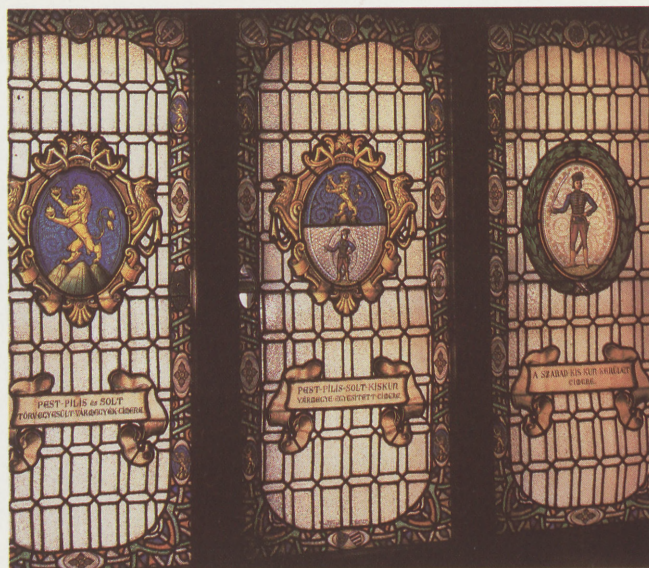
25. A börtönszárny függőfolyosója



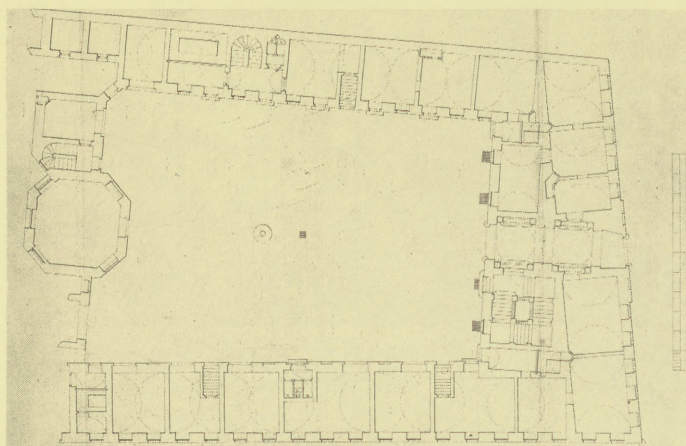
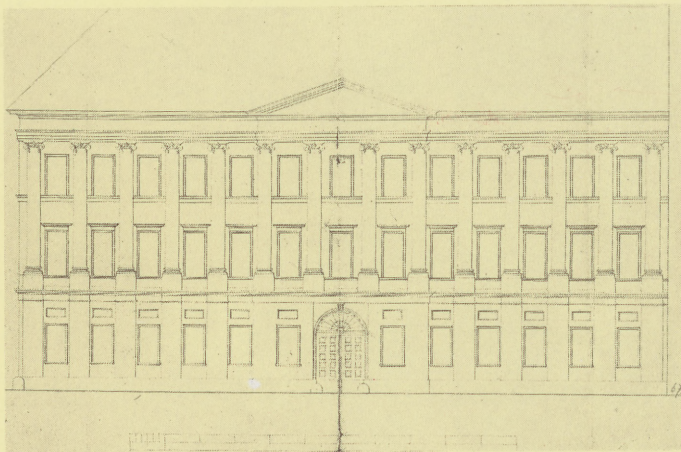
26. A börtönzárny részlete oroszlánszoborral



27. Kápolnabelső, levéltári díszterem az 1945 után készült berendezéssel



28. Üvegablakrészlet a kápolnából



29.–30. A Semmelweis utcai épületrész homlokzata és alaprajza. 1829. Hofrichter József aláírásával benyújtott tervrajz. (Budapest Főváros Levéltárának tulajdona.)



A Vármegyeháza tekintete hátulról.

31. A vármegyeháza Semmelweis, egykor Újvilág utcai homlokzata. Vasquez Károlynak az 1830-as évek végén megjelent térképsorozatát szegélyező épületrajz. Színezett könyvnyomat. (A Budapesti Történeti Múzeum tulajdona.)

32. A Semmelweis utcai homlokzat



33. A Semmelweis utcai kapubejárat

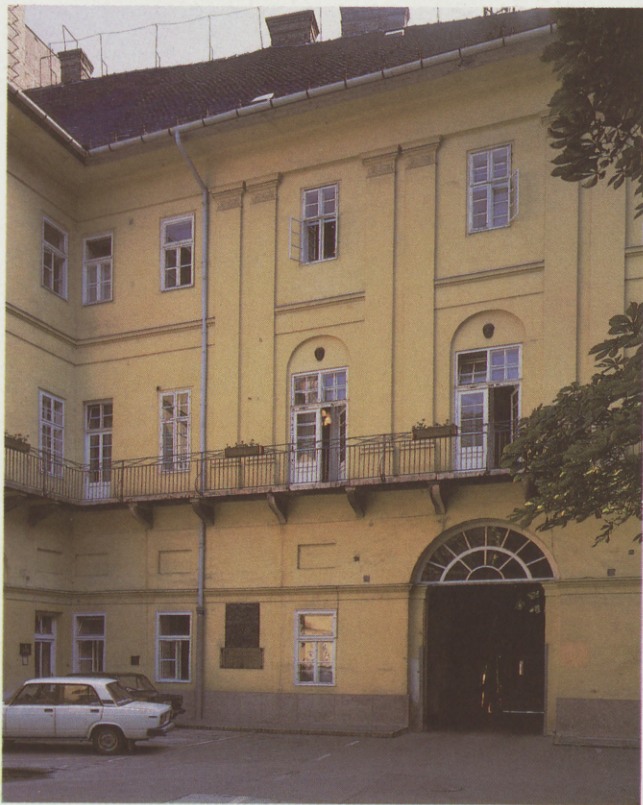


34. A kapubejárat részlete



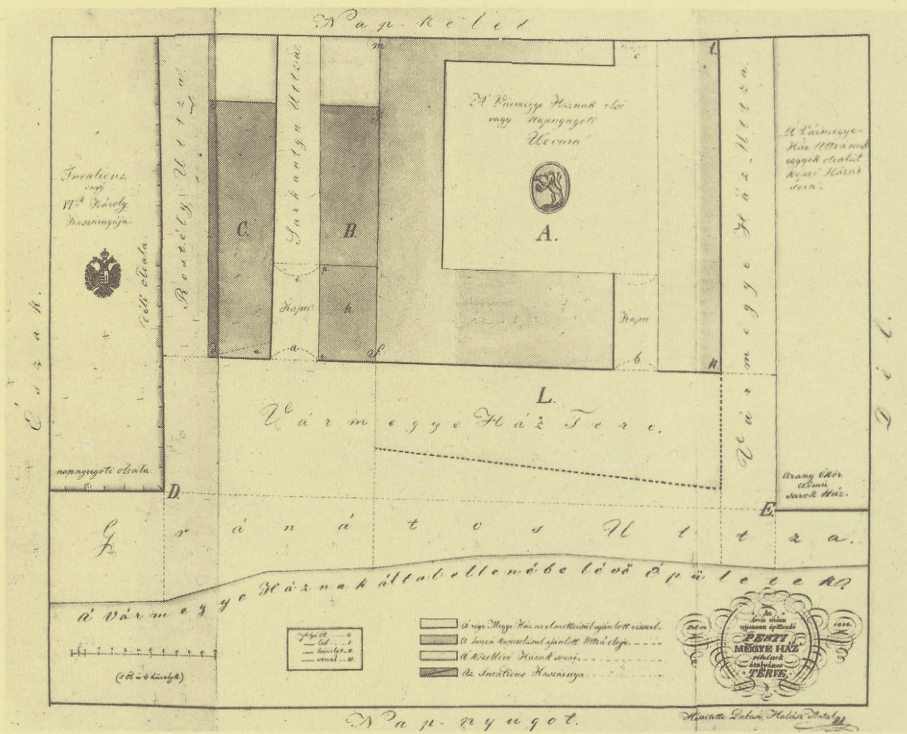
35. Az egykori kocsizínek, ma üzemi étterem és konyha

36. A középső és hátsó épület csatlakozása az átalakított kocsiszín-bejáratnál



37. A Semmelweis utcai épületrész az udvar felől

38. Dabasi Halász Antal terve, 1838.
(A Pest Megyei Levéltár tulajdona.)



AZ INVALID-ÉS MEGYEHÁZ
Pesten.

INVALIDENPALAIS UND COMITATHAUS
in Pesth.

39. Az Invalidus palota és
a megyeháza Pesten. 1852. Alt
Rudolf körrajza. (A Budapesti
Történeli Múzeum tulajdona.)

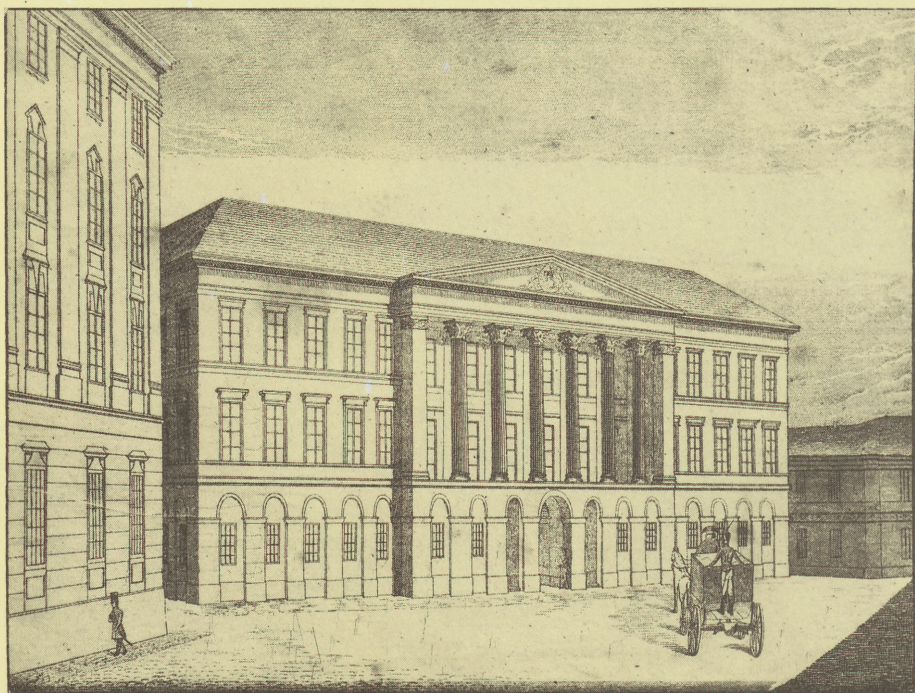
40. A Pesti Vármegyeháza. (A főépület utcai homlokzata) 1852. Alt Rudolf körrajza. (A Budapesti Történeti Múzeum tulajdona.)



41. A vármegyeháza Városház utcai homlokzata ma



42. A Városház utcai homlokzat részlete



43. Ifj. Zitterbarth Mátyás tervrajza alapján készült metszet a Városház utcai épületről. A Honi Vezér c. 1841. évi kalendárium betétje. (A Pest Megyei Levéltár tulajdona.)

44. A Városház utcai kapubejárat az udvari ajtóval



45. A Városház utcai kapubejárat az utcai kapuval



46. A főlépcsőház





47. Az 1987-ben kor- és hangulathűen kialakított alispáni szoba



48. A díszudvar

49. A díszudvar esti megvilágításban



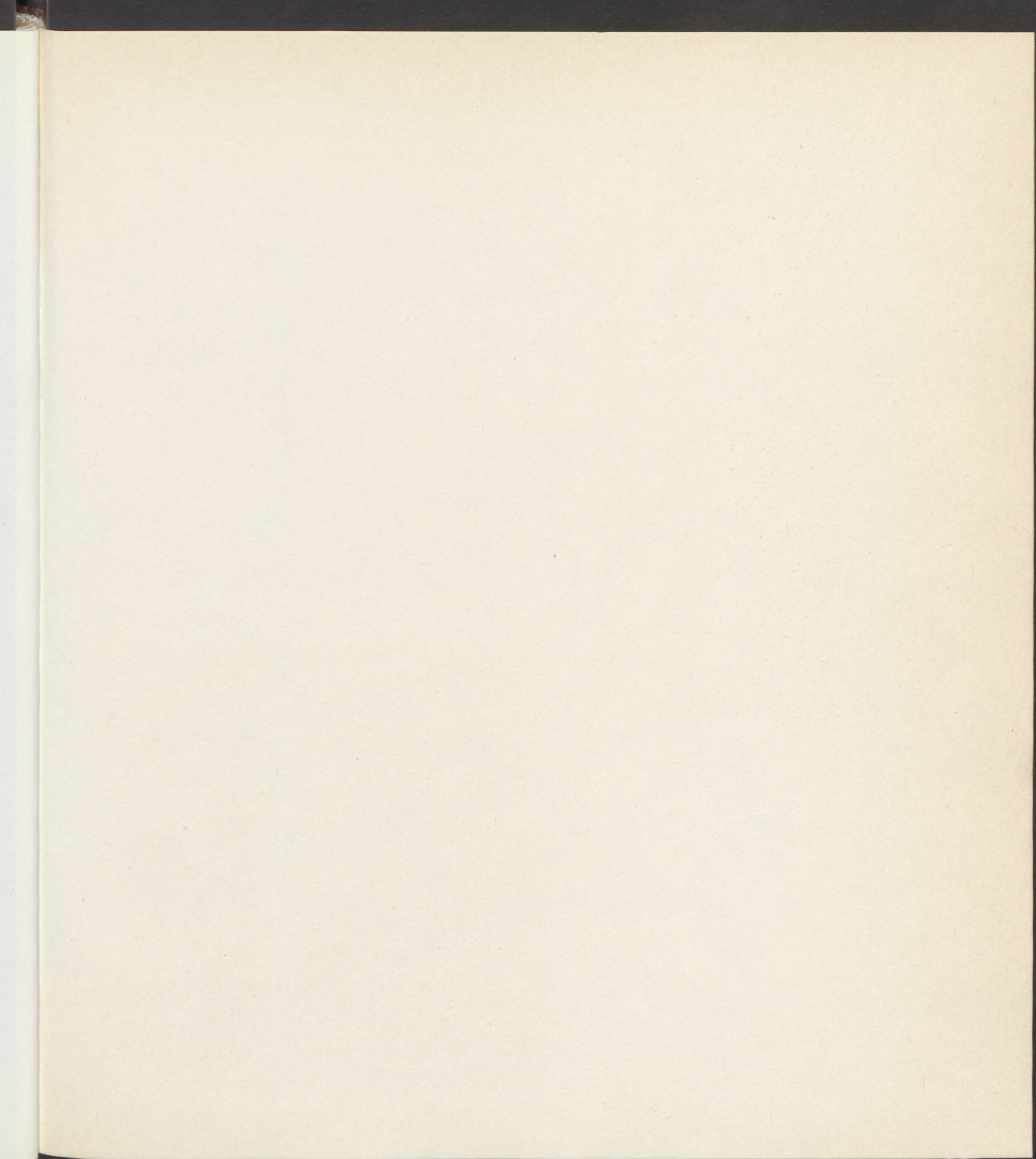
50. Koncert a megyeháza díszudvarán



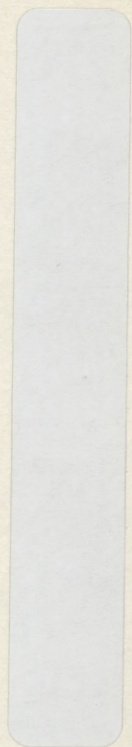
51. A főépület udvari árkádjainak részlete

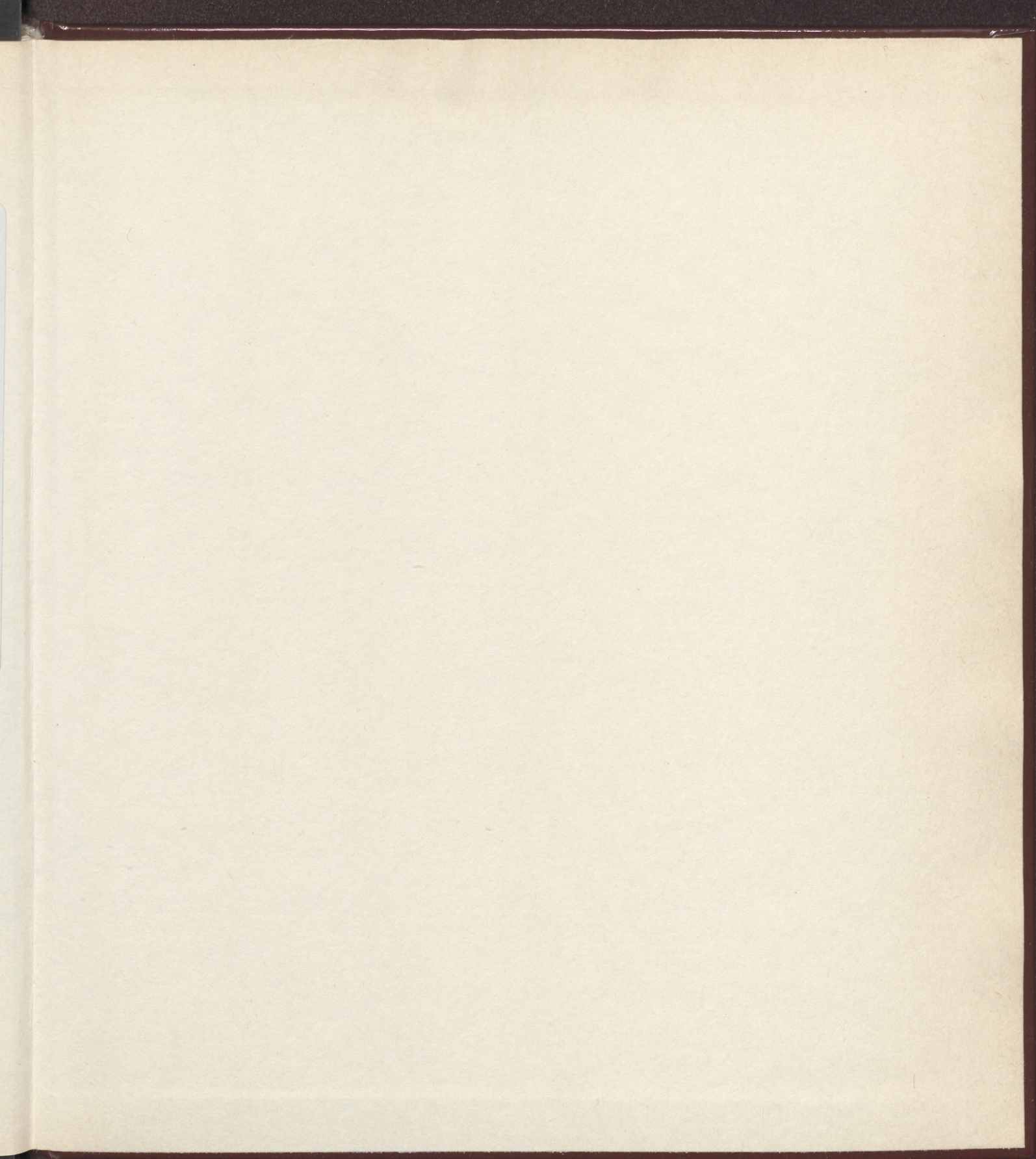


52. A díszudvar falikútjai



6163-2







A magyarországi klasszicista építészet egyik kiemelkedő értékű, harmonikus alkotása a Pesti Vármegyeháza.

Tóth Antal alapos és sok új összefüggést feltáró épület-monográfiája részletesen foglalkozik a háromfázisú építés történetével. Az építkezés első fázisában, a múlt század elején a Hild János-féle középső épület készült el a Gyűlési Palotával és a kápolnával, a húszas évek közepétől ezt követte az úgynevezett lakószárny építése több építésznek, közöttük Hofrichter Józsefnek a tervei alapján, s végül az 1838. évi árvíz után került sor a Zitterbarth Mátyás-féle főhomlokzati szárny felépítésére. A három tervező építész különböző időszakokban emelt épületrészei csodálatosan harmonikus egészet alkotnak, kiegészítik egymást anélkül, hogy bármelyik is túlzott hangsúlyt kapna a többiek rovására.

A szerző ezek után részletesen ismerteti a ma is fennálló, s 1945 után restaurált épületegyüttest, s az érdeklődők a könyv függelékében megtalálják az épület díszének, jórészt másodlagosan elhelyezett szobrainak és emléktábláinak leírását, számbavételét és eredeti lelőhelyét is.

A tudományos pontosságú és igényű tanulmány nemcsak a szakemberek szűk körének érdeklődésére tarthat számot hanem azok számára is, akiket magánemberként érdekel a helytörténet és a főváros múltja.

ALBERT HARRIS

Torb Antal